

K. u. S. KON. HOF- BIBLIOTHEK

14.238-B

Neu-

14238-B.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z223739504

MAGYAR IRODALOM

ÉS

TUDOMÁNYOSSÁG

TÖRTÉNETE.

IRTA

FERENCZY ZSIGMOND JAKAB,

SZ. BENEDEK RENDJÉNEK TAGJA, EGYKOR A POZSONYI
KIR. AKADEMIÁNÁL MAGYAR NYELVÉSZET ÉS IRODA-
LOM NYILVÁNOS, RENDES TANÁRA.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

PEST, 1854.

MÜLLER EMIL KÖNYVNYOMDÁJA.

Servitátor 1. sz.

ELŐSZÓ.

Midőn néhány év előtt, „Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez” (Pozsony, 1844.) czimű munkácskám, távol a fitogtatás, kérkedés vagy ragyogni vágyás gondolatától is, sajtó útján közre bocsátám, egyedüli czélom volt: az akadémiai pályát futó nemzedékkel a magyar nyelv és irodalom történetéből a legszükségeseket — mintegy dióhéjba szorítva — alaposan, és részrehajlás nélkül megismertetni. Sikert azonban a szaktudósok méltánylásával is találkoznom; mit több széles tudományu honfi magasztaló s buzdító levelei, mellyekkel megtiszteltetém, eléggé tanusítanak. Uj ösztönül szolgáltak ezek buvárlataim folytatására, s a megkezdett pályán további haladásra. „Tegyen mindenki annyit,” gondolám Horváth Istvánval (Tud. Gyűjt. 1835. V. K. 107. l.) „a mennyit tehet, s nem fogszemrehányást érdemelni az értelmesektől.”

Mit jelen munkámban nyujtok, nem agyam szüleménye; hanem történeti emlék igazolta valóság: de különben úgy ohajtom azt tekintetni, mint folytonos buvárlat szülte meggyőződéseim eredményét. Elvemhez hiven mindenütt egyedül arra törekvém, hogy mindenkinek a magáét megadjam.

„Vesszen el a historia, ha nagyit, ha levon.“ Felekezeti-, vagy pártszellem nem vezérlék tollamat, mint más sokakét. Meglehet mindazonáltal, hogy mindenkit kielégíteni nem fogok; nem különösen azokat, kik a történeteket színes üvegen szeretik nézni, s gáncsolni mind azt, mi nézeteikkel, vagy beszivott előítéleteikkel ellenkezik: de erről én nem tehetek; ez nem az én hibám. Hizelgő tömjénezésnek ápolója, védője soha nem voltam. Az igazság előtt, illik, hogy némuljon el a szenvedély, enyészék el a balvélemény, törpüljön el a rossz akarat. Azonban azzal sem kecsegtetem magamat, hogy munkám mi kívánni valót sem hagyja hátra: lehetnek igenis hiányai; de mit én elmulasztottam, üsse helyre más szaktudós: a tört uton könnyebb haladni, mint a göcsörtös ösvényen.

Mi magyarok — valljuk meg az igazat, sujtson bár az bennünket, — szinte mostanig nem sokat törődtünk azokkal, kiknek egyébkint olly sokkal tartozunk. Értem a magyarul írókat. Ezek ápolák a gyenge növényt, melly csak mostanában verhetett erős gyökeret. Ezek fejleszték, csinosíták a nyelvet; ezek szilárdíták meg a nemzetiséget. Közülök hányat ismerünk közelebbről? Bizony nem sokat! A külföld íróit nem egyszer halljuk dicsértetni honosaink rovására: mi reánk csak homályt vet. Tiszteljük az idegen írókat; de véreinktől se tagadjuk meg az érdemet. Nevesb költőink viszonyait a fáradhatlan munkásságu Toldy: *„Handbuch der Ungrischen Poesie“* (Pest und Wien, 1828. 2. B.) czimü derék munkájában megismerteté ugyan; de felednünk nem kell, mikép ezek íróinknak nagyon

csekély részét teszik. Midőn tehát művemnek mintegy kiegészítéseül, a magyar mindkét rendbeli írók hosszabb, vagy rövidebb életrajzát, a XV. századtól kezdve a legújabb időkig, a t. közönségnek bemutatom, nem csak a több részről nyilvánult kívánnak tesztek eleget : hanem egyszersmind egy igen érezhető hiányt pótolok irodalmunk mezején. Minő munkába, minő fáradságba került e majdnem 300 magyar író életrajzának gyűjtése és összeillesztése, fölösleg mondanom ; tudják ezt, kik ismervén helyzetünket, hasonló téren már izzadának. Érzem, mikép sok jeles irodalmi nevezetesség hiányzik ; de ennek sem én vagyok oka. — Egyébkint fogadják őszinte köszönetemet és hálámat, kik megkeresésem következtében vállalatomat elésegíteni sziveskedtek.

Irtam Pozsonyban, Dec. 25-én, 1848.

FERENCZY.

BEVEZETÉS

a magyar nyelv, irodalom, és tudományosság történetébe.

1. §.

A nyelv olly megválhatlan kincse minden népnek, hogy nélküle nemzeti életet képzelni sem lehet. Ez igazságról mindenkit meggyőz a történet komoly szavu, megvesztegethetlen muzsája; melly följegyzé, hogy a mint valamely nemzet nyelvét elhanyagolni, felejtetni, s vele ősi szokásait megvetni kezdi, azonnal közelít enyészetéhez. A nemzetet tehát a nyelv tartja össze, sőt ez teszi; melly egyébiránt fokonkint fejlik ki, tenyészik, és elérvén virágzásának fénypontját, érettségre jut, majd hanyatlásnak indul, mig végre elhal, épen ugy, mint a természet országában akármelly élő lény. A nyelv életének ezen folyama teszi annak történetét. A nyelv története alatt tehát értjük, annak mind belső viszontagságait, azaz : természete- s tulajdonságainak kifejlését, mind külső eseteit, azaz : kisebb, vagy nagyobb keletét; miért is belsőre és külsőre oszlik. — A belső ezen kérdésekkel foglalkozik : mi volt a nyelv, mivé lett idő folytával; és minőnek kell lennie, hogy miveltnék és tökélyesnek mondathassék? E három a legszorosabb összefüggésben áll egymással; annyira, hogy a nyelv egész rendszerét csak együtt terjeszthetik elé. Mert más, valamit egészben, és más, részlegesen föltüntetni, megismertetni; innen helyesen jegyzé meg már

idősb Plinius: „Naturae vis atque majestas fide caret, si quis partes, et non totam completatur.“ Mit ő e szavakkal a természetről állita, majdnem a nyelvről is egészen áll; azért a nyelv belső történetének alapos eléterjesztése- s megírásához szükségképpen kíváncsiak: a nyelv csecsemő korának, ifjúkori napjainak, férfiúi éveinek, s így egész életének körülményes ismerete. Ezt pedig egyedül csak a nyelvemlékekből szerezhethjük meg: honnan ezek összegyűjtésének, és kiadásának szüksége világos. Eképp a nyelv belső története, a nyelv természetének, sajátságainak, szóval belső alkotmányának kifejtésével foglalkozik. E tudomány, melly szoros értelemben philológiának is — e két görög szóból *φίλος* és *λόγος* — neveztetik, nálunk fölötte el volt hanyagolva, s csak újabb időkben fordították rá némi figyelem. — A nyelv külső történetének főadata, eléterjeszteni annak koronkinti állapotát, keletét, és terjedtségét. Mi jelenleg csak a nyelv külső történetét tárgyaljuk; de mennyire czélunk kívánja, a belsővel kapcsolatban. Hogy pedig azt rendszeresen tehessük, egy előidőre, s négy korszakra osztjuk. Minden korszak valamelly, nyelvünkre nézve nevezetes eseménytől veszi kezdetét. E szerint:

Előkora a hunn irodalmat tartalmazza.

Az I. korszak sz. Istvántól III. András haláláig;

A II. korszak Robert Károlytól II. Lajos elhunytáig;

A III. korszak I. Ferdinandtól Mária-Therezia uralkodása végeig;

A IV. korszak végre II. József császártól legújabb idő-kig, vagyis 1848. végeig terjed.

2. §.

A magyar nyelv, irodalom s tudományosság történetét kisebb-nagyobb szerencsével tárgyalták:

Czvit tinger Dávid selmeczi fi: „Bibliotheca scriptorum, qui exstant, de rebus hungaricis.“ (Francofurti, 1711.) Ő volt első, ki a magyar tudományosság történetét fényre bocsátá. Sok jót tartalmaz munkája; de adatai nem mindig biztosak.

Bél Mátyás: ,De vetere Literatura Hunno-Scythica exercitatio.' (Lipsiae, 1718.)

Rajcsányi György: ,Tyrnavia crescens, seu quinque Hungariae Antistitum de urbe hac Academica, literisque praecipue meritorum gloriosa memoria.' (Tyrnaviae, 1707.)

Gyalogi János: ,Saeculum Praesulum Hungariae, de re literaria bene meritorum.' (Cassoviae, 1737.)

Tolvaj Imre jezuita: ,De ortu et progressu almae archiepiscopalis Universitatis Tirnaviensis.' (Tirnaviae, 1725.)

Spangár András tudós jezuita: ,Magyar könyvtár.' (Kassa, 1738.) E téren magyar nyelven első mű.

Lippisch György szepesi fi: ,Thorunium Hungarorum literis deditorum mater.' (Jenae, 1743.) Sok jeles tudomány férfiak fölhozatnak benne, kiket Czvittinger elhallgatott.

Kerekes (Rotarides) Mihály: ,Historiae Hungariae literariae antiqui, medii, atque recentioris aevi lineamenta.' (Altonaviae, 1745.) Csonka mű.

Fábri Pál: ,De augusta Budensi Bibliotheca commentatio.' (Lipsiae, 1756.) Rövid, de jó munka.

Schier Xystus sz. ágostoni rend tagja: ,De regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis.' (Viennae, 1766.) A fölvelt tárgyat kimerítve, jelesen adja.

Szluha J.: ,De re literaria in Hungaria.' (Budae, 1790.)

Bod Péter: ,Magyar Athenás.' (1766.) Részrehajló, s vallási gyűlölséggel teljes.

Horányi Elek kegyes rendi tag: ,Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum.' (Viennae et Posonii 1775—7.) ,Nova memoria.' (Pestini, 1792.) ,Scriptores Scholarum Piarum.' (Budae, 1808—9.) Összesen 7 vas-tag kötet.

Veszprémi István debreczeni orvos: ,Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia.' (2. K. Lipcse, 1774. és Bécs, 1778.)

Pray György jezuita: ,Index rariorum Librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis.' (Budae, 1780.) Bármit tartsanak felőle a jezuita név gyűlölői, e munka jeles

marad; mert nem csak sok ritka könyvet ismertet meg, hanem a magyar irodalom történetéhez tartozó érdekes, és fölvilágosítást nyújtó adatokat is tartalmaz.

Simoncsics Incze kegyes rendi tag : *Dissertatio de ortu et progressu literarum in Hungaria.* (Nagyvárad, 1784.) Hasznos mű, főleg az ifjakra nézve. Röviden, de jól beszél. Fölhozza a kutföket, mellyekből a nevezetes magyar férfiak életrajzát merithetni.

Belnay György, a pozsonyi k. akademiában történetek tanára : *Historia literarum, bonarumque artium in Hungaria, ex probatissimis auctoribus synoptice deducta.* (Posonii, 1799.)

Wallaszky Pál : *Conspectus reipublicae literariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora.* (Buda, 1808.)

Gruber Károly Ant., gr. Apponyi neves pozsonyi könyvtárának öre : *Historia Lingvae Ungaricae.* (Posonii, 1830.)

Fejér György : *Historia Universitatis Hungaricae Literariae.* (Buda, 1835.)

Pápay Sámuel : *A magyar literatura esmérete.* (Veszprém, 1808.)

Pauer János : *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében.* (Székesfejérvár, 1847.) Igen jó munka.

Lányi Károly : *A magyar kath. clerus érdemeinek történet igazolta emléke.* (Pozsony, 1848.)

Horváth Mihály : *A magyarok története.* (Pápa, 1842 — 1846.)

Toldy Ferencz : *Handbuch der Ungrischen Poesie.* (Pesth, und Wien, 1828.)

Horváth István : *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében.* (Buda, 1815.)

Bitniec Lajos : *Magyar nyelvtudomány.* (Kőszeg, 1848.)

Erdélyi János : *Népdalok és mondák.* (Pest, 1847.)

Sándor István : *Magyar könyvház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való említése.* (Győr, 1803.)

Joggal ide sorozhatók:

„A magyar t. társaság évkönyvei.” (Pest, és Buda, 1831 — 1846.)

„Régi magyar nyelvemlékek.” (Buda, 1838 — 1846.)

A „Tudományos Gyűjtemény” több kötete, főleg mellyeket Horváth István szerkesztett.

„Közhasznú esmeretek tára.” (Pest, 1839.)

Az „Erdélyi Museum,” és a „Felső magyarországi Minerva” néhány kötete.

A „Kisfaludy-Társaság évlapjai.”

„Mercur von Ungarn, oder Litteraturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer.” (Pesth, 1786.)

„Religio és Nevelés” egyházi folyóirat.

„Életképek” — „Pesti Divatlap” — és „Honderű” szépirodalmi lapoknak több számai. stb.

IRODALMUNK ELŐKORA.

Hunn irodalom.

3. §.

Kétségen tul van honi ugy, mint külföldi írók jegyzései nyomán, hogy a magyar nemzet a hunnok maradéka; midőn tehát nyelvünk és irodalmunk őskori történetét vizsgáljuk, szükséges eldödeink régi hazájára és sajátságos körülményeikre visszapillantunk. Procopius¹⁾, Kéza Simon²⁾, Pray György³⁾ és mások, a főleg halászáttal és vadászattal foglalkozott hunnokról, mint gyáva, bárdolatlan, félvad és tudatlan népesoportról emlékeznek; kik megvetvén a tudományt és ennek kulcsát, a bötüismeretet, műveltséggel épen nem birtak. Milly igaztalan ezen állítás, az alább fölhozandókból ki fog világlni; előre itt csak azt jegyezzük meg: hogy olly nemzet, melly kényurat maga fölött nem szenved, hanem főbejáró dolgait maga intézi el⁴⁾, olly nemzet, melly világSZerte elismert és példátlan vitézsége mellett a nemzeti-ségnek és nemzeti nyelvnek határtalan becsét érzi, s mindkettejét szenvedélyesen szereti, s gondosan miveli, félvad, bárdolatlan, gyáva s tudatlan nem lehet.

Ha igaz, pedig igaznak kell lenni, mit a XIII — XVII századbéli hiteles történetírók emlékeiből⁵⁾ be is fogunk

¹⁾ De bello gothico. L. 4. c. 19. — ²⁾ Chron. Hung. L. 1. c. 4. — ³⁾ In Annalibus Hunnorum p. 10. — ⁴⁾ Thuroczy Chron. Hung. L. I. c. 10. — ⁵⁾ Thuroczy Chron. Hung. L. 1.; Nicol. Oláh in Attila c. 18.; Telegdi János, Csipkés György, Csécsi János, Bél Mátyás, és mások.

annak helyén bizonyítani, hogy a hunnoknak, és ezek őseinek a scytháknak sajátjegyü bötiük, keleti szabásu, jobbról balra menő, papiros és tinta nélkül könnyen megeshető írásmódjok volt, akkor őket miveletleneknek, tudatlanoknak nem mondhatjuk.

Ezek előre bocsátása után, annak megmutatására, hogy a scythák, és hunnok a tudományokban, jelesül az írásban járatlanok nem voltak, egyebeket mellőzván, következőkre szorítkozunk: Berossus őskori író állítja, mikép a scythák, a hunnok ősei, nagyon kedvelvén a történetírást, egész könyveket irtak fejedelmeik- és vitéztársaikról. Sz. Jeromos Laetushoz írt levelében így szól: „Letette tegzeit az őrmény, a hunnok tanulják a zsoltárokat, a hideg Scythia gőzöl a hit melegétől.“ Theodoretus Krisztus urunk születése után 427. ezt mondja: „A zsidó sz. könyvek nem csak görög, hanem scytha nyelvre is le vannak fordítva.“ Menander végre említi: „Scytharum legatos Byzantium venisse, literasque Scythico caractere scriptas attulisse.“— A történetekben olvassuk továbbá, mikép a hunnok, a velők határos Sinai birodalomba, a tudományok- és mesterségeknek e korban majdnem egyedüli hazájába küldötték tanulást, majd bővebb ismeretszerzés végett gyermekeiket; kiknek, hogy a tanulmányokban, jelesen a nagyon divatozó csillagászatban, ohajtott sikerrel előhaladhassanak, mindenek előtt írás-, olvasás- és számolással kelle foglalkozniok; végezvén pedig tanpályájokat, az ősi tűzhelyhez visszatértök után, természeti ösztöntől buzdittatva, honosaikkal szinte közlötték a sinaiaknál tanultakat. Ebből valamint egy részről kitetszik az írás-, olvasás- és számolásbani jártasságuk már kezdetbeli hazájokban: úgy más részről magának a hunn nemzetnek miveltsége, s a tudományok iránti vonzalma elég világos. Pray György, a tudós jezuita, régi emlékek nyomán tanusítja¹⁾, mikép Mattheun fejedelem levelet írt a sinaiakhoz; az írásban tehát járatlan nem volt. Mi több, a hunnoknál már ősi lakhelyökön is divatoztak némelly kéz-

¹⁾ Annales vet. Hunn Avar. p. 119.

művek, mellyekkel kereskedést is nem egyszer üztek. — Az élékelők mentéi menyéttel, nyusztal, sőt arany- és ezüsttel is körülhimeztettek. Fessler ¹⁾ bizonyítja, mikép a timárok általuk hozattak be Európába, a németek pedig tőlük tanulták az írha-készítést. — Nem voltak előttük ismeretlenek a vászonszövetek. ²⁾ Hadi készületeik is különféle kézművek gyakorlására mutatnak. ³⁾ Illy adatok után a hunnokat félvad-csoportnak, miveletlennek csak a nemzeti gyűlölség szülte rossz akarat mondhatja.

4. §.

Mennyire érzék nemzeti nyelvök határtalan becsét a hunnok Etele alatt Pannoniában, vagy csak abból is kitűnik, hogy a leigázott tartományokba azt bevinni, s terjesztetni iparkodtak. „Etele, ugymond Alcyonius ⁴⁾, a meghódított olasz földön eltiltván a latin szó használatát, országából (e sua provincia) mestereket küldött, kik az olaszokat hunn nyelvre tanitanák.“ — Maga Etele udvarában kedvelé az énekeket és ápolta azok szerzőit; innen a dalok nem csak a főbb ranguak, de a köznép közt is nagyon elterjedtek. Szóljon e tárgyra vonatkozólag Priscus, ki Theodosius császár követivel Etelehez járt, s körében hosszabb ideig tartózkodott: „Beesteledvén — ugymond — az idő, s elvégeztén az étkezést, két scytha férfiú jelent meg Etele előtt, és annak győzelmeiről és hadi dolgairól általuk készített verseket mondtak. A vendégek egy része a versekben gyönyörködött, mások keblét tüzre hevíté a csaták említése, némellyek pedig, kik t. i. törődött koruknál fogva a fegyvert többé nem forgathaták, keservesen sirtak.“ Sőt még a hölgyek is gyönyörködve zengék az efféle énekeket. Halljuk ismét Priscust: „Midőn ugymond, Etele némelly hadviseléséből királyi várába visszatért, több fekete fátyollal leplezett szűz összefogott s föltartott karokkal jött Etele elé, s tiszteletére

¹⁾ Gesch. d. Ungern. 603 l. — ²⁾ Horváth Mih. Az ipar és keresk. tört. Buda, 1842. 182 l. — ³⁾ U. o. — ⁴⁾ Libr. 11. de exilio.

scytha verseket énekelt.“ — A híres német *Niebelungen* hősköltemény, mint magából a szövegből elég világosan kitetszik, szinte hunn énekes hagyományból van nagy részint merítve ¹⁾).

5. §.

Etele Krisztus urunk születése után 454-ben elhalván, népe részint belső viszályok, részint külső megtámadások következtében elgyengülve, kénytelenítették régi hazájába, t. i. az Ural hegység és Volga folyó közé visszavonulni; honnan egy része Kaukáz aljára vetődvén, Heraclius görög császárnak segélyére ment a persák ellen. A másik rész az ugynevezett Baskir tartományban telepedett meg, némelly finn fajú népek tözsomszédságában; így történt, hogy e szomszédok több szavakat vettek föl kölcsönösen nyelvökbe: miből aztán némelly német tudósok után Sajnovics János jezuita, „*Demonstratio idioma Lapponum et Ungarorum idem esse*“ (Tyrnav. 1770.) czimű munkájában, és mások elég hibásan, finn származásuaknak állították véreinket. — E nép előttünk ismeretlen okból ismét ketté válván, tetemesb része Ázsiából Európába költözött, és a Constantintól „Lebediának“ nevezett tartományban szállott meg. Innen indult ki a 108 nemzetségből állott hét magyar törzs, Álmos vezérlete mellett, Pannonia felé; s azt Árpád alatt a sok viszonytagságon keresztül ment nemzet elfoglalta: s hogy annyi bal szerencse közt, olly sok viszály után, Árpád népe kelleműs szép nyelvét föntartotta, egyedül annak tulajdonítható, hogy iránta különös vonzalommal viseltetvén, azt, mint legbecsesebb kincsét szerette s féltékenyen őrizte; mit ha nem tesz, a gothok, alánok, longobardok, vandak — kik különféle nemzetek közt történt letelepedések alkalmával nemzetiségökkel együtt ősi nyelvöket is elvesztették, — sorsára jut bizonyára, és méltán: mert a melly nemzet elég korcs nemzeti nyelvéről könnyelműen megfedkezni, s nem-

¹⁾ Népdei és mondák. 2. k. 381. l.

zetiségéről gyáván lemondani, ha elenyészik a föld színéről, sorsát megérdemlette.

6. §.

Őseink a vezérek alatt kedvelvén a hangászatot, a síp hangját, tréfás verselők énekét ¹⁾, mindig lelkes beszéddel tüzeltettek csatára, s közönségesen nemzeti ének zengése közt rohanták meg az ellenséget. — Árpád, a honalapító, népe színével Puszta-Szeren 34 nap tanácskozott nemzeti nyelven; mi több, őseink a többi vezérek alatt is ezen végzék minden ügyeiket. A történetek gyakran emlékeznek szent és világi énekekről, melyek eldődeinknél már itteni letelepedésökkor divatoztak. Így Theophylactus görögíró szerint: A magyarok egy fő lényt imádtak, ki mindeneket alkotott, föntart és igazgat; és ennek tiszteletére közönségesen dombokon és berkekben énekeket zengének ²⁾. Halottaikat leginkább folyamok mellé, vagy dombokon temették el, és azok emlékeztétét gyásztorral és énekekkel ülték meg ³⁾. Valának papjaik, úgy mond Cornides ⁴⁾, kik őket különféle alkalommal kobzaik kíséretében hős dalokkal dicsvágyra gerjeszték, szilaj kebleikbe erőt és állhatatosságot öntének, vagy azokban szelidebb érzeményeket keltének föl népdalaikkal. — A hét vezérek dalosokat ápoltak udvaraikban, általuk énekeket készíttettek; melyeket lakomák alkalmával hős tetteik magasztalására föl is mondattak. Ezek példáját követték az elébbkelők, sőt a köznép is: mellynek ajkáról regék és mondák gyakran zengtek le a hont szerző daliákról. Illyen például az, mellyben Botond hős tettei magasztaltatnak; illyen, melly Bulcsu és Lehel gyászos kivégeztetésének emlékét föntartá; illyen a (hét) m a g y a r k á k r ó l s z ó l ó, k i k r ő l S z é k e l y I s t v á n (1358.) Chronikája II. r. 9. fej. így ír: „Accidit autem temporibus ducis Toxum, Hungarorum exercitum versus Galliam pro accipiendis spoliis ascendisse.

¹⁾ Anonym. c. 46. — ²⁾ L. Stritternél, Memoria populorum. Tom. 3. P. I. p. 40. — ³⁾ Tud. Gyűjt. 1817. II. k. 65. l. — ⁴⁾ De rel. vet. hung.

Qui cum in reditu, Rheno transmeato, divisi essent in tres partes, duae sine honore, una cum honore in Hungariam descendebant, quam dux Saxoniae apud Isenacum Thuringiae civitatem demtis VII. hungaris interfecit. Septem autem ex ipsis reservatis, amputatis auribus misit in Pannoniam. Ite, inquit, ad vestros Hungaros, taliter enarrantes, ut amplius non veniant in hunc locum tormentorum. . . . Hungaris autem septem sine auribus pro eo, quod vivi redierunt, et se occidi cum sociis non elegerunt, communitas poenalem sententiam dedisse perhibetur. Nam omnia, quae habebant, amiserunt, . . . et ab uxoribus et liberis illos separantes, pedites sine calceis, proprium nil habere permiserunt, semper etiam insimul de tabernaculo in tabernaculum mendicando usque dum viverent, ire compulerunt. Qui quidem septem ob offensam huiusmodi 'magyarkák' sunt vocati; "mellyeket Thuróczy ¹⁾ ekkép egészít ki: „Hazatértök után magukról énekeket csináltak, hogy világilag tetszvéen nevök elhiresedjék, mellyel utódaik barátok és szomszédok között dicsekedhessenek.“ Sz. István megszánván nyomorult sorsukat, sz. Lázár esztergomi kolostorában rendelt számukra menedéket, és innen neveztetnek „sz. Lázár szegényeknek.“

Nagyon érdekes volna az őseink által elmondott beszédek- és elzengett énekeknek nem csak tartalma, de alkotása, írmódja, szókötése mi reánk — maradékaikra — nézve; mert azokból őseink hajdani lakását, belső körülményeiket, szokásaikat, vallásuk minőségét, idegen nemzetekkel viselt dolgaikat, a köztük élt jelesb férfiaknak valóságos neveiket, hős tetteiket, úgy nyelvünk sajátságait, s több illyest olly sikerrel tanulhatnók meg, minőt a történetírástól, mellyet többnyire külföldiek, tőlünk idegenkedő lélekkel irtak, hasztalan várunk; de fájdalom! az idő vas keze — hogy őseinket gondatlanságról ne vádoljuk — azoktól örökre megfosztá irodalmunkat.

¹⁾ Chron. P. II. c. 9.

7. §.

Az eddig fölhozottak világosan tanusítják, mikép őseink a vezérek alatt meleg szeretettel karolván föl a nemzeti nyelvet, azon dalokat is zengedeztek; s igen valószínű azoknak írásba foglalása is. Írásmódjuk azonban a mostani mienktől különbözött: s ez nagyon természetes. Mert a magyar nyelv, tekintvén eredetét, természetét, belső alkotását, a keletiek sorába tartozik; és valamint a keleti nyelvekben jelenkorig eredeti, sajátyszerű bötükkel éltek és élnek: úgy a hunnok és ezek utódai, a régi magyarok is eredeti, különös alaku bötüjegyeket használtak. Illy jegyek még a XV. század vége felé is főnvoltak a lelkes székelyeknél; kik azon hunnoktól származnak; kik Leontin, Árpád fia csúfos megöletése után, a mai Erdély szélére futamlottak.

Az eredeti, különös alaku jegyek mellett harczol:

1-ör: Thuróczy, (1358. ¹⁾) mondván: „Hi (Siculi) Scythicis litteris nondum obliti, eisdem non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio dicarum ad instar hodie utuntur.“ — Az illy írásmód épen nem volt ismeretlen a köznép előtt; miért is hihető Bél Mátyás állítása ²⁾ egy Nógrád megyei, különben tanulatlan pórról, ki a vasárnapi s ünnepi sz. beszédek nevezeteseb pontjait botráván, jegyzéseit tiz, sőt több év múlva is képes volt elolvasni.

2-ör: A székely eredetű Oláh Miklós esztergomi érsek ³⁾, így irván: „Ad explicandam animi sui sententiam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum linguarum“ (tehát saját jegyeik voltak), „notas quaspiam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significare volentes: quibus ita incisus apud amicos et vicinos vice nuncii, epistolaeve utuntur.“

3-ör: Székely Istv., 1558. Krakóban kijött, Világ Kro-

¹⁾ Chron. Hung. L. 1. c. ult. — ²⁾ Vet. Lit. Hunno-Scyth. Lips. 1718. 4. r. — ³⁾ In Áttila. c. 18.

nikája' 142. lapján : „A hunnok — úgy mond — Erdélyben, Moldvának szélén telepedének le, a hol még ma is laknak és székelyeknek neveztetnek, nem pedig magyaroknak. Ezek még most is más törvényekkel és más írás módjával élnek; mert a hunnok módja szerint még ma is székely betűik vagynak.“

Gelei K a t o n a István, (1645.) Nr.-Gyulafejérvárt (ma Károlyfejérvár) kijött „Magyar Grammatikácska“ czimű munkáját régi székely bötűkkel írta. ¹⁾ Zamovszky István ²⁾ állítja ugyan, hogy a florenczi könyvtárban egy hunn bötűkkel írt mű őriztetik: de aligha nem hibásan; mert kivüle e műről említést egy tudós sem tesz; sőt Toppelti Lőrincz³⁾, ki 70 évvel később egyedül e mű megtekintése végett utazott Florenczbe, s a könyvtárt átvizsgálta, sem talált illyent benne; de igen egy sinai nyelven és jegyekkel írottat. A helvét vallásuak debreczeni collegiuma könyvtárában még a mult században is látható volt egy hunn jegyekkel írt könyv, melyről komáromi Csipkés György emlékezik: „Exstat—ugymond—et apud nos liber literis vetustis hungaricis exaratus“ ⁴⁾. E könyv azonban a könyvtárral együtt Rákóczy pusztításának lőn áldozatává. — Hajós Gáspár egy öreg erdélyi székelytől nyert illy jegyekkel írt könyvecskét, melynek tartalma: „a mindennapi imádrágokon, sz. Athanasius hitvallásán, Mi atyánk-, angyali üdvözet-, apostoli vallástétel-, és tiz parancsolaton kívül a bünbánó zsoltárookban“ öszpontosult. — Mi több, némelly székely templomok falán legujabb időkben is még láthatók voltak hunn fölírások, melyeket Cornides Dániel, Bód Péterhez írt levelében szerencsésen meg is fejtett. Hunn bötűkről emlékezik továbbá: Schwarz Gottfrid, Telegdi János, Oertelius Gottfrid Vittenbergában 1746. napvilágot látott, „Harmonia Lingvarum Orientis et Occidentis, speciatim hungaricae cum hebrea,“ czimű munkájában, melyben Etele bötűi jegyzésekkel kísér-

¹⁾ Szirmay, Hung. in parab. 14 l. — ²⁾ Anal. Daciae Antiquit. 1593. g. 11. — ³⁾ Origo et occasus Transilv. c. 8. p. 71. — ⁴⁾ Bél Lit. Hunno-Scyth. Sec. 11. §. 20.

tetnek. — Láthatók azok végre Révai Miklós „Elaboratio Grammatica Hungarica”-ja I. k. 146. lapján. — Ezen adatok nyomán indulva tehát bizton állíthatjuk, miszerint a hunnok, és utánuk a magyarok, már vezéreik alatt eléggé műveltek és írástudók voltak, és hogy az írásban eredeti, különös alaku jegyeket használtak.

Hogy pedig keletiesen jobbról balra irtak, kitetszik :

1-ször : Komáromi Csipkés György ezen szavai-
ból : „Scribendi modus hungaris unus et idem est cum eo,
quo gaudent lingvae orientales pleraeque — — — a dextra
nempe ad sinistram, quem nulla occidentalium habet; scri-
bendi modum sequitur modus legendi.”

2-or : Csécsi János ezen jegyzetéből : „Traditio
non incerta est, Hungaros in Scythia propriis literis fuisse
usos, progrediendo inter scribendum a dextra versus sini-
stram, more hebraeorum et aliorum orientalium. Harum li-
terarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent, apud Székely-
iós Transilvanienses superesse extra dubium est, licet
iis uti paucis datum sit.”¹⁾

3-szor : Végre állításunk igazolására fölhozzuk Décsi
Jánosnak 1598-ban Telegdi Jánoshoz írt leveléből eze-
ket : „Sicut hebraei, syri, chaldaei, arabes et turcae, ce-
terique orientales a dextra ad sinistram, contra graecorum,
latinorumque morem exarant suas literas : ita etiam haec
nostra elementa simili ratione scribuntur.”²⁾

Már csak az eddig fölhozottakból is látható, mikép
őseink a keleten, és később mostani hazánkban is keletiesen
írván, saját bötűket használtak; azonban hogy jelenleg illy
módon írt maradványt (hacsak a turóczi hártványkönyvet ide
nem számláljuk) elé nem tudunk mutatni, azon meg ne üt-
közzünk : azokat az idő vas foga együl egyig fölemészte; de
annyi bizonyos, hogy a hunn maradványok és jegyek nem
egyszerre s hevenyében tűntek el, hanem csak lassankint.
A X. század végével, és a XI. elején a folytonos harcokban

¹⁾ Observ. orthogr. de recta hung. scrib. ratione. II. 2. — ²⁾ Bod Péter, „Magyar Athenás” elősz.

Magy. Irod. Tört.

elkeményült nemzet szelidítésére s oktatására külföldi egyének jöttek hazánkba ; ezek nagyobb része a nemzet nyelvét eleinte nem érté, bötüit nem ismeré, sőt az ezekkel írott műveket is, mint a pogányság emlékeit, az ó vallással együtt megsemmíteni ügyekvék. Így lassankint a hunn bötük kimenvén emlékezetből, helyettök a romaiakat fogadták el őseink ; miért is nem csudálhatjuk , hogy csak itt-ott akadhatunk hunn jegyek nyomára.

Ezekben őszpontosulnak mind azok , miket irodalmunk e korából adatok után fölhozhatunk.

NYELVÜNK ELSŐ KORSZAKA.

Sz. Istvántól III. Endre haláláig.

(1000—1301-ig, összesen 301 év.)

8. §.

Miután őseink számtalan viszontagság közt szerzett hazájokat meg is tartani egyértelműleg elhatározták, mindent elkövettek e cél kivitelére. Először is a szomszéd népeket támadták meg különféle ürügy alatt; de látván, hogy fegyverrel többé nem boldogulhatnak, fölthagytak hódítási tervökkel, s a keresztény hit föl vételével az európai nemzetekhez kezdtek simulni. Már Taksony alatt 971. táján Wolfgang sz. Benedek rendi pap Magyarhonba jött, az örökös harczokban elkeményedett nemzet szelidítésére; de mint-hogy két évi buzgó sága gyümölcsöt nem hozott, visszatért hazájába. — Taksonynak fia s a fejedelemségben utódja Geiza, kormányzásának elején, úgy látszik, szinte nem viseltett rokonszenvvel ker. szomszédjai iránt; sőt őket mindaddig nyugtalanítá, míg a hatalmas és bátor babenbergi Leopold ausztriai határgróf, a mülki erősség alól, s az egész Ceci hegyen tuli tartományokból 985. őt ki nem űzte. Látván tehát Geiza, hogy annyi vesztett ütközet után országa erejének csak fogynia kell, gondolkodni kezdett a béke malasztairól; szabad bejövetelt engedvén az idegeneknek: kiknek száma főképp akkor szaporodott, midőn neje kérelmére fölszabadította a ker. papokat vallási működésre. Ez enged-

ménynyel élt sz. Adalbert, Prága főpapja, midőn maga is közénk jött, s az üdvige hirdetésére más alkalmas egyéneket is küldött. — Tapasztalván Geiza a ker. hit terjedésével szelidülni az erkölcsöket, maga is egész háznépével megkeresztelkedett. Példáját számos nemes család követte; s csak hamar Magyarhon virágzásnak indult, és a ker. hit erősb gyököt vert. — A keresztényekké lett magyarok számára több egyházat építtetett, s mivel a nemzet térítésében a sz. Benedek rendü papok kitünőleg fáradoztak, Pannonhegyen számukra hajlékot kezdett építtetni; de mielőtt a munka bevégeztetnék, 997-ben meghalt.

István, atyja holtá után az ország kormányát teljes joggal ugyan, de csak fejedelmi czimmal foglalta el; s lecsilapítván a Kupa támasztotta polgárháborút, egész figyelmét a ker. hitre fordítá. Az ütközet előtt tett fogadását teljesítendő, Pannonhegyen az atyja által megkezdett hajlék építését sz. Márton püspök tiszteletére bevégezte, neki adományozván a somogyi tartomány tizedét. Alatta a reménylett gazdag aratás több munkást igényelvén, hírnökei által Cseh- és Németországból több egyházi férfiút, különösen sz. Benedek rendüeket hívott meg; kiknek számára Pécsváradon, majd a Zobor hegyén Nyitránál, és 1037-ben Bakonybélben kolostort emeltetett. E helyeken voltak tehát az apostoli munkások nevelő-házai, melyekből mindenféle irányban a növendékek kiküldetve gondoskodtak a nép tanításáról. — István maga sem vonakodott az apostoli foglalkozástól; sőt tapasztalván, mikép fáradozásait ohajtott süker koszoruzza, eltökélé magában a királyi czim fölvételén kívül, a ker. hitet szilárdabban megerősítendő püspökségek alapítását is. Tervét foganatosítván, „az országot — úgy mond Hartvich — tiz püspökségre osztá.“ Az esztergomi érsekség tehát, úgy az egri, bácsi, kalocsai, győri, pécsi, erdélyi, nagyváradai, váczai, veszprémi és csanádi püspökségek sz. Istvánnak köszönik keletkezésüket.

A polgári ügyek elrendezésében a régi s korabeli fejdelmeket követve, nemzetével egyetértvén, alkotmánynyal ajándékozta meg az országot. Ekkép nem csak a ker. hitnek,

hanem a magyar alkotmánynak is alapítója lón sz. István, ki népe mivelődésére s országa fölvirágoztatására szentelvén igyekezetét, külföldről sok jeles férfiút édesgetett hozzánk, a megtelepedetteket kiváltságokkal ékesítette, a tudományoknak pedig iskolákat nyitott; mellyek közt a székes-fejérvári már zsengejében annyira elhíresült, hogy növendékei vetélkedve vitetnének más hazai tanintézetekbe tanítókul. Első királyunk szép példáját mások is követvén, hasonló intézeteket nyitottak: különösen a püspökök székes-egyházaik mellett, a sz. Benedek rendüek pedig kolostoraikban; és ezekben a lelkészségre képeztetének alkalmas egyének. Így lón, hogy alig maradt népesb hely a honban, hol egy, vagy néha több iskola nem létezett volna; mellyek noha eredetileg az egyházi pályára készülők képzésére lévén szánva, az egyházi férfiaknak szükséges tanulmányok tanításával foglalkozának: mégis az egész nemzetre, mivel belőlők a világiak sem zártak ki, sőt ha szegények voltak, az oktatásban ingyen részesültek, nagyon jótékonyan hatottak.

9. §.

Legrégibb iskola honunkban az esztergomi volt, tehát az érsekség főhelyén létezett; ezt követték a fejérvári, pécsi, (Bonipert első pécsi püspök által alapítva,) váczi, kalocsai, egri, veszprémi; melly a szépművészetek és hittudomány tanításán kívül jogtudományi osztálylyal is jeleskedvén, rövid idő alatt annyira elhíresült, hogy a XIII. században, jeles tanítói és számos tanítványai tekintetéből, az akkor legvirágzóbb párisi főiskolával hasonlították egybe. Kun László alatt földulatott ugyan a dühöngő pártosok által, de nem sokára előbbi fényébe ismét visszaállíttatván, újra virított a haza diszére. Tovább a pannonhegyi, mellyben sz. István maga is többször megfordulván, a tanító- és növendékekkel mindannyiszor nyájasan és leereszkedőleg vitatkozott. Ez iskola növendékei közül Fülöp és Henrik, minthogy a magyar nyelvet is tökélyesen beszélték, a csanádi tartomány megtérítésében sz. Gellért püspöknek segédül szolgálva, ne-

vöket örökítették is. Végre a győri, bácsi és csanádi, mely sz. Gellért által emeltetett a fejevári mintájára. Itt működött sikeresen Walther, a bakonybéli apátság magányából meghívott sz. Benedek rendi pap. A főnemesség gyermekeinek oktatását reá bízta, s rövid idő múlva intézetének híre annyira elterjedt, hogy ő nem csak Német-, Cseh- és Lengyel-, hanem még Franciaországból is számlálta tanítványokat. A megszorodott iskolások miatt segédtanítókról kelle gondoskodni, s Bakonybélből, meg Fejevárról többen hivatnak meg ismét Csanádra. Ezek valának tehát már sz. István országlása alatt nagyobb iskoláink, melyekhez később a budai, nyitrai, tapolezai, és sz. László alatt a zágrábi is járult. Nagy részint ekkép első iskoláink- és más növelő-intézeteknek a püspökök vetették meg alapjokat, és a tudományok a kolostorok mellett találtak pártfogást és menedéket. ¹⁾

A főállott iskolákban, rendeltetésökhöz képest, különféle voltak a tanítás tárgyai. A kezdet mindennemű alsóbb iskolában a bötök ismeretével tétetett, melyet követt az írás, olvasás, éneklés, majd a nyelv és szóvitázat; és ez utóbbiak tanulásában rendesen öt évig gyakoroltatának az ifjak: kik közül az egyházi pályára készülök, miután négy évig hallgatták a hittudományt, a jogok tanulására ugyanannyi évet tartoztak fordítani.

Az értelmiség eléhaladta nem kis befolyással volt azonban ezen intézetek fejlődésére is; mi onnan világos, hogy már a XIII. és következő században rendesen a főn elésoroltakon kül a szavalás, egyházi s honi törvény, a veszprémiben különösen a szónoklat, számvetés, mértan és csillagászat, rendkívülileg pedig a költészet, bölcsélet és történet, néhutt, de csak alattomban, az alchimia is tanittatott. Tekintvén az akkori idök szükségéit, körülményeit, szellemét, ezen intézeteknek nép- és korszerűségöket csak a megrögzött gyölölség tagadhatja; mert annak, hogy ifjaink már e korszakban külföldi tanintézeteket, a honiaknál tán nagyobb híreket látogattak meg, úgy látszik nem iskoláink elha-

¹⁾ L. Hetényi, „Honi városaink befolyásáról stb. Buda, 1841.” 81. l.

gyatottságában, hanem egészen másutt keresendő az oka; tudjuk ugyanis, mikép első sz. királyunk Romában és egyebütt tanintézeteket emelt magyarjai számára, mellyek jótéményeit honosink élvezni akarván, siettek e helyek látogatására. A romai pápák, kik mindenkor iparkodtak hazánk virágzását előmozdítani, a nagyobb egyházi méltóságokra emelt férfiak közül csak azokat sietének megerősíteni, kik külföldön tanulván, elhiresedtek; és ez volt hihetőleg másik oka véreink tudományos irányzatú költözésének. — A külintézetekben tanulással töltendő idő általában több évre terjedett. — Legkeresettebbek voltak a párisi, bolognai, vyczenczai, páduai s romai iskolák; jelesül 1250. körül Párisban olly számosan voltak a magyar tanulók, hogy különös osztályt képezének az alemann nemzeti társaság közt. ¹⁾ — Tanító-intézeteink azonban IV. Béla alatt az iszonyu tatárdühöngés következtében majdnem együl egyig elnémultak; a nyilvános és magán levéltárak elhamvadtak, minden, mit a királyok, vagy magánosok bőkezűsége az egyháznak ajándékozott, a vadnép martaléka lón.

10. §.

E korszakban, midőn Europa a népvándorlások által ütött sebekben még mindegyre sinlett, ámbár nemzeti nyelvünk nem tündöklött virágzása- és közhasználatának fénypontján: mindazonáltal még sem engedhetjük meg némelleyk azon állítását, mintha az a latin nyelv zsarnokoskodása által honunk határából végkép kiszorítottatott volna. Jól tudták ugyanis őseink, mikép a nemzet nyelvében él, nyelvében hal; és bensőleg meg valának győződve, hogy a melly nemzet elég korcs ezen örök igazságról csak kis időre is megfedelkedni, az hatalmasan közeledik a szédítő örvényhez, melly a nemzetiséget végső elnyeléssel fenyegeti.

Tudományos életünk korszaka sz. Istvánnal kezdődik, ki népét, az örökös harczi tusában elkeményültet, szelidí-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1833. X. k. 50. l.

teni, s a már remegni megszűnt, sőt rajtunk diadalmaszkodni megtanult nyugoti birodalom fegyverétől mentni ohajtván, a ker. hit fölvételére buzdítá: ő alatta fejlődtek ki határozottabban azon körülmények, melyek a műveltség és csinosodás lényeges föltételei; az általa terjesztett ker. valás, és ennek kapcsában létrejött tanintézetek tehát egész új fordulatot okoztak a magyar faj életében, és ezt közelebb vitték az európai műveltséghez.

Ez idétt az európai ker. birodalmak közlekedési nyelve a romai, mint a létezők közt legműveltebb volt; ezt kelle tehát a már kereszténynyé vált magyar nemzet fiainak, még pedig mindenek előtt, megtanulniok, hogy annál süketesebben leonthatassák a falat, melly eddig őket a többi művelt tartományoktól elkülönzé; így lön a romai nyelvnek hazánkba szivárogt a egykoru a kereszténység behozatalával. — Tagadhatlan, mikép tanintézeteink különös gondot fordítanak a romai nyelv tanítására, hogy legalább az egyháziak azt megtanulván, a latin nyelven irt remekműveket haszonnal olvashassák. Sz. István, valamint utódai alatt is, számos külföldi, nem csak pap, hanem világi is jöven be hozzánk, ezek, mint a romai nyelvben jártasbak, azt pártfogolták, ajánlották; épen nem csudálkozhatunk tehát, hogy sz. István Imre fiának adott, s hihetőleg külföldiek által szerkesztett oktatásában ezt arra inti, hogy a külföldieket pártolja; mivel az egynyelvű ország erőtlen és gyenge! Illy körülmények közt a romai nyelv némi tekintetben elsőséget nyert ugyan a nemzeti fölött; de ez mégis virágozott a maga körében: mert abból, hogy a romai nyelv az isteni-szolgálatban kizárólag kezdett használtatni, a nyilvános oklevelek leginkább azon készítettének, a törvényszéki bírák ítéleteiket azon nyilváníták, s a hongyülésen magyarul folyt tanácskozások határozatai arra fordítottának, még nem következik, hogy nemzeti nyelvöket őseink megvetették; családi nyelv mindenütt a magyar, az édes honi volt, a pór gunyhójában úgy, mint az előkelő nemesség csarnokaiban, sőt kevés kivétellel még koronás királyaink udvarában is: minek

következménye lőn, sokaknak, a kultartományokból ide kötözötteknek megmagyarosodása.

Nem hatott tehát nyomasztólag nyelvünkre az, hogy a kath. egyház isteni-szolgalat alatt a romai nyelvet használta; mert e mellett a nagy közönség Isten házában is honi nyelven röpité a Magasságbelihez ajtatos imáit, dicsőité Üdvözítőjét; magyar nyelven mondattak el a közimák. Mi pedig az üdvige hirdetését illeti, noha az első egyházi férfiak közt voltak, kik a nép nyelvét nem értvén, csak tolmács által hirdethették az evangeliomot; de a nagy többség a nemzet nyelvét birván, sükeresen eljárhatta nehéz ugyan, de sz. kötelességében. Különösen már az akkori szerzetesek egyik főérdeme abban öszpontosul, hogy az egyházi szószékről magyar nyelven tartott malasztteljes beszédekkel nem csak a ker. hit elveit csepegtették az emberek szívébe, hanem a honi nyelv mívelését és divatát is hathatósan előmozdíták. „A sz. Benedek fiai apostoli buzgóságának köszönhetjük, úgy mond Podhráczky József¹⁾, hogy már sz. István király alatt is találkoztak, kik közülök magyar nyelven hirdették Isten ígését.“ Örömmel telve olvasom sz. Gellért püspöknek egykoru legendájában²⁾ emez emlékeztetre méltó s magyar szívet élesztő sorokat: „inter praefatos vero decem monachos erant septem viri literati, et ungarica lingua interpretes expediti, qui etiam per se populo verbum Dei praedicabant — quos Episcopus“ (sz. Gellért), „sub maxima diligentia nutriebat eo, quod non essent alienigenae, sed patriotae.“ Ha sz. Gellért, ki csak keveset értett magyarul, mégis gondosan ápolá magyar ajku kanonokait, nem mondhatni, hogy a romai kath. hit a magyar nyelvet elnyomta; annál inkább nem, mert még a XII. században is a misekönyvbe beiratott: „fiat sermo ad populum.“ Kitüntek e tekintetben a sz. Domonkos rendüek is. Idő folytával papjaink annyira mellőzék a latin

¹⁾ Magyarorsz. K.K. és R.R. szavazatjoga a közgyűléseken. Buda, 1847. — ²⁾ S. Gerardi scripta et acta. Alba - Carolinae, 1790. p. 326.

nyelvet, hogy az 1114-diki esztergomi zsinat annak tanulására szorítaná őket, meghagyván: „ut canonici in claustris et capellani in curia literatorie,“ azaz: „idiomate latino loquantur.“¹⁾ — Ez idétt külföldön mindenütt a latin nyelv foglalá el a diplomatikai polczot; az oklevelek azon készítették: a magyarok egyedül csak a külföldöt utánzák tehát, midőn hasonlólag oseklevének; hogy ne szóljunk a szükség felől, mely őket erre kényszeríté. — Kezdetben honunkban tanult férfiak nem igen találtatván, a fő és bírói hivatalokat, a nemzet nyelvét nem beszélő részint világi, részint egyházi külföldiekre kelle bízni; innen magyarázható a latin nyelvnek a műveltebbek között sebes elterjedése; s noha később e hivatalok honfiakkal töltetének be, a már megszokott rendszertől ezek sem örömet váltak meg; mert a latin nyelv egyébkint is, ugymond Bod Péter, Magyar Athénásának előszavában, minden nemzeteknél közönséges volt; de mind e mellett az országgyűlési tanácskozások egyedül magyar nyelven folytak, a határozatok magyar nyelven hoztak, törvényeink eredetileg magyar nyelven irattak; valamint kitetszik ez az idegen származásu Albrík szavaiból, melyek Kálmán király törvénykönyvének előszavában ekkép fordulnak elé: „Verum tamen tu mi Domine! qui in populi huius linguae genere minus me promptum consideras, siquid calamus a suscepti itineris tramite declinaverit, tua quaeso in me solita benevolentia et supervacua reseces, et imperfecta suppleas, errata corrigas, commode dicta paterna gratia provehas, et antequam in auras prodeant publicas, curae tuae digitum dignanter imponas; et quae tuo duntaxat doctissimo digna constitui examine, tuo etiam iudicio a detrahentium muniantur livore.“²⁾ E sorok Szerafim esztergomi érsekhez irvák, ki azért fordíttatta latinra törvénykönyvünket, hogy a külföld is olvashassa, érthesse törvényeinket.

Sz. István a béke szelid ölében gondosabb nevelésben részesülvén, valamit tudhatott latinul; de utódairól szinte Kálmánig biztosan állíthatjuk, hogy abban járatlanok vol-

¹⁾ Péterffy, S. Conc. I. c. 5. p. 55. — ²⁾ Decr. Colom. L. 1. §. 16.

tak : különben Aba Samu, midőn sz. Gellért csanádi püspök által elkövetett kegyetlenkedéseiért megdorgáltatott, nem szorult volna tolmácsra; ugy I. Bélának, midőn Salamon megkoronáztatott, sem kellett volna megmagyarázni egy egyházi férfinak ezen szavait: „Esto Dominus fratrum tuorum. (Légy ura a te véreidnek.)“

11. §.

Nemzeti nyelvünk divatára, pedig nagyra mutat az is hogy őseink még e korszakban is énekszóval csaptak elleneikre. A honi nyelven szerzett énekek, versek, nem ritkán nagy lelkesedéssel hangoztattak; azok szerzői nem csak a főnemesség, hanem még a király udvarában is szívesen fogadtattak, és majd jeles zsolddal, majd fekvő javakkal ajándékoztattak meg: a dalok illy módon fölötte elterjedtek. És innen magyarázható meg azon törvény eredete, melyet az 1114-diki egyházi gyülekezet hozott, s mellyben meghatározták: hogy népesb helységeken vasárnapokon az evangéliom és sz. lecke, a kisebbekben pedig az apostoli hitvallás, és az Ur imádsága magyaráztassék, ne pedig holmi énekek zengedeztessenek; innen az 1279-diki budai zsinat végzése, mellynél fogva tilalmaztatik az egyházi férfiaknak a trágár énekesek hallgatása. S minthogy a világi danák az egyházba is átszivárogtak, a főnebb nevezett zsinat csak azok elzengését engedte meg, mellyeket ő helyben hagyott.¹⁾ A költészet virágzását kivehetjük végre Gebhardi munkájából, ki az 1070-diki cserhalmi eseményekről szólván, följegyezni el nem mulasztá, mikép a magyar költők Geiza és László hercegeket vitézségök miatt fölötte magasztalván, Salamont ez által ellenök fölingerlék, és bosszura gerjeszték. Hogy pedig az illetén énekek és versek le is irattak, kétkednünk nem lehet; de azok fájdalom! irodalmunk nem kis kárára, nem annyira őseink gondatlansága miatt, mint inkább a kegyetlen politikai viharok, főleg a mindent fölemésztő tatárpusztítás következtében ugy elvesztek, hogy e korszak-

¹ Péterffy, S. Conc. P. 1. p. 54. c. 2. és c. 46.

ból ama két halottas beszéden kívül nem mutathatunk elé egyebet, mely nemzeti nyelvünkön íratott volna.

A halottas beszédek hosszabbika így hangzik :

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben teremteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki paradisumut hazóá. Es mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge munda neki meret nũ eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimilstwl. halalnec halaláál holz. Hadlaua choltat teremteve istentvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. es evec oz tiluvt gimilstvvl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec vvl keseruv uola vize: hug turchucat mige zocoztia vola. Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec. Horoguvec isten. es veteve wt ez munkas vilagbele. es levn halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec. Kic ozvc. miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iaroc vogmuc. Wímagguc uromc isten kegilmel ez lelicert. hug iorgossun vv neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet. Es vimagguc szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt. es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc szent peter urot. kinec odut hotolm ovdania. es ketnie. hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut. hug legenec neki seged uromc scine eleut. hug isten ív uimadságuc mia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung ildetutvl. es pucul kinzotviatvl. es vezesse wt paradisu nugulmabeli. es oggun neki munhí uruzagbele utot. es

mend iovben rezet. Es keassatuc uromchuz charmul.
kirl. ¹⁾

A rövidebb pedig következőleg :

Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilkiert. kit vr ez nopun ez homus világ timnu-cebelevl mente: kinec ez nopun testet tumetívc. hug ur uvt kegilmehel abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezíe. hug birsagnop ívtva mend vv scentíi es unutteí cuzícun íov felevl íochtotnia ílezie vvt. Es tivbennetuc ²⁾).

Az első, mai beszédhez alkalmazva, körül-belül így olvasandó:

Látjátok, feleim! szemetekkel, mik vagyunk. Bizony por és hamu vagyunk. Mennyi mulasztban teremté élő Isten, mi őszüket Ádámot! és adta vala neki paradicsomot házává. És minden paradicsomban való gyümölcsökkel monda neki élnie. Egy fa gyümölcse híján tiltá őt. De megmondá neki, miért ne ennék: mert melly napon eendel azon gyümölcsből, halálnak halálával halsz. Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. Engede ördög íntetének, és evék azon tiltott gyümölcsből, és azon gyümölcsben halált evék. És azon gyümölcsnek olly keserű vala íze, hogy torkukat megszakasztja vala. Nem csak ő maga híján, de mind ő fájának halált evék. Haragvék Isten, és veté őt e munkás világba, és lón halálnak és pokolnak fesze (vésze), és mind ő nemének. Kik azok? mi vagyunk. A hogy ti is látjátok szemetekkel. Mert egy ember sem is mulhatja ezen vermet, mert mind ahhoz járók vagyunk. Imádjuk urunk Isten kegyelmét ezen lélekért, hogy írgalmazzon ő neki, és kegyel-

¹⁾ ,Régi magyar nyelvemlékek.' I. k. 4. l. — ²⁾ Ugyanott.

mezzen, és bocsássa mind ő bűnét. És imádjuk szent asszony Máriát, és boldog Mihály arkangyalt és mind angyalokat, hogy imádkozzanak érte. És imádjuk sz. Péter urat, kinek adatott hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind ő bűnét. És imádjunk minden szenteket, hogy legyenek neki segéd Urunk színe előtt: hogy Isten ő imádságuk miatt bocsássa meg ő bűnét. És szabadítsa őt ördög üldetétől, és pokol kínzatától, és vezesse őt paradicsom nyugalomába, és adjon neki menyes országba utat, és minden jóban részt. És kiáltsatok Urunkhoz hármul: Kyrie eleison.

A másiknak értelme pedig ez:

Szerelmes atyámfiai! imádkozzunk ezen szegény ember lelkeért, kit Ur ezen napon e hamis világ tömlőczéből kimenté, kinek ezen napon testét temetjük; hogy Ur őt kegyelmével, Ábrahám, Izsák, Jákób kebelébe helyezze; hogy birságnapra jutva minden ő szentei és önöttei közükön jobb felől jogtatva, éleszsze őt. És ti benneteket.

12. §.

Első, ki nyelvünknek ezen legrégibb maradványáról tudhatott valamit, a mindenféle egyházi régiségeket szorgalmasan föl kutató P á z m á n P é t e r bibornok volt: minthogy a misekönyvet, mellyben foglaltatik, ő ajándékozá a pozsonyi társas káptalan levéltárának; igazolják ezt Pray Györgynek 1773-ban Cornideshez irt ezen szavai: „Mihi certum est, missale hoc ad capitulum veteris Budae pertinuisse. Hanc notitiam schedis Pazmanni, qui id capitulum Posoniensi donum dedit, in acceptis refero;“ de az, mikép került e misekönyv az ó-budai káptalan birtokába, mindeddig nem tudatik. A mult század vége felé e nyelvmaradványnak némi fontosságot Pray, a nagy érdemű tudós tulajdoni-

tott, néhány sort 1770-ben mutatványul kiadván belőle. Ugyanez évben Sajnovics János, Nagy-Szombatban nyomtatott illy czimű munkájában: *„Demonstratio idioma Lapporum et Ungarorum idem esse“*, a hosszabbikat, Faludi Ferencz magyarázata szerint, egész kiterjedésében közlötte. — Fáradoztak lemásolásában és ismertetésében Cornides Dániel és Trenka Mihály. — Koller József pécsi nagy-prépost 1782-ben nem csak a halottas beszédekről, hanem magáról a misekönyvről is alaposan értekezett. ¹⁾ Nem kerülték ki figyelmét gr. Batthyányi Ignác erdélyi püspöknek ²⁾. — Azonban ezen jeles férfiak buvárkodása és fölszólalása e nyelvmaradvány ügyében, — kevesen látván át annak fontosságát, — nem okozott figyelmet tudósainknál; de a nagy Révai t egészen elbájolta, egészen lebilincselte: ki is a szünnapokat használván, miután az eredetit Pozsonyban szemügyre vette, Bécsbe rándult, s ott a cs. könyvtárban őrzött magyar kéziratokkal egybehasonlította; s ezeknek selye által már 1783-ban elkészítette magyar nyelven a halottas beszédek fejtegető munkáját, melyet, midőn a magyar egyetemhez magyar nyelv és irodalom tanárának kineveztetett, bővitve ugyan, de latinra fordítva (a magyar eredetit Horváth István birta), illy czim alatt adá ki: *„Antiquitates Literaturae Hungaricae. Volumen I. quod complectitur duas allocutiones funebres genuinae veteri pronunciationi restitutas, et commentario grammatico illustratas. Pestini, 1803.“* — József cs. kir. főhg nádor fölszólítására e régiséget a pozsonyi káptalan a nemzeti muzeumnak ajándékozá, hova 1813. kezdetével Horváth István, mint a Széchenyi országos könyvtár őre, le is szállította. — A m. t. társaság megbízásából Luczenbacher János 1835-ben mindkét halottas beszédnek hasonmását vette; s ez az, melly a *„Régi magyar nyelvemlékek“* I. k. 4. l. kinyomatott.

A gróf Batthyányi Ignác által *„Sacramentarium Boldovense“*-nek nevezett misekönyv, mellyben a halottas be-

¹⁾ Hist. Epp. Quinq. E. Poson. 1782. II. Appendix. 382—416. l. —

²⁾ Leges ecclesiasticae R. Hung. 1785. I. k.

szédek foglaltatnak, eredetileg a Boldva patak melletti keresztelő sz. Jánosról czimzett, és akkor sz. Benedek fiaitól lakott kolostoré volt. Kitetszik ez világosan azon imádságokból, mellyek magában a misekönyvben itt-ott előfordulnak. Feküdt pedig a kérdéses kolostor Abauj vármegyében, a Boldva patak tőszomszédságában, ugyanazon a helyen, hol ma a jászói prépostság áll. Így Horváth István is ¹⁾. Ellenben a vas szorgalmu Döbrentei Gábor véleménye ²⁾ a főnebbitől eltér, s tagadja, hogy a jászói kolostorban benedekiek laktak; mert a praemonstratiak főnöke is viselt apát nevet, és mert Jászón benedekes kolostor soha sem volt.

Iratásának évét a misekönyvben, különösen a kalendariom és kronika után álló *husvétí táblá*-ból elég alaposan meghatározhatni. Leírta t. i. egy régi kéz 1151 évtől kezdve 1300-ig az évek számát egymásután; smidőn 1151 évtől 1182-ig sehol föl nem jegyezte, melly napra esik az illetékes évben Septuagesima-vasárnap és Husvét ünnep, egyszerre 1182-től 1281-ig folyton-folyva veres tintával, valamint a Septuagesima-vasárnapnak, ugy a Husvét ünnepnek napjait is gondosan följegyezte; miből, mivel e jegyzék bizonyosan későbbi használat végett készítettett, következik, hogy az már 1182-ben, vagy legfőlebb 1183. iratott be a misekönyvbe; minthogy pedig ezt ugyanazon kéz írta, melly írta a halottas beszédek, önkényt foly: hogy nemzeti nyelvünknek ezen legrégebbi maradványa is III. Béla uralkodása alatt, pedig ha nem elébb, bizonyára 1182 és 1183 év közt készült.

13. §.

Az ugynevezett *Debreczeni Grammatikának* ³⁾ több dolgozatból szedezetett szerkesztői: Domokos Lajos, Szikszai György és Benedek Mihály ⁴⁾, s ezek után mások, azon véleményt kezdték terjesztetni, hogy a kérdéses

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1835. I. k. 107—115. l. — ²⁾ Régi m. nyelveml. I. k. — ³⁾ Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenben egy magyar társaság. 1795. — ⁴⁾ Kazinczy Fer., Magyar Régiségek, és Ritkaságok. Pest, 1808. I. k.

beszédek nem magyar, hanem tót pap irta. Vádokaik ezek: 1-ör: több oly szó fordul bennök elé, melyekben nyelvünk természetével ellenkezőleg, a mély hangzók magasakkal vegyítettnek, p. o. foianec (fajának), mukanec (magának), halalnec (halálnek), puculnec (pokolnek) stb. 2-or: Eredeti tót szavakkal él, magyarok helyett, p. milost, bratym, timnuce; melyek helyett: kegy, feleim vagy közelim, foghely szavakat kelle vala használnia, ha született magyar; vagy legalább a használtakat magyarosan kiejtenie.

Mi az elsőt illeti, akár nyelvünk régi maradványait, a halottas beszédeknel azonban ifjabbakat, tekintjük, akár a különféle táj-éjtéseket vizsgáljuk: számos példákra akadunk, tanusítókra, hogy a mély hangzók ugyanazon egy szóban a magasakkal — nem lévén a hangkellem szabályai nyelvünkben általánosan elfogadva, — vegyesen fordulnak elé. Ez áll főkép a *szer, ség* képzőről, *re, vel, ben, nek* ragasztékokról. P. o. a müncheni codexben olvassuk: „Melotosnek minden gazdagságú városa;“ „megtöre minden magasségu városokat;“ Béla király névtelen jegyzőjénél: Bunernek, Kundunek, Usubunek, Tosunek; egy 1544. készült reformatiói énekben: „Semmi ninczen erről lám az sz. írásben;“ tehát mély és magas hang ugyanazon egy szóban. Az élő nyelvből, vagyis táj-éjtésből fölhozható példák szinte erre mutatnak; így a magyar, a Mátra alatt: vellável eszik, és gyújt; tul a Dunán: velágot gyujt és vesárnapoz; a göcseiek: sipvel, dobvel, trombitável muzsikálnak; a nyitravölgyiek: Nyitráre mennek vásárra stb. Ezen táj-éjtést tótosnak mondani, szerencsétlen gondolat.

Mi a másik ellenvetést illeti, nem tagadjuk, hogy vannak bennök tót eredetű szavak; de azért épen nem következik, hogy tót pap irta. A hely, hol iratott, tótság által környeztetett, s így a tót szavait a magyar nép is értette, sőt velők gyakrabban is élt, mint őseiével. De különben, ha egyes szavakból lehetne valamely nyelv tisztaságát megítélni, ugyan melyik leend ilyen e föld kerekéségén?

Ezek ellenében bizton állítjuk, hogy a szerző született magyar volt; e mellett harczol maga a szöveg. Ugyanis ha

tót, vagy tótos magyarságu toll alól kerültek ki e beszédek, ily hibákkal kell tarkázva lenniök, minőkkel kellemetleníteni szokta keleti szépségü nyelvünket a benne járatlan ajak. Ez a rövid *a* helyett éles *á*-t ejt; a határtalan módot személyragozva használni nem tudja; a cselekvő igék határozott és határozatlan formáját összezavarja. Az ilyenek: „*nem tudom mágyárul; nem láthátott meg a nádort; megütötte engemet; ne lármázzátok* stb.“ váltva váltják föl egymást az ujoncz magyar ajkain. Nem így a halotti szónok; ki rövid *a* helyett nem csak éles *á*-val nem él, hanem szüntelen kerek *o*-t hangoztat; p. *vogmuc, uolov, nopun* (vagmuc, valov, napun helyett). Sajátságosan használja személyraggal a határtalan módot: „És minden paradicsomban való gyümölcsökkel monda neki élnie;“ — „kinek adatott hatalom oldania és kötnie.“ — Hogy a határozott és határozatlan forma ellen nem vétett az író, a beszédek elolvasása mindenkit meggyőz.

14. §.

Még egy pár szót e beszédek nyelvbeli sajátságairól. A hosszabbik 226, a rövidebbik 47, s így összesen 273 szóból áll; de minthogy némelly szó többször is előfordul, tulajdonképen csak 187-ből; mindazonáltal e kevésből is kivethetjük nyelvünknek a XII. században volt ragasztás-módját: sőt következtetést vonhatunk még az elébbi századokra is; mert a ker. hit fölvétele óta a halottas beszédek koráig sem más nemzettel szoros elegyedés nyelvünket nem tarkíthatta; sem tudós írók nem változtatták: mert ilyenek, legalább tudtunkra, nem voltak. — Ezen 187 szó körül Révai, „Antiquitates Literaturae Hungaricae“ czimű főnidézett jeles művében annyi ismeretet fejtett ki, mellyek nyelvünk egész alkatására legnagyobb fényt derítettek. Fejtegetéseiből, mellyeket sok régi példával támogat, kitetszik, minő közel állott még ekkor nyelvünk első egyszerű eredetiségéhez; kitetszik, mikép ragasztattak a szóképző és módosító ragok változatlanul a gyökérhez; példa lehet a *ben* és *nek*. — A névmutató (*a, az*), mellyel kivált a Dunán tuliak kelletinél többször, és helytelenül szoktak élni, csak maga helyén hasz-

náltatik; s ez a beszéd ékességét különösen emeli. — Az *ik*-es igék ragozása pontosan megkülönböztetik a nem *ik*-esekétől; nem írja: *enne, eve, haraguva*; hanem: *ennék, evék, haraguvék*; és ezen megkülönböztetést szinte a XVII. századig úgy annyira megtartották íróink, hogy ellenkező példát épen nem, vagy alig találhatni: mi így lévén, méltán csudálhatjuk *Verseghi* Ferencz erőködését, ki ezen formát végkép száműzni akará nyelvtanainkból. — A ragasztások közül kitűnők az ilyenek: *teremteve, feledeve* (*teremté, feledé* helyett); *vogmuc, vimagomuc, (vagyunk, imádjuk) uromc (urunk* helyett) stb.

A halottas beszéd helyes olvasása végett nem lesz fölösleg, következőket szemügyre venni. És pedig:

a) a hangzókra nézve.

Író szerint: a, o. | a. | e, i. | e, i. | i, y. | o, u, vv, uv. | o, u, w. | u, v.

Tesz: a. | á. | e. | é. | i. | o. | ó. | u.

Író szerint: e, i, u. | u, v, w, eu, ev. | i, v. | u.

Tesz: ö. | ő. | ü. | ű.

b) A mássalhangzókra nézve.

Író szerint: c, ch, s, sc. | g. | h, ch. | i. | k, c, ch. | n, ny. | sz, sc, z. | v, u.

Tesz: cs. | gy. | h. | j. | k. | ny. | sz. | v.

Példák: *zocoztia, latiatuc, igg, evec, mic, ysa, iorgossun, hug, zoboducha, horogurec, ivta; gimlicitul*; — *chomuv, ozchuz, iov, mic, turchucat, scegin, zumtuchel, rezet, uolov* stb.

Egyébkint, ki nyelvünk ezen nagybecsű kincséről bővebben akar értesülni, olvassa *Döbrentei* Gábornak, és *Ocskai* Antal kassai püspöknek értekezését a 'Régi Magyar nyelvemlékek' I. kötetében.

15. §.

Béla király névtelenje a XII. század közepén, II. vagy III. Béla alatt, s így 1131—1193. közt írta meg a magyarok történetét; művének csak a hét vezért tárgyzó része maradt fön, s ez nyomtatásban 1745-ben jelent meg. Kútfőül hasz-

nált több külföldi író; de használta a honi népkölteményeket, hagyományokat, és nálánál régiebb hazai kronikákat, melyeknek kellett létezniök: mert volt olly rendelvénnyel fogva a szerzetesek köteleztettek végzéseiket, s hihetőleg a hon egyéb viszontagságait is följegyezni. Ezekből tehát történetét meritheté. — Szerző magyarságára mutat az, hogy a latin szövegben eléforduló magyar neveket tulajdonító *nak, nek* raggal ejti, p. *Bungernek, Edunek, Eleudunec* stb. Egyébkint a magyar szavak leírása ez időtől jelenig nagy változást szenvedett; miért sokszor nehézséggel kell küzdeni, ha azokat helyesen kimondani, vagy értelmöket meghatározni akarjuk: annyival inkább, minthogy ez időtti íróink a szavakat különbözőleg irták; sőt nem egyszer jön elé eset, hogy ugyanazon írónál, ugyanazon szó többféleképp írva fordul elé. — A magyar szók kimondására jó lesz következőket megjegyezni. Szerzőnk

Ezeket:	a.	gy.	k.	o.	ó.	sz.	cs.	cz.	v.	ő.
Igy íesse ki:	o.	g.	c.	u.	ou.	sc, z.	s.	c, ce.	u.	u, eu.

A mássalhangzón végződő tulajdon nevekhez pedig, csak hogy könnyítse kimondásukat, majdnem mindenütt *u* vagy *a* hangzót ragasztott, p. *oldumos* (áldomás), *Bolotun* (Balaton), *Buldua* (Boldva), *Moger* (Magyar), *Saac* (Csák), *Zobolsu* (Szabolcs), *Tekereu* (Tekerő) stb.

Ezek után régiség tekintetéből következik, *Boldog Margit apáczának* élete. Egész kiterjedésében Pray György közlötte először ¹⁾; kiadása azonban a régiség barátai által elkapatván, a második kiadást, de már az újabb helyesírás szabályai szerint, Vajda Samu, sz. Benedek rendi tihanyi apát eszközölé 1782. — Pray után Révai és Horváth István egyetértőleg állítják, mikép a kézirat, melly szerint Margit élete kinyomatott, XVI. századbeli másolat; de elismerik azt is, hogy eredetije a XIII. században, jelesen 1276. előtt íratott, melly 1783-ban Kollár Ádám gyűjteményében még megvolt. Tanusítja ezt gyűjteményének jegyzéke

¹⁾ „Vita sanctae Elisabethae viduae, nec non beatae Margaritae virginis. Tyrnaviae, 1770.“

ezen szavakkal: „Vita beatae Margaritae virginis, Belae quarti Hungariae Regis filiae, olim ab a n o n y m o hungarice scripta, et e pervetusto manuscripto caesareo codice membranaceo a D. Paulo Kovács Debreczeniensi perquam diligenter exscripta.“ Kollár kéziratgyűjteménye II. József császár parancsára Bécsbe szállíttatott, és a császári titkos levéltárban őriztetik. — Margit életében több magyar kézirat nyomára akadunk. Így olvassuk, mikép ő Judica vásárnaptól nagy-szombatig megolvasta a passiót; olvasta Tamás cantuári érsekről szóló legendát, sz. István király, sz. Imre herceg, sz. László király és sz. Erzsébet asszony életeiket; imádkozá a zsoltárokat; hallgatta a sz. atyák életét, boldog Anyánk erényteljes példáit, csodatételét, végre sz. Jakab apostol szenvedéseit. — Ezen magyar kéziratok szerzői kétségen túl szerzetesek voltak, kik időszakonként gondoskodtak, hogy a rendszabályaikat követő apácák nemzeti nyelvökön magukat lelki tökélyre fölemelhessék: azért legendákat, elmélkedéseket gondosan irdogáltak számukra; innen van, hogy a fönmaradt magyar kéziratok majdnem együl egyig az apácákéi voltak. A többi közt a nyulszigeti apácza monostor jeles magyar kéziratgyűjteményt birt.

Ennyiből áll, mit e korszakból elémúthathatunk; bizton föltehetjük azonban, hogy az országban létező gazdag levéltárakban több, s tán még ezeknél érdekesb magyar kéziratok is nyugosznak eldugva, mellyek világosságra jutva nem csekély fényt árasztanának nyelvünkre! Eltörültetvén az ősiség, ha majd nyelvbumaráink nagyobb gonddal fogják kutatni a magyar régiségeket, megtörténhetik, hogy e korszak is több nyelvmaradványt fog elének terjeszthetni; addig meg kell elégednünk ezekkel.

Nem említvén a hazai óságek fölfedezésében ritka szerencsével bíró veterán írónkat, Ponori Thewrewk Józsefet, nem Jerney Jánost, Horváth Istvánt, Podhraczký Józsefet, különös hálával tartozunk a m. t. társaságnak, melly elhatározá, hogy nem csak a hazában, de a külföldön is föltalálható nyelvmaradványok költségkimélés nélkül összegyűjtessenek, és szükségés észrevételekkel fölvilágosítva ki-

adassanak. E tisztet Döbrentei Gábor r. tagra bízta, ki az országban létező levéltárakat időnkint megvizsgálta, s a célra valókat összeszedte. A gyűjtemény 'Régi magyar nyelvemlékek' czimét viseli. Ekkor 3½ kötet jelent meg nagyon pompás nyomtatásban.

16. §.

Valamint más tartományokban, úgy nálunk is e korokban olly ritkák voltak a könyvek, hogy magas egyházi fokon álló férfiak is találkoztak, kik nem bírtak a legszükségesebb elemi könyvekkel (így például Bonipert első pécsi püspök 1008-ban Fulbert carnoti főpapot kérte meg Franciaországban, Priscián nyelvtudományi munkájának megküldésére); s azok megszerzését nehezíté szerfölötti áruk, mely még a XIII. században is olly fölcsigázott vala, hogy gutkeledi Wid az ő nemzetségének kegyurasága alá tartozó szalai sz. Adorján apátságának bibliapéldányáért, melyet olvasás végett kikölcsönzött, és 70 mark aranyért Farkas nevű vasvári zsidónak elzálogított, kinél is az később elveszett, 1263-ban másfél falut tartozott adni az apátságnak kárpótlásul ¹⁾); mind e mellett, habár nem dicsekedhetünk is nagyobb könyvtárakkal, mégis találtattak több kötetből álló gyűjtemények nem csak monostorok, és egyházak mellett, de egyes, magán személyeknél is. — Legjelesebb volt a veszprémi székes-egyházé, melynek értéke, midőn 1276. III. László alatt a pártosok által a templommal együtt földúlatott, 3000 girára, vagyis 12,000 forintra böcsültetett ²⁾); a pannonhegyi sz. Benedek rendü apátságé, mely 85 kötetet számlált; és a sz. Istvántól 1015-ben 37 kötetet nyert pécsváradie ³⁾. Ezen két apátság könyvgyűjteményének értéke fölülmulta a veszprémiét. — Az elésoroltaknál nagyobb gyűjteményre nem akadunk: de hogy egyéb kolostorok mellett is kellett könyveknek kisebb-nagyobb számban létezniök, kiviláglik azon szabályból, mely tiltja azokat másoknak elajándékozni. — A világi urak közül csak az egy Kálmán királyról bi-

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. 4. k. 3. r. 179 l. — ²⁾ Ugyanaz 7. k. 2. r. 47. l.

³⁾ Koller, Hist. Epp. Quinque-Eccl. I. k. 79. l.

zonyos, hogy könyvei voltak ; ellenben egyháziak találtak többben, kik az időhez képest jeles könyvgyűjteménnyel bírtak. Ilyen volt sz. Gellért csanádi püspök , Henrik ottani tanító, Béla király névtelen jegyzője , Rogér nagy-váradi kanonok, Pál veszprémi prépost, kinek 1000 girát érő gyűjteménye 1276-ban szinte földúltatott.

A könyvek szerfölötti drágaságára vonatkozólag figyelembe szükséges vennünk : hogy a hajdankorból fönmaradt egyes nagyobb munkának (a sajtó még nem lévén föltalálva) csak lemásolása is több évet, sőt emberéletet kívánt ; a példány azonban mégis csak egy volt , és ez is vajmi kevésnek juthatott kezébe ! E tekintetben kitünő érdemek van a szerzeteseknek : miért is nekik az egész emberiség örök hálával tartozik ; ugyanis , míg egy része az iskolai tanításban szorgalmasan működék, addig mások mindennapi buzgó imáikon kívül, csendes magányba vonultan, a hajdankor becses irományait gondos kezekkel lemásolva , az utókorra átszállíták ; és így , mit a régiségből birunk , egyedül nekik köszönhető. Nehezítette a másolást az is, hogy a papirnak (melly 1200 táján lett ismeretes , és csak 1300 körül kezdett általánosan használtatni) ekkor még nagy hiánya volt ; ritkitották a könyveket az egymást érő háboruk , majd a tatárdúlás is ; és „mi ennek dühétől megkiméltetett, a szerzetesek eszközlék, mint-hogy a levéltárakat az ellenség elől vagy elrejték, vagy magukkal elvivék ; ugy annyira, hogy egyedül a kolostorok falai közt huzta meg magát ezen mord időkben minden tudomány, kézmű és művészet“¹⁾). A benedekieknek honunkban is tisztök vala , a tudományok kopár mezejét mivelní , s a régiség nagy embereinek halhatatlan munkáit a monostori csendben leirogatni.

¹⁾ Hetényi, „Honi városaink befolyásáról nemzetünk fejlődésére.“ Buda, 1841. 87 l.

NYELVÜNK MÁSODIK KORSZAKA.

Robert Károlytól II. Lajos haláláig.

(1309—1526-ig, összesen 217 év.)

17. §.

III. Endre 1301. Jan. 14-én élni megszünvén, magával sirba vitte, a több mint 300 éven át Magyarhonban virágzott, Árpád férfiágot. Ez idő alatt sok csapás nehezédék honunkra; voltak számtalan borus napjai. Honfi honfi ellen, testvér testvér ellen nem egyszer élesíté fegyverét; de mint-hogy a nemzetiség magasztos szelleme lengé körül a buzgóbb honfiak keblét, nyelve illetetlenül hagyatván, enyészettől nem kellett félniök; azonban a Sajó melletti gyászemlékü mészárlás IV. Béla alatt, megfogyasztá a magyarok számát, és cseh, horvát, morva, meg német lakosok foglalták el királyi meghívás következtében a kegyetlenül leöltek, vagy örökös rabszíjra fűzöttek birtokait. — Az érkezett vendégek nagy része, a helyett, hogy hajdani hazájok nyelvéhez konokul ragaszkodnék, a magyar nemzetnek, melly őket testvéreileg kebelébe fogadá, s jogaiban részesíté, nyelvét, szokásait eltanulván, az idegen szellemből kibontakozni teljes erővel iparkodott, és csak egyedül a városokban letelepedettek szegültek ellene a magyarosodásnak. — Ekkorig, noha a diplomatikai nyelv, mellyen t. i. az oklevelek majdnem kizárólag készítettettek, a latin volt, a közügyek elintézésében mégis mindenütt a nemzeti diadal-

maskodott. Királyaink, koronázatásukkor ezen hangoztatták esküjüket; a nemzet nevében, annak főbbjei szinte így hódolának.

Hogy Venczelt, és Ottót mellőzzük, királyaink koszorujában Robert Károly, Máriának, V. István leányának unokája, volt az első, ki koronázatásakor 1309-ben a századok szentesítette őszokástól eltérve, latinul esküvék. A szokatlan és csak kevesek által értett hangok hallására az országnagyok és nép között tompa moraj keletkezett: mi csak akkor szűnt meg, midőn Tamás esztergomi érsek, az eskü tartalmát honi nyelven is fölolvasta ¹⁾). Robert Károly, ha érté s beszélé a magyar nyelvet, miután az 1308. Rákoson tartott országgyűlés alatt személyesen tanuja volt a nemzet lelkesedésének, mellyet az nyelve, mint legbecsesb kincse iránt tanusított, főleg miután tudta, mikép vetélytársa Venczel az által is ügyekvék magát ajánlani, hogy nevét magyaros Lászlóra változtatá ²⁾), koronázatásakor bizonyára ezen szól, és nem idegenen. — Megtanulta-e később, mint király a magyar nyelvet, hiteles adatokkal be nem bizonyítható; azt azonban állithatjuk, hogy ő kormányzása alatt, a nemzet bizalma megnyerése végett, nyelv, és nemzetiség dolgában is sokat tett. — Mindenek előtt nagyreményű fiát Lajost, utóbb leghatalmasb királyaink egyikét, Gyulafi magyar által magyar szellemben neveltette; kinek vezérlete alatt a német nyelven kívül, mellyet egyedül 4000 német zsoldosa kedvéért tanult meg, a magyarban is alapos oktatást nyervén, ennek tudásában magát annyira kiképezé s tökélyesité, hogy azon, mint király gyakran álruhába öltözködve, annak kitudására, mit itél a hízelkedni nem tudó, romlatlan köznép az adószedők, bírák, tisztviselők felől, sőt magáról a királyról is, a pörgunyhókat meglátogatván, főn akadás nélkül legjobb kimondással beszélhete. ³⁾ Továbbá L ü n i g ⁴⁾ bizonyítja, hogy Robert Károly jövődő menyét

¹⁾ Koller, Hist. Epp. Quinque-Eecl. Tom. 2. p. 293. — ²⁾ Du-Fresne, Illyricum vetus et novum. p. 119. — ³⁾ Cromer, Hist. Polon. L. 13. — ⁴⁾ Codex Germ. Dipl. Lipsiae, 1732. p. 1041—1041.

Margitot, a morvai határgróf leányát, ennek kora elhunytá után pedig, mint Du-Fresne¹⁾ följegyzé, Erzsébetet, a bosnya bán magzatját a magyar nyelv és szokások megtanulása végett már kiskorukban Magyarhonba hozatta, s udvarában neveltette. — Margitról Lajos 1342. kelt oklevelében ezen szavakkal: „azon időben, midőn Károly leánya Margit, szülőimnek udvarába magyar szokásokat és magyar nyelvet tanulni áthozatott,“ maga is tesz említést. Erzsébetnek, Lajos nejének magyarságáról pedig eléggé kezeskedik már csak az is, hogy férje holtá után az ellene törekedőknek efféle nyilatkozatait: „meddig nyögünk az asszonyi iga alatt;“ „az asszony király veszedelmes;“ „Károlyt akarjuk királyunknak“ stb. hallván, miattuk kis Károlynak érzékenyen panaszkodék. Mi több, Erzsébet, Ulászló lengyel király leánya, Robert Károlynak harmadik neje s Nagy-Lajos anyja, Magyarhonba jöttékor számos nemes lengyel hölgyet hozott magával, hogy itt, a királyi udvarban a magyar nyelvet és szokásokat megtanulják. — Ugyanezen királyné a magyar nemzetiség szellemétől annyira át volt hatva, hogy midőn 1370-ben Lajos fiával, annak lengyel királylyá leendő koronáztatására szülő földére visszatért, a magyar katonaságot fölvidítandó, annak mulatságára, krakói várában magyar énekkel fűszerezett tánczvigalmat rendezett. — Eléggé világos tehát ezekből, hogy Robert Károlynak Visegrádon olasz helyett magyar udvara volt; valamint minden kétségen túl van az is, hogy uralkodása alatt mindennemű tanácskozások, törvénykezések nemzeti nyelven folytak, sőt oklevelek is irattak rajta. Így 1336. Robert Károly a kolosvári polgároknak, kik a Havas-alföldre két ízben vezetett hadsereg által sok kárt szenvedtek, magyar nyelven irt új szabadalmakat adott. Ezen oklevelet újabb helyesírás szerint kiadta Fejér György²⁾. Eredetije Cornides kéziratai közt olvasható. Druget Vellermes nádor 1339. szinte magyar szerkezetű oklevelet irt; melyből Fejér György szerint³⁾ álljon itt példa gyanánt:

¹⁾ „Illyricum vetus et novum.“ Posonii, 1747. p. 119. — ²⁾ Cod. Dipl. T. 8. v. 4. p. 171. — ³⁾ Cod. Dipl. T. 8. v. 4. p. 423.

My Isaac Mester a Naghisagos Dreget Veller-
mesnec Nadur Espannac, es Cunocc Biraianac ceepe ez
dologra valasztatot es rendeltetet adiuc emleekesztyre
ez ielen valo levelnec rendyben, az cicc yllyc min-
denecc : hagi az Martonnac fia Lucach es Janos stb.
mi eleoncbe ieovenec es meg adac my neceunc az
Lelezy Captalanbol ceolt ozlas levelet yllyen folyas-
ba leeven : Mi Balas Perepost stb. Tuttotocra adiuc
cygielmetecc ez ielen valo leveelnec rendyben. — —
Az ocaert Ty cegielmetecet ceeriuc ez ielen valo le-
veelben, hagi miehent cezetechez vezitec ez levelet
egi embert adyatoz bizonyagul cy hüv leegien cinec
ielen leeteeben hagi az feleol megmondot Naghis-
agos Nadur Espannac emberey az veegezet eudnep-
nec octauaiara az Laztozi iozagnac zineere ieoveen
egiben gieuiieon minden feleul az zomzeedsagh es
ezecc ielen leeteeben ozzaac ygi ugianazon iozaghot
haarom reezre ... es ennecutanna ennec az oztozasnac
es az let dolognac rendit ... Naghisagos Nadur Es-
pannac meg yriatuc.

My azeert a mynt tartozonk az teorveennec
formaira zereent mynt az ty embertecvel egietem-
ben Lazloval az Estvan fyaval ... Semsey Gergelliel az
my feo embereincet ez dolognac ell ceoveteeshere
bochatottuc cyc az meg mondot iozagnac zineere
ieoveen zomzeodchagocat hataroschocat hivaan avagi
gieutveen es tellieesheggel valo es teorvenni zerent
ell veegezet napiat megvaarvan shenci ellene nem
mondvan zeepen ez feleol megmondatot iozaghaa-
rom reezre ez megmondatot zemeelliecnec elloz-
lot stb.

Mai kiejtés szerint :

Mi Izsák mester a nagyságos Druget Vilmos nádor-ispánnak, és kunok birájának képe, ez dologra választott és rendelt, adjuk emlékezetére ez jelen való levélnek rendiben az kiknek illik, mindeneknek : hogy az Mártonnak fia Lukács és János — — — mi élénk jövőnek. és megadák minékünk a leleszi káptalanból költ oszláslevelet, ilyen folyásban lévén : Mi Balázs prépost — — Tudtotokra adjuk kegyelmeteknek ez jelen való levélnek rendiben. — — — Az okáért ti kegyelmeteket kérjük e jelen való levélben, hogy mihelyest kezetekhez vessitek ez levelet, egy embert adjatok bizonyságul, ki hű legyen, kinek jelenlétében, hogy a fölül megmondott nagyságos nádor-ispánnak emberei a végzett ünnepnek oktatájára a Lasztóczi jószágnak színére jövőn, egybejöjjen minden felől a szomszédság, és ezeknek jelenlétében osszák ki ugyanazon jószágot három részre . . . és ennekutána ennek az osztózásnak, és a lett dolognak rendét . . . nagyságos nádor-ispánnak megírjátok.

Mi azért a mint tartozunk a törvény formái szerint, mint a ti embertekkel egyetemben, Lászlóval az István fával . . . Semsey Gergellyel, a mi fő embereinket ez dolognak elkövetésére bocsátottuk, kik a megmondott jószágnak színére jövőn, szomszédokat, határosokat híván avagy gyűjtőn és teljességgel való és törvény szerint elvégezett napját megvárván, senki ellene nem mondván, szépen a fölül megmondott jószág három részre a megmondattott személyeknek elosztott.

Eredetije a Szirmay nemzetség levéltárában őriztetik.

Cornides Dániel 1773. Május 8-án a ritka tudományu Pray Györgyhez irt levelében említi, mikép a Marmaros megyei sorolányi nemesek Robert Károly alatt élt Kopasz nádornak eredeti magyar levelét Pesten bemutatták.

18. §.

Atyja holtá után a magyar szellemben nevelt Lajos lépett a kormányra, ki részint hallván, részint tanuja lévén azon kellemetlenségek- és idegenkedésnek, mellynek atyja a nemzet nyelvének nem értése miatt ki volt téve, mindjárt koronáztatásakor, követvén az Árpádok dicső példáját, magyar nyelven hangoztatá esküjét. Noha a magyar örömet hallja királyát, bármi nyelven szóljon az hozzá, mégis leginkább akkor lelkesül, ha a szó nemzeti hangon zeng fülébe. — Főnebb láttuk a visegrádi királyi udvar magyarságát: s alapos okoknál fogva hiszszük, mikép az Lajos alatt még inkább emelkedék.

Mária, Lajos idősb leánya, utóbb Zsigmond neje, magyar hangok közt növekedvén, a hon boldogító nyelvét annyira birta, hogy gondolatait, érzelmeit azon írásba is foglalhatta. Magyar levelei egyikéről emlékezik Pray, 1773. Martius 24-én Cornideshez ezt írván: „Quas tibi Causidicus Lázár hungaricas literas promisit, facile mihi persvadeo, Mariae I. fuisse.“¹⁾ — Nővére Hedvig pedig, később lengyel királyné, annyira értette azt, hogy a sz.-írást lengyelre fordíthatá belőle. Magyar sz.-írás ez idétt tehát már volt; sőt Mária királyné meghagyásából is kellett egy fordításnak történnie.

Maga Lajos mennyire ügyekvék terjeszteti a magyar nyelvet, eléggé megmutatta, midőn az oláhok megtérítésére magyar papokat küldött²⁾. — Lajosnak egészen magyar udvara volt, s benne a társalgási nyelv egyedül nemzeti. Idétt az okleveleken kívül minden egyéb irományok honi nyelven készíttetek; és minthogy még ekkor is nagyon kevesen tudtak latinul, mindenki csak a nemzetit használta. Innen magyarázható, mikép a tisztviselők még a hivatali esküt is magyarul tették le. Bizonyítja ezt azon eskü, melly

¹⁾ Révai, Antiquitates Lit. Hung. p. 342. — ²⁾ Katona, Hist. crit. Reg. Stirpis mixtae. Tom. III. Ord. X. p. 573.

törvénykönyvünkben Lajosnak 1351-diki végzeménye után latinra fordítva olvasható. Eredetije imigy hangzik :

„Isten teged vgy segellyen, szüz Maria mellett te veg napodon szent fianac előttte vgy tamadgyon. Istennec mind szenti te erted vgy imadgyanak, Isten teste te veg napodon meltan neked vgy meltoztatassêc, szörnyü halallal vgy ne vesz el, föld tetemedet vgy fogadgya halva, harmad napon vgy ki ne vesse... hogy Urunknac Lajos királnac es szent koronaianac valo hiuseg tartasodra, minden oruot, toluait, gyilkost, kaczert, ember éetöket, buösöket baiosokat, ház égetöket, szentegyhaz töröket, ... és ki orszag veszedelmére, poganoknac segetseggel auagy tanachal volt, al level költöket, al pechet likasztokat, es kie ezekcel élñenec... igazan meg mondod, meg neuezed, es ki adod es meg nem tagadod : es irigységben auagy gyülölségben senkit el nem vesztesz, es igazat nem hamissitasz, es hamissat nem igazitasz. — Es a mi beszéd közöttec lenne, ezt titkon tartod, es oknelkül senkinec meg nem ielented, meg sem mondod. Isten teged vgy segéchen es ez szent kereszt.“¹⁾

Ámbár ezen esküt később adá sajtó alá Telegdi pécsi püspök, és pedig külön szelet papiroson, melly lenyomatás után elhányatván, sem az 1544-diki ilosvai codexben, sem Mossóczi Zachariás nyitrai püspök kéziratai közt föl nem lelhető: annak régiebb voltáról még sem kételkedhetünk, akár a benne eléforduló szavakat, akár a szószerkezetet, akár az elnevezéseket, mellyek a XIV. századra mutatnak, vesszük figyelembe.

Némellyek véleménye szerint Lajos uralkodása alatt készült azon magyar ének, mellynek eleje így hangzik :

¹⁾ Régi m. nyelvemlékek. II. k. 336. l.

„Emlecezzeunk Reegyecreul,
 Zythyaabuul cyiewtecreul,
 Magharocnac Eleiecreul,
 Es azok Wytezseegecreul.

Zythyaabuul indwlaanac,
 Hog ez feodre cyiutaanac,
 Esthennec haalaat adaanac,
 Hog Erdeejbe belaataanac.

Ök magokkal ott jót tének,
 Hét sereget ők szerzének,
 Hét kapitányt rendölének,
 Várt mindegyiknek tevének.

Egyesek voltak dolgukban,
 Hatalmasok munkájukban,
 Nem félték már országukban,
 Laktanak tulajdonukban.

Erejük nagy, mint Sámsonnak,
 Szivük bátor, mint orszlánnak,
 A hová mennek-indulnak,
 Sokasággal mindent dulnak....

Ezt szerzették Szilágyságban,
 Csáti Demeter nagy gondolatjában,
 Mikort nagy bú vala Magyarországbán,
 Egy némü nemü mulatságban.“¹⁾)

Horváth István ennek keltét a mohácsi vész utáni idő-
 re teszi, hivatkozván az utolsó strophára : melly azt erősí-
 teni látszik ugyan, de feledni nem szabad, hogy nem csak

¹⁾ Dugonics, Etelka. 2. k. 387. 1.

akkor volt nagy bú Magyarországhban, hanem egyébkor is, például a Sajó melletti ütközet után; és mivel az ének nagyon régi, s írásmódja Margit életéhez fölötte hasonlít, bizvást tehetjük keltét III. Endre éveire.

Mária királyné idejéből több apró rimelet maradt fön; közülök néhányat Kovachich ¹⁾ följegyzett, például: „Vágd csak fiam! vágd Forgách; tied leszen Ghymes és Gács“ stb.

Hogy a magyar koronát Zsigmond fiának megszerezni vágyó IV. Károly császár tudott magyarul, tanusítja Trithem János apát ²⁾, ezeket irván: „Carolus — — — prudens et doctus, quinque linguarum peritissimus, latinae v. l., germanicae, bohemicae, ungaricae et italicae.“

Miután Zsigmond eljegyezvén magának Máriát, Lajos leányát, sükeretlenül könyörgött követei által, hogy az Csehországba menvén, a császári udvarban neveltessék ³⁾, maga jött Visegrádra, és ott, mint a magyar korona örököse, a magyar nyelvet és szokásokat megtanulta. Thuroczy hitelesen írja, mikép Zsigmond király udvara, és kétségen kül Buda is olly fényes volt, hogy a német és olasz főurak seregestől tódultak annak látására; sőt a portugali király fia is nagyszámu nemesség kíséretében messze földről eljött, említett királyunk tiszteletére: minthogy pedig Zsigmond udvara majdnem kizárólag magyar volt, s benne a társalgás nemzeti nyelven folyt, természetes, hogy az idegeneknek vetélkedve kellett tanulniok a magyarságot. — Emlékezetesek a többi közt egy német lovagról 1424-ben készült versek:

„Ich Johann Holandt,
Ein Ernholt weit erkhan,
Von sechs sprachen die ich khan,
Latein, Teütsch und Polan,
Französisch und Engclisch,
Darneben guet Ungerich.“ ⁴⁾

¹⁾ Script. min. Tom. I. p. 335. — ²⁾ Annales Hirsauigienses. Tom. 2. — ³⁾ Katona, Hist. crit. Reg. Stirp. mixtae. Tom. III. ord X. p. 501.

⁴⁾ „Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. 1843.“ 429. l. —

Thuróczy hős dalokat említ, mellyek énekeltettek a kemény Kont vitézről, kit Zsigmond lenyakaztatott ¹⁾. — Zsigmond uralkodása alatt, jelesen 1426-ban íratott azon magyar sz.-írás, mellyet a szép tollu Káldi Györgynek hitelre méltó barátja (alkalmasint Pázmán Péter) kéziratban látott. Még ez időt is a magyar katonaság, „Isten! sz. Mihály” szavak harsogása közt csapott az ellenségre.

A csornai prépostság conventje 1413-ban Kazai Kárácsonnak magyar végrendeletét eredeti formában adta ki; mellynek noha az ottani levéltárban jelenleg semmi nyoma sincs, de tudván, hogy a lefolyt zavaros századokban Csornát is többféle viszontagság érte, a levéltár is mindannyiszor bátorságba egy helyről másikra vitetett, és hogy több ízben megszüntetvén a szerzet, a csornai prépostságot világi papi méltóságok birták: mégis, habár azt mostanában elé nem mutathatjuk is, létezéséről nem kételkedhetünk. — A sajó-szentpéteriek végzése boraik kiárulása felől 1403-dik évből való. Mutatványt adunk belőle, hogy nyelvét és írásmódját lássuk:

„Mý Gergeľ Deak fŵ byro, Eskŵttek es minden tanaczok polgarok, es lakosý Saio zentpeternek. Aggiuk emlekezetre — — — hog soha senky mý közwłönk sem penig idegen ember auag' wydekj, idegen földön termet auag' widekj bort az mý warosonkra bene hozhasson mý közinkben hog' elle vesse, illien bwntetes alat az kýt mayd meg ielentönk. Hog' ha penig törtennek hog' walakj ez mý wegeswnknek ellene vak merő keppen idegen bort hozandana be, kýt az ŵ pinceieben vetne... waras közepeth az feneketh ky vagattiük es az bort az földüel meg emeztettiük. Ha penig az waros hyrenelkwl

¹⁾ Schwandtner. Tom. 1. pag. 220.

Magy. Irod. Tört.

effele bort valakÿ itt kÿarũland, mas borat annak ollian araniũt es arwÿwt amminemw̄ az widekÿ volt, kÿ vonatũnk es az feneket kÿ vagatw̄a az földre ontattiuk.¹⁾

Eredetije a sajó-szentpéteri városé Borsod megyében. —1423-ból egy nyugtató levelet birunk V é r A n d r á s tól, melly szórul szóra ez :

„en ver andras adom en kezem yrassat, hog' ados volt volna nekem erdw̄heg'ÿ balas zaz forintal, zÿk odvarnok zalogosság zerent es az zaz forintnak huzat megadta, az huz forintról en ver andras te-lyes menedeket adtam ez erdw̄heg'ÿ balasnak 1423 adatot ÿenvben kys karaczon estin.“

Eredetije gr. T e l e k y László levéltárában őriztetik.

19. §.

Zsigmond 1437. meghalván, a magyar korona Albertre szállott. Tudván saját tapasztalásából Zsigmond, menyit használt neki a trón elnyerésére s megtartására a magyar nyelv tudása, és a nemzeti szokások becsülése, Albertet, a még alig 14 éves ifjút, mihelyt t. i. neki leányát eljegyezte, magyar nevelésben részesítendő, udvarába hozatá. Itt azonban a körülmények fordultával biztosságban, mint hitte, nem maradhatván, csak hamar Morvával cserélte föl hazánkat: s noha utóbb kormányra jutva, két nem egész évig országolt is, még sem állithatjuk, hogy beszélte a magyar nyelvet; sőt hallgatva Aeneas Sylviusra, az ellenkezőt róla bizton elmondhatjuk.

Utána 1440-ben I. Ulászló, Jagello s kiewi Zsófia fia, lengyel herczeg lőn koronás főnk, kit — Callimach és Dlugoss tanúsága szerint — a magyarok Budán nemzeti dalok zengése közt fogadtak. — Aeneas Sylvius róla följegyzé, mikép tolmács nélkül beszélt hű magyarjaival;

¹⁾ „Régi m. nyelvemlékek.“ II. k. 2. r. 1. l.

sőt Fridrik császár követeinek is magyarul válaszolt királyi székéből. Albert özvegyének Erzsébetnek, IV. László anyjának magyar nyelvbeni jártasságát Kottaner Ilona e szavakkal emlékezteti: „Erzsébet, a meghalt Albert özvegye, fiát posthumus Lászlót Fejérvárra vitte, mihamarább őt megkoronáztatni kívánván; s midőn a templomba menének, annak chorusa el volt zárva; mögötte szokás szerint Fejérvár polgárai állottak; a királyné magyarul szólítá föl őket, és ők magyarul felelének;—majd fölhivták a királynét: esküdnék meg szokás szerint tizenkét hetes fia nevében; mit ő azonnal teljesített is ¹⁾. — Midőn a királyfit koronáztatása előtt Vajda Miklós lovaggá avatta, olly erősen találá érinteni, hogy azt az őt tartó nő is (Kottanernő maga) megérezte; mit észrevevén a királyné, ezen szavakra fakadt: „Istemere nem misertem;“ mi németül az író szerint ennyit tesz: „durch gotts willen tue jm nicht wee;“ mire a vajda felelt: nem, das haist nays, és nevetett ²⁾.“ László anyja tehát tudott magyarul.

Midőn László az 1445-diki országgyűlésen királylyá választatott, már nem vala az országban, hanem Fridrik oltalma alatt Bécsben neveltetett. A nevelési rendszer kidolgozásával Aeneas Sylvius, utóbb II. Pius név alatt romai pápa, volt megbizva. Minő vonzalom-, minő szeretettel viseltetik ezen tudós egyházi férfiú a magyar nemzet, és annak nyelve iránt, eléggé kiviláglik saját szavaiból: „Legyenek, ugymond, társaságodban igazmondó, szemérmes, erkölcsöt becsülő, egészséges, nem képmutató, nem hazug — — — nem rágalmaszó ifjak; ezek közül némellyek a magyar, némellyek a német, mások a cseh, mindnyájan pedig a latin nyelvet tudják, és beszéljék. Így fáradság nélkül mintegy játszva meg fogod tanulni e nyelveket, s magad beszélhetsz alattvalóiddal. Leginkább az által nyerik meg a fejedelmek népeik bizodalját, ha nyelvöket beszélnek; és mintegy méltatlannak tartatik az országglásra, ki a panaszkodó, vagy esedező népeket ki nem hallgathatja. Nem

¹⁾ Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. 1439—1440. Leipzig, 1846. 37. l. — ²⁾ U. ott.

is akarom, hogy jobban szeressed az austriaiakat, mint a cseheket és magyarokat“¹⁾. Ezen arany szavak nem hangzottak el eredménytelenül; mert midőn a magyar követek, megválasztását hírül vivők, nála megjelentek, nagy lelkesedéssel mondá: „mivel magyar vagyok, közöttetek kell maradnom.“— Magyar nyelv tudásáról Hunyadi Lászlóval és Szilágyi Erzsébettel folytatott beszédei kezeskednek. László tehát, valamint anyja Erzsébet is, magyarul tudtak. — Különben mennyire közönséges volt ez idétt nemzeti nyelvünk, legyen elég Aeneas Sylviusra hivatkoznunk, ki Erdélyről ezeket jegyzé föl: „Erdélyt most három nemzetség lakja, németek, székelyek és oláhok; de kevés embert lelsz valamire valót, ki magyarul ne tudna.“²⁾ Ha ez áll Erdélyről, mit tartsunk a gyökeres magyarságról?

20. §.

Albert vagy I. Ulászló kormányzása alatt, s így 1437. és 1441. közt iratott, a bécsi cs. könyvtárban gondosan őrzött, és „Bécsi codex“ czim alatt ismeretes magyar nyelvemlék, mely magában foglalja: Ruth, Judith, Eszter könyvét egészen; a Machabaeusok 2-ik könyvének egy részét; Baruchot, Dánielt, és a 12 kisebb profétát. E maradványról első emlékezők a mult században Forlosia Miklós nápolyi fi, bécsi könyvtárnok, ki azt a XIV. század művének állította³⁾; utána Denis Mihály, szinte könyvtárnok: de ez már a XV. századbelinek vélte. Sándor István és Révai Miklós Denis Mihály figyeltetésére a kéziratot átnézték, s mindketten Bátori László pálosnak, ki a XV. században élt, és az egész sz.-írást fordította, tulajdoníták. Horváth István szerint pedig Mária országlása alatt két sz. Ferencz rendű fordítá. Midőn a m. t. társaság 1832-ben 3-dik nagy gyűlésében elhatározá a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtését, figyelmét e ritka kéziraatra is, melyről ekkor oly külön-

¹⁾ „De liberor. educ. ad Ladisl. Reg.“ p. 974.—²⁾ De Europa. c. 3. p. 391.—³⁾ Nic. Forlosiae MSS. Cod. Lat. . . Theol. B. cod. 81.

bőzőleg vélekedtek a régiség-buvárok, kiterjesztette; s miután azt a cs. könyvtárból lemásolás végett megnyerte, s bővebben megvizsgálta, kiderült, hogy azt Tamás és Bálint nevű papok írták.

A „Müncheni codex“, melynek végén e szavak olvashatók: „E könyv megvégeztetett Németi Györgynek Henzel Imre fiának keze miatt Moldvában Tathros városában, ur születésének ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében,“ s melly a négy evangéliomot tartalmazza, nem eredeti, hanem csak a „bécsi codexnek“ másolata. -- Kitetszik ez a következőkből; 1-ör: A bécsi codexben sok törlés van; a mint t. i. munka közben jobb kifejezés ötlött a fordító elméjébe, kitörlé a helytelent; és e törlések az egész műre kiterjednek (legsűrűbben látszanak Eszter II., Oseás II., Jonas IV. fejezetében, egyebütt csak egy szó, vagy bötü huzatott keresztül): ellenben a müncheniben alig fordul elé egy-kettő. 2-or: Némelly szavak hibásan vannak írva a bécsi codexben, mi a dolgozó lélek sebességére mutatván, a másolható által olly gyakran el nem követték, p. a r a (aratoenac), d i c n a c, (sidocnac), n e m z e s ,nézés' helyett stb.; ellenben a müncheni codex sokkal hibátlanabb.

Hogy pedig a két codex csakugyan a Kameniczből származott Tamás és Bálint papok munkája, bizonyos; mert mind a két kézirat nyelve s helyesírása, szemlátomást ugyanaz; továbbá, mi pedig legelhatározóbb, megegyeznek benők azon helyek és kifejezések, mellyek miatt Tamás és Bálint fordítása már akkor gáncsoltatott, és hevesen ostromoltatott; nevezetesen a Spiritus sanctus-t nem „Sz. Lélek“-nek, hanem „Sz. Szellet“-nek írták és mondták. A müncheni codexben (tátrosi másolat) ugyanazon különösb szavak, igeragozási alakok, nyelvsajátságok, szólásmódok és helyesírási szabályok jönek elé, mellyek a bécsiben; p. b e s z e (sermo), r o m l a t, f u t a t, m e g v i g a s z t o m (sanabo), b e m e n e t t e, b e s z é l l e t t e, stb.; mindkettőben egyformán vannak jegyezve a fejezetek, romai számokkal t. i. a szöveg elején, arabokkal a szélén; végre mindkettő ugyanazon egy Vulgata szerint készült.

21. §.

Mi a nyelvet illeti, meg kell ismernünk, mikép ezen könyvek a magyar nyelv alaposb ismeretére igen sok világoosságot deritnek; találni bennök ősi, eredeti, jelenben azonban már elavult szavakat, mellyek az utóbb divatba jött idegeneknél szebb hangzatuak; p. apród (parvulus), alság (dulus), dagálos (rebellis), délszeg (auster), kő éss (grando), gádor (vestibulum), ildomos (prudens), jószág (virtus, Tugend), mart (ripa), meddő (eunuchus), ötvös (artifex), ünő (vacca) stb.; találni gyökereket, mellyek ma csak származékaikban élnek, régen pedig önálló s meghatározott értelemmel birtak; mellyeket ismét divatba hozni kötelessége a nyelvtudósnak: de más részt meg kell vallanunk azt is, hogy a fordítók nem voltak mindenütt egészen tisztában a latin nyelvvel; innen magyarázható a szórul-szóra fordítás.

A nyelv sajátosságai közül következőket véljük megjegyzendőknék:

1-ör. A személyragok a név száma szerint kétféleképp használatnak; p. „medusoknak királya; héberek lánya; ti belöletek csügg azoknak lelkük.“

2-ör. Egy birtok többesében a harmadik személy *ok* raga helyett *ek*; *uk* helyett *ok*; és *ük* helyett *ök* fordul elé; p. „mi királyainknak tetemök; ő papok; ő vérök“ stb.

3-ör. *E* helyett gyakran *ő* használtatik egy birtokban, és az ige jelen idejének harmadik személyében; p. „egyiptomnak földő, oroszlánnak kölkő, betöltöttő, ülő, vöttő“ stb.

4-er. Az *ik*-es igéket szabály szerint használja; p. „kelletnék, igyál.“

5-ör. A magyar nyelv természetével öszhangzásban nagyon sűrűn él félmult idővel, és gyakran használja a határtalan módot személyraggal; p. „ne menj gabona fölöt szedned; mit akarsz tudnod; remélem ezeket ő töllő vennem“ stb.

6-ör. *U*, *ü* helyett a ragozásban közönségesen *o*, *ö*

hangoztatik; p. „uronk, istenönk, öntönk, nemő, nyakó“ stb.

7-er. A visszamutató *ki* és *melly* névmás közt nincs különbség; p. „a földet, kiből született; az arany oszlopot, kit fölemeltél.“

8-or. Az *at*, *et* képzővel alkotott nevek jelentésre különböznek az *ás*, *és* képzővel származtatottaktól; p. „gyászolat, igazolat, romlat.“

9-er. A névmutató *a*, *az* ritkán, ellenben az *én*, *te*, *ő* személyes névmás nagyon is gyakran és fölöslegesen jó elé.

Mutatvány a bécsi codexből.

„Lattanac tegedet vizèc z bankottanac hegec
Vizèknèc hirtèlènkedèti èlmentènèc Melseg' atta o
zauat mag' assag' o kèzèit felèmèli Nap z hod meg-
allaptanac o lakodalmaban o niloknak vilag' ossag' a-
ban mennèc te zu' ad villamattanak fenessegebèn...
Kimentèl te nepèdnèc v' duossegerè v' duossegebè te x°-
soddal Megvèrtèd a' fòt kègetlènnèc hazabol. meg' mè-
zeitèlèneitettèd o fundamentomat mend n' akaiglan
Gonozol mondottal o estapinac o hadakozoknac
féiekèt ipuokèt ment forg' o zèl èngemèt èl oztanioc.
— — — Mert fugè nem virág' ozic. z nē lezen nēm-
zes a' zolobèn Hazud az olayfanak müuø. z a' mēzø
nem hoz etkèt Elmèttètèc az akolbol apro barom
lorda z ørèg barom lorda lezen a' iazlocban Èn kèdeg
øroloøc urban z vig' adoc én istènembèn iesusban.“
(Habakuk 3-ik fejezetéből.)

Mutatvány a müncheni codexből.

„Ki tú kozollètec az èmber, kin° vagon zaz
iuha, es ha èluèztèd eggèt èzec kozzøl nēdè meg-
hagga é a' kilènc z az kilèncet a' kiètlènbè es èlmegèn

ahhoz kí el vèzet vala, mignē mġ lellé azt, es micor mġ lelendi azt vèti 9 kariara 9r9luē es haza jouē egbè hya 9 baratit es 9 zómzedit mōduā azocnac egembē 9r9lletec én uelem mert meg' leltēm en iuhomat ki èlvèzet uala. Mōdom ke' tunéctec hogugan 9r9m léz'èn men'bèn eg bün9s9n pñiat müüelked9n inkab hog nē kilènc' z'az kilènc'èn kie nē zú-9s9c pñianalkul." (Lukács 15-ik részéből.)

Első, ki e codexre a magyar nemzetet figyelteté, Ferváry Miklós, Jászay Pál barátja volt. Jó zsef nádor közbenjárására nyerte meg a m. t. társaság lemásolás végett a müncheni könyvtárból.

Helyes-olvasási kulcsul szolgáljon a következő rovat:

A bécsi codex bötüi :	a	c, c̣.	L.	è, e, e', é	g̣.	g.	i.
A müncheniéi :	a	c̣.	L.	è, e, e', é	g̣, g.	g.	i.
Mostani kimondás :	á	cz.	cs.	e.	g.	gy.	j.

A bécsi codex bötüi :	k, c, ck.	l, l.	ñ.	9.	s, sc, z.	ṭ.	u.
A müncheniéi :	k, c.	l.	ñ.	9.	z.	t.	u.
Mostani kimondás :	k.	ly.	ny.	ő.	sz.	ty.	ű.

Nevezetes, hogy a nyílt, közép és magas é állandóan megkülönböztetik è, e és e vagy é jelekkel, kivált a müncheni codexben; és igen helyesen: ohajtanunk lehet, bár nyelvtan-íróink e dicséretes megkülönböztetést figyelmökre méltatnák.

1. *Jegyzés.* A bécsi codexben a *c, g, l, n, t, z* fölül a különböztető pontozat gyakrabban elmarad, mint a müncheniben.

2. *Jegyzés.* Mindkét codexben a szó elején és középén *k*, végén pedig és rag előtt *c*, néha *ck* használtatik.

Egyébkint ki ezen nagy becsü maradványokat bővebben vizsgálni akarja, s róluk kimerítőbb tudományt szerezni ohajt, olvassa figyelmesen a „Régi magyar nyelvemlékek, I. és III. kötetét.

22. §.

Hunyadi János, a nagy bajnok, mint Ranzanus följegyzé ¹⁾, katonáihoz mindig tüzes magyar beszédet tartott; és követvén a legrégibb idők óta, kevés kivétellel folytonosan divatozó szép szokást, 1446-ban, mint országkormányzó, magyarul illy szavakkal esküvék:

„Isten téged úgy segéllyen, Boldog Asszony néked irgalmat úgy nyerjen, Istennek minden szentei érted úgy imadgyanak, Istennek szent teste vég napodon üdvességedre úgy meltollyek, föld tete-medet úgy fogadgya bé, onnét harmad napon úgy ki ne vesse, magul magod úgy ne szakadjon, ítélet napjan Istennek ő szent színét úgy lathasd, örök pokolban úgy ne temettessél, hogy ez szerzetes registromban, kit az ország szerzésére megirattanak volna, azt erőssen és tökéletességgel mind megtartod, semmit ellene nem tesz sem tetesz“ ²⁾.

Hunyadinak tiszta magyar udvara volt ³⁾, mellynek szellemétől lelkesítettve Báthori László pálos, 1456 előtt néhány évvel fordítá latinból a sz.-írást és szentek életét ⁴⁾ Noha mind ezek bizonyosak, mégis találkoztak kislelkű agyarkodók, kik Hunyadi Jánosnak a magyar nyelvben jártasságát tagadni, vagy legalább kétségbe hozni nem pirultak; hivatkozván az általa kiadott latin szövegü oklevelekre, mellyekben úgy szól, mintha saját kezüleg írta volna azokat: De ki az oklevéltanban otthonos, tudja, miképen kell az illy kifejezéseket érteni.—Továbbá Hunyadinak Fridrik császárhoz írt levelei e tárgyban szinte nem bizonyítanak semmit; mert hogy ő ezeket magyarul mondá toll alá, s az irók fordítá írás közben latinra, maga a szöveg is eléggé keleskedik; p. az illyenek: „Diaeta in resistantiam Turcarum“ (Tököknek ellenállására rendelt országgyűlés); „benevole

¹⁾ Epit. Rer. Hung. Ind. 27. — ²⁾ Régi magyar nyelvemlék. II. k. 35. l. — ³⁾ U. o. XVI. l. — ⁴⁾ U. o.

et hilariter tractabimus, et finaliter disponemus“ (szívesen és jó kedvvel tanácskozni, s végezni fogunk); „Serenitas Vestra nobis rescire dare velit“ (Főnséged nekünk tudtunkra adassa) stb., magyar gondolkodásra mutatnak. Egyébkint annak bebizonyítására, hogy az ősz vitéz a latin nyelvet nem értette, nem beszélt, Galeotnak, ki Mátyás király vendége, s örökös utitársa volt, ezen szavaira: „Accessit etiam ad Regis (Mathiae) perfectionem, quod eius genitor Joannes... cum esset linguae latinae expers, in arduis negotiis cum Pontificum legatis pertractandis, nullo alio usus est interprete, quam filio,“ legyen elég hivatkoznunk.

23. §.

Mátyást szülői akarat már kis korában katonai pályára szánta, mint egyedülire, mellyen valódi érdem szerezhető; miért is jó korán minden meg lőn kísértve, mi által e cél elérhetőnek gondolták. Az alapot maga vetette meg az ősz vitéz, mint leghozzá-értőbb; tudván ugyanis tapasztalásból, mikép a tüzes fiatalságra legynagyobb hatásuak az ősök buzdító példái, Mátyás előtt verseket, a hajdani híres daliák ragyogó tetteit örököket, olvasatott: mellyeket a kis vitéz örömmel hallgatván, gyakran olly heves lánggra lobbant, hogy megfeledkezve anyagi szükségéről, hadakat vezérlene, s különféle katonai gyakorlatokat tenne. — Voltak tehát már ekkor irásban számos vitézi magyar énekek, habár azokat jelenben elémutatni nincs is hatalmunkban. — Hunyadi haldokló ágyán Vitéz Jánost, utóbb esztergomi érseket, szíve szerinti emberét bizta meg gyermekei, különösen Mátyás nevelésével; ki is e szép tisztet elfogadván, a tudomány szeretetének magvát annyira növendéke szívébe tudta hinteni, hogy az utóbb egész honunkra fényt árasztva, bőven gyümölcsözött.

Mátyás 1458. Jan. 24-én, Szilágyi Mihály magyar szónoklatára, a pesti hongyűlésen 15 éves korában királylyá választatván, mint ilyen is annyira becsülte s kedvelte a nemzeti nyelvet, hogy a legtudósb vetélkedésekben is szün-

telen magyar közmondásokat használt; mi több, oly nagy volt benne a nemzeti szokások iránti tisztelet, hogy azoktól még akkor sem állott el, ha hasztalanságukat átlátta. — Magyar ékesszólása általában ismeretes volt. Mohorai W i d f i Ambrus, nógrádi alispán költségén kinyomatván Mátyásnak 1486. évi végzeménye, az ehhez csatolt előszó írója, B. R. L. (Blasius de Rokamaz Literatus?) a fejedelmet egyebeken kívül így dicséré: „avval a római és egyházi törvények tudományával, végre avval a fölséges mind magyar, mind diák ékesszólással, és majdnem minden nyelvek bő ismeretével bir.“ ¹⁾ Mátyás országát megnépesítendő, ennek elpusztult helyeire lakosokat, nem idegen nyelvű országból, hanem az ázsiai nagy Magyarhonból szándékozott telepíteni ²⁾.

Mátyás udvarában a magyar nyelv ápolását, mit elődei dicséretesen kezdettek és folytattak, legmagasb fokra emelvén, kedvelt udvari emberei, tudósai, a nemzeti nyelv mellett buzogtak; asztalánál, nem ügyelvén olasz föld szülte nejére, nem a külföldi, idegen ajku tudósokra, magyar verseket énekeltetett. Magyar dalnokai, kiket udvarában tartott, annyira elhíresedtek, hogy Péter vulturáni olasz püspök, IV. Sixtus romai pápához 1483-ban irván róluk, azt mondaná, hogy náluknál éltében jobbakat nem hallott ³⁾. Halljuk Galeotnak erre vonatkozó szavait is: „Mátyás vendégségei alatt mindenkor megvagyon a tudományos vetélkedés, vagy a becsületes és kellemetes dolgokról való beszélgetés, vagy éneklés. Vannak ott hárfa- és lantpengetők, kik muzsika mellett a régi vitézek dicséreteit m a g y a r u l éneklilik. Szerelmes versek nagyon ritkán, de többnyire a törökökön nyert győzelmek emlegettetnek gyönyörű szavakkal; mert a magyarok akár nemesek, akár pórok, egyféle módon kötik és építik a szózatokat, épen csekély különbséggel; innen van, hogy a magyar verset városi, falusi ember mind egyaránt érti.“ ⁴⁾ — Midőn Erdélyben a rég óta divatozott

¹⁾ Const. Inc. R. Hung. — ²⁾ Bonfin. Hist. Reg. Hung. Posonii, 1747. Deqr. I. L. I. p. 30. — ³⁾ Péterffy, S. Concilia. Tom. 1. p. 9. —

⁴⁾ Molnár Ján., Magyar könyvház. 2. szak. 244 l.

„magyar agendával“ való élés bizonytalan okból megszűnt, és e miatt panaszukat az erdélyiek G e r e b László erdélyi püspökhez vitték, ez csak akkor hajlott kívánságuk teljesítésére, midőn Mátyásnak ez iránti parancsát vette. — Mi több, az 1484-ben meghódított Bécsnek kormányzását németül nem tudó Sz a p o l y a i Istvánra ruházta át ¹⁾.

A Mátyás udvaránál volt apostoli követnek a romai pápához 1480. irt tudósítmányából ²⁾, — a királyi udvar tagjai, országnagyok, nemesség, és a városok magyar ajku lakosai közt, — annyira magyar társalgás tetszik ki, hogy a neveket egészen csak magyar kimondásaikkal írta meg, a mint t. i. azokat főnforogni hallotta. Regis ad exemplum totus componitur orbis. A kir. udvar példájára egyebütt is divatozott a magyar nyelv, ápoltattak a magyar dalosok, zengettek a versek. A sok közül csak B á t h o r i Miklóst, Vácznak tudós püspökét említjük; kiről G a l e o t ³⁾ ezeket mondja: „Házában vagy imádkoznak, vagy tanulnak, vagy zene mellett magyar verseket énekelnek, vagy tisztességes tárgyról beszélnek.“ — A társas élet csendes köréből átszivárogtak a dalok a harczias tábor zaja közé is, mint ezt B o n f i n ⁴⁾ Báthori István és Kinizsi Pálról följegyezni el nem mulasztá. „Nem folyt, ugymond, katonai dalok nélkül a vacsora; mert a vitézek hevenyében készített mesterkéletlen versekben énekeltek a vezéreknek, és a magyar nagy uraknak dicsőségeiket.“ — Illy hős dalok Erdélyben még a XVI. század második felében is divatoztak. Bizton elmondhatjuk, hogy a Hunyadiak kora igazi arany százada volt nemzetiségünknek és nyelvünknek.

24. §.

Hunyadi Mátyásnak 1458-ban királylyá történt kikiáltásakor, az örömittas pesti fiatalság e versekre fakadt:

„Mátyást mostan választotta, mind ez ország királyságra.
Mert ezt adta Isten nekünk menyországból ótalmunkra;
Azért mi is választottuk, mint Istennek ajándékát,
Kiből Isten dicsértessék, és örökké mondjuk. Amen.“

¹⁾ Bonfin. Decr. 9. L. 8. p. 509. — ²⁾ Geschichte des Ungarischen Reichs. I. Th. Halle, 1797. — ³⁾ Dicta et facta Math. Reg. C. 3. — ⁴⁾ Decr. III. L. 6.

Mellyeket Székely István kronikája szállíta át az utókorra.

Mecsinzei János pécsi püspök (Janus Pannonius), kit Bonfin Antal hibásan nevezett Csesinge Jánosnak, 1463-ban magyar nyelvtant készíte. Décsi János (Decius Barovius) Marosvásárhelyről, 1598. Mart. 5-én, Telegdi János óságbuvárhoz ezeket írta: „Janus Pannonius nostrorum poetarum celeberrimus, cum tanta doctrina et auctoritate praeditus fuisset: tamen non erubuit ungaricam grammaticam conscribere.“ B. Nalácz József e munkát Bécsben katona korában látta; de mellyet jelenleg, irodalmunk nem kis kárára, mély homály főd¹⁾).

Nyir Kállay Tamás, Mátyás király titoknoka 1484-ben kísértette meg a törvény latin alapmondatait magyar versekbe foglalni; p. ezt: „peculium venditum ex aequo recipi non potest;“ így magyarítá:

„Mert mit egyszer megszerzettél,
És te tőled elvetettél,
Ha igazat akarsz tenned,
Többször nem kell hozzád vened.“

A nemzeti muzeumban őriztetik egy régi kézirat, mellyben sz. Elek, és sz. Pál első remetének életírása foglaltatik; mennyire kivenni lehet, többkéz fáradottírásában 1450—1526-ig. Azonban nagyobb része hihetőleg Mátyás alatt készült. Vannak benne különféle imádságok, sz. dalok, stb.; vége felé pedig ezen versezet:

„Ezt szerzették Pestnek városában,
Ugyan ottan szent Péter utcájában:
Született után elmúlt időben;
Ezer öt száz és nyolcz esztendőben.“

Albert, sz. Benedek rendü tihanyi apát, 1486. magyar levelet irt rokonihoz Marmarosba. Tartalma következő:

¹⁾ Keresztesy József . . . művének megismerttetése. Pozsony, 1844. 5. l.

„Edes Testvérem, koszonom a M — — Nestienek keldek zent Ereklit. Janos Uronk a nagi giori prepostual Budan meg meg lez, minden agsagtok meg meg lez. Isten veltek. Tichon. Zent pal napian etszaka. Albert Apatur.“ ¹⁾ Nem megvetendő e levélke; mert tanusítja, hogy Mátyás alatt is a magyar papok nemzeti nyelven írogattak. Egyébkint a levélnek alig van értelme.

„Siralomének, Both János veszedelmén, szolgájától; hihetőleg 1489-ben készült. Lássunk mutatványt belőle:

„Gondom nekem yö nagy Isten masthan nem volna
 Feleymnél thýzthesseghewm twdom nagy volna
 hogý az en zolgalth vram meg nem holth volna.
 Ream mykor ew zemeyth ýoban vethethe vala
 Zolgalathom ew nala.. kellemethesb wala
 az wezedelmet az en vram akoron valla.
 El valazthaak en vramath az nagy zolgalathra
 kewethsegen el Bel kewldeek therek orzagba
 býzyk wala mathýaskýralý therek Chazárban“ stb.

Ennek, a hármás rimben készült éneknek eredetije, vagy közeli koru másolata Pesten a Mérey nemzetség levéltárában találtatott. Napfényre hozta Döbrentei Gábor ²⁾.

Lippi Zsigmond 1490. írt magyar nyelvtant, s kiadta Budán, 'Wi grammatica' czim alatt. De ez is elveszett. Emlékezetbe Ponori Thewrewk József hozta ³⁾.

Általános hiedelem szerint Mátyás korának szüleménye a sz. László királyt magasztaló egyházi ének is; melynek eleje így hangzik a mostani írásmód szerint:

„Idvez légy kegyelmes szent László király,
 Magyar-országnak édes oltalma,
 Szent királyok közt drágalátos gyöngy,
 Csillagok között fényességes csillag!

¹⁾ Régi m. nyelvemlékek. II. k. 359. l. — ²⁾ U. o. 39 l. — ³⁾ Keresztész József... művének megismertetése. Pozsony, 1844. 5. l.

Szent háromságnak vagy te szolgája,
 Jezus Krisztusnak nyomdoka követi,
 Te szent léleknek tiszta edénye,
 Szűz Máriának választott vitéze.

Magyar-országnak vagy király- magzatja,
 Szent királyoknak fényes tüköre,
 Te neked atyád kegyes Béla király,
 Hogy hozzá képest kegyes király lennél! — — —

Te dicsekedel királyi székedben,
 Képed föltették a magas kőszálra,
 Fénylik mint nap, salyog mint arany;
 Nem elégeszik senki te reád nézni.

Te arczúl teljes szép piros valál,
 Tekintettedben embereknél kedvesb, —
 Beszédedben ékes, karodban erős,
 Lám mindent te ejtesz, ki te veled küzdik.

Tagodban ékes, termetedben díszes,
 Válladtól fogva mindeneknél magasb.
 Csak szépséged császárságra méltó,
 Hogy szent korona téged méltán illet.

Testedben tiszta, lelkedben fényes,
 Szüvedben bátor, miként vad oroszlán,
 Azért neveztek bátor Lászlónak,
 Mikoron méglen ifjúdad volnál“ stb. 1)

Ugyanezen időből látszik lenni a 'Házasok éneke' is, mellynek szerzői Nyilas István és 'Sámboki Anna 2'): ámbár ennek keltét Nagy Gábor 1548-ra teszi. Példaul álljanak itt e sorok:

1) Toldy, Handbuch der Ungrischen Poesie. I. k. 4. l. — 2) Tud. Gyűjt. 1835. VII. k. 39. l.

Völegény köszönt:

„Sokszor kértem én az Istent, nagy szívem szerint,
Hogy mutasson társat nekem, e világ szerint,
Kivel holtig együtt éljek a törvény szerint.

Társul adtak, kegyes egek, téged ennekem,
Hogy te lennél nyavalámba nagy segítségem,
Mindenekben ékességem, nagy tisztességem.

Egyetemben az ur Isten soká éltesse,
Gonosz hirtől, névtől, minket megőrizzen,
És egymással mind holtunkig megelégtessen stb.

* * *

A virág így szól viszontag szeretőjének:
Kikről mostan szereztetett e kisdéd ének,
Mert ők ketten Isten szerint így beszéllének.

Menyasszony felel:

Nálam kedves és szerelmes a te beszéded,
Drágalátos, tisztességes minden intésed,
Hú szivembe helyeztetem, mint drága kincset.

Nem akarom megbántanom te vig kedvedet,
A miben megismerhetem te erkölcsödöt,
Ahhoz szabom én elmémet és életemet.

Az ur Isten minket együtt soká éltesse,
Mindennemű sok gonosztúl megoltalmazzon,
Házasságnak gyümölcseivel meglátogasson“ stb. ¹⁾

Említésre méltó az első magyar nyomtatott ének is, mely
azon könyvben található, melyet Bartalis Antal je-

¹⁾ Toldy, Handbuch der Ungarischen Poesie. I. h. 11. és 12. l.

genyei lelkész Erdélyben juttatott közfényre. ¹⁾ Nyomatott Norinbergában, 1484. Tárgya az éneknek sz. István király jobbjának dicsőítése. Eleje így hangzik:

„O deucheoseeges zenth iob keez,
mel'et magyar ohaitua neez,
draaga genche neepeunknec
nag' eoreome ziveunknec“ stb. ²⁾

Mátyás alatt nevezeteseb magyar hitszónokok voltak: Kelemen, Szigeti Jakab, Váradi Mihály, Magyar Tamás, mind a négy pálos; sőt ez utolsó népszerű magyar beszédeit Eggerer szerint ki is nyomatta, de melyeket eddig mély homály fed.

25. §.

Mátyás elhunyt után a pártokra szakadt főmagyarok II. Ulászló cseh királyt, kinek gyöngé s hanyag kormánya már Csehországban is megvetést szült, hívták meg a királyi szék elfoglalására, hogy árnyékországglása alatt a főhatalmat maguk gyakorolhassák. Ulászló Székes-Fejérvárt 1490. Sept. 18-án ünnepélyesen megkoronáztatván, sietett átvenni a mindig szűkebb korlátok közé szorítandó királyi hatalmat. — Uralkodása alatt az országot belzavarok sanyargatták, és kü'megtámadások nyugtalanítva szorongatták; miknek következtében a királyság fényköre homályosodni, s ereje jövedelmeivel elpazaroltatni tapasztaltatott ³⁾.

A kényelem- és henye élethez szokott Ulászló, a tudományok és művészetek iránt sem mutatott rokonszenvet; a tudós férfiak, kik nagy előde alatt különféle kitüntetésben részesültek, nem becsültettek, sőt megvettettek; mi több, a király példájára az udvaroncok által kinevettettek, és ki-gúnyoltattak. Így a tudományosság összeroskadott, s majdnem

¹⁾ „In notitiis Parochiae Jegenyiensis.“ Kolosvár, 1794. — ²⁾ Pápay, M. liter. esmérete. Veszp. 1808. 364. l. — ³⁾ Horváth Mih., „A magyarok története.“ Pápa, 1843. II. k. 165. l.

egészen kiveszett: csudálni tehát épen nem lehet, hogy a tudományosan kiművelt férfiak Ulászló udvarát kerülék; hiszen ki ohajtana olly körben ismételve megjelenni, mellyben nagy szorgalommal gyűjtött ismeretei méltánylókra nem találnek? Továbbá, minthogy Ulászló maga sem tudott magyarul, a még nem olly rég nemzeti szellemü s nyelvü Mátyás palotájában, a honfias érzelem fogyni, a magyar hang gyérülni, s majdnem egészen elnémulni, ellenben az idegen szó honosodni, majd terjedni is kezdett.

Noha ezen, nemzeti nyelvünkre valóban mostoha körülmények rányomasztólag hatottak, igazságosan még sem állítható, hogy a Mátyás kora szülte és nevelte lelkes ivadék egészen olly hamar elnemzetietlenedett volna; értette ez, és beszélte is a nemzeti nyelvet országszerle, sőt a közhivatalnokok sem irtóztak tőle: noha az udvar példájára, ezek hozzá szoktak már az idegenhez is. Az Ulászló végzeményeiben eléforduló szavak, (minők: akones, huszarones, hajdones, jobbagyones stb.) magyar gondolkozást tanúsítanak; a pörök ez idétt még magyarul folytak: kiviláglik ez az 1500. 11. t. cz.-ből, mellyben meghagyatik, hogy a pörítelő leveleket a bírák előtt fölolvassák, azoknak pedig, kik azokat nem értenék, az ítélő-mesterek nemzeti nyelven (lingva vulgari) megmagyarázzák. Voltak tehát bírák még ez idétt is, kik latinul nem tudtak, s épen azért a pöröknek magyarul kellett folyniok. — Némelly, 1505. Oct. 13-án kelt oklevélben is igen lelkesen emlékeznek a magyar rendek a nemzeti nyelvről ¹⁾; különben is találkoztak a nemzet-testben derék férfiak többen, kik tulemelkedvén a kor gyöngéjén, más nemzetek íróival nemesen vetélkedve, irtak magyarul, a nemzet boldogító nyelvén. Itt csak néhány nevezetesb emléket mutatunk föl. Ilyen például az 'Emlékdal Mátyás király halálára' 1490. Eleje így hangzik:

„Nehay walo ȳo mathȳas kȳral
sok orzagokath the býral

¹⁾ Horváth István. 'N. Lajos és Hunyadi Mátyás védelmezé-
tések.' 36. l.

nagÿ dicheretw 'Akoron valaly
 ellensegednek ellenne allal.
 Hatalmassagodath yelenthed
 bechnek hog warosath the meg vened
 Ekes sereged oth felethed
 kÿraly zeked benne helheztheted
 Nemet orzagoth amÿkorth kewanyad
 Zent koronához walazthad“ stb. ')

Szinte 1490-ben valaki magyarul irta le Kászonszék eredetét; 1506-ban készült a pesti kir. egyetem codexe; Halabori Bertalan 1508. fordítá sz. Dávid zsoltárait; mely kézirat az erdélyi püspök könyvtárában őriztetik, és magában foglalja a zsoltárokat azon renddel, mellyel a római breviariumban eléfordulnak: azokat énekek, sz.-irási leczkék és evangeliumok követik, mellyek t. i. év lefolytában a kath. egyházban olvastatnak; találtatik benne egy sz. beszéd, Boldog anyánk tiszteletére, majd sz. János evangéliuma, 13-dik részének 16 versétől kezdve a 15-ik részig. Ezt fölvaltja Krisztus urunk kinszenvedésének története a négy evangelista szerint, az énekek könyve stb. Forditva van a Vulgata nyomán. Lássunk példát belőle:

„Bodog ember ki nem iart keg'otlenek
 tanacaba: es ki dognek zekiben nem v'lt
 de v' akaratt'a vrnak törven'iben yel es nap
 pal: v' neki törven'ebe gondolkodik. Es oll'an
 lezen mikint fol'o vizek mellet v'ltetet fa“ stb.

Olvasási kulcsul szolgáljon a következő rovat:

Halabori Bertalannál:	a.	c.	L.	g'.	l'.	n'.	o	z.	t'.	v.	v'.	z.
Mostani kimondással:	á.	cz.	cs.	gy.	ly.	ny.	ó	sz.	ty.	u.	ű.	zs.

Guári Miklós királyi udvarnok 1835. ajándékoza
 a m. t. társaságnak egy csonka kéziratot, melly „Góry

1) Régi m. nyelvemlékek. II. k. 5. l.

codex“ czim alatt ismertetik. Iratott Segősd i Lukács Ferencz rendi pap által 1491—1508 közt; szól a pokol kínairól, a rágalmasságról, a hét szent jóságról, az imádság dicsérete- s hasznáról, végre a szent békeségről. Csonkának neveztetik, mert eleje s vége hiányzik. — Szabó József soproni evang. tanár fedezé föl. Értekezett róla Horváth István ¹⁾, kiadta Döbrentei ²⁾. Mindenek előtt megjegyzendő, hogy helyesirása nem olly rendezett, mint a bécsi és müncheni codexé; példa gyanánt álljanak e sorok: „De ved iol ezödbe, mıt mőd zent gergő az zent imadsagrol. Az imadsag vg mőd, istenhöz ualo követ, az imadsag istent engezteli, ellensegnece ellene all, kemenseget meglageyt, bint emberbol ki tőz, embőrnece erős feguer, ellenseget meg gőz, sok ió gomőllöt terőnt, lelőknec egessege“ stb.

Kinizsy, vagy miként az eredetiben áll, Kenesy Páltársának nagyságos Benigna asszonynak imádságos könyve 1513. iratott. Eredetije a sz. Ferencz rendűek érsekujvári kolostorában találtatott. Napfényre hozta Czech János m. t. társasági tag. E nagyobb kiterjedésű imakönyvben csinosb nyelvre, s több figyelemre méltó sajátságokra akadunk. Ezek közé számítjuk, 1-ör: hogy a „ki és melly“ visszamutató névmások különböztetés nélkül jönnek elé, p. o. „szent halálodról emlékezhessem, ki legyen én lelkemnek üdvösségére; számtalan kinodért, kiket éretünk szenvedtél.“ 2-ör: hogy a szám-, és e nevek után: „sok, több, kevés, minden, számtalan, néhány, töméntelen, temérdek“ stb. a főnév egyesben használtatik, p. „számtalan kinodért.“ 3-ör: hogy az elvont értelmű főneveket alkotó *at*, *et* képzőt, helyesen megkülönbözteti a cselekvést jelentő *ás*, *és* képzőtől, mellyeket a későbbi kor zavarva, vagyis inkább vegyesen használ; 4-er: hogy személyragot ír: így „nyavalások irgalmazója, irgalmasságoknak anyja;“ csak kétszer, s tán tévedésből használja: „választidnak üdvözlésüket; gonoszoknak kárhoztjokat;“ 5-ör: hogy a félmult idővel nagyon gyakran él elmult helyett. Az ik-es igék következetesen a mostani

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1835. III. k. 99—104. l. — ²⁾ Régi m. nyelvemlékek. IV. k. 1. l.

szabályok szerint jönek elé. A nevek ragozásában követi ugyan a hangkellem alaptörvényeit; de annyiból mégis eltér a mostani szabályoktól, mennyiben a keményebb *o*, *ö* hangot inkább kedveli, mint a lágyabb *u*, *ü*-t, p. „uronk, aszszonyonk, üdvösségünk“ stb. ¹⁾

Marosszék hivatalnokai, nemek és ágak szerint, 1491 — 1515. magyarul jegyeztettek föl ²⁾.

Az egyenetlenség ápolta zavar, melly II. Ulászló alatt már nagyban mutatkozott, a szép reményekre jogosított II. Lajos uralkodási éveiben nemcsak nem gyérülván, hanem inkább mindegyre növekedván, sietteté megásni a tátongó sirt, melly nem sokára Mohácsnál a nemzet virágát elnyelé. E két király alatt alig történt valami czélszerű hazánkban a tudományosság élémozdítására: minek egy részben maga a nemzet is oka volt, mert politikai viharok közt egyedül a fegyverforgatásban töltötte idejét, büszkén lenézvén a tudósokat, s megvetvén a tudományokat, mellyek nélkül pedig nemzet nagygyá és hatalmassá nem lehet. Nagy csapás volt nemzeti nyelvünkre a gyászos emlékű mohácsi csata is. Magyarjaink legbuzgóbbjai elhulltak; helyöket idegenek foglalák el: kik érezvén, hogy rájok a magyar hazának, melly annyi hős fiat, és ügyes hivatalnokot vesztett, szüksége van, a helyett, hogy új honuk nyelvéhez és szokásaihoz ragaszkodtak volna, inkább a megszokott anyai, de mindenesetre itt idegen, mellett maradtak; s így nem csuda, hogy az erőteljes magyar nyelv, melly vagy 30 év óta mindig szűkebb és szűkebb korlátok közé szorítottatott, hanyatlásnak indult. Innét van, hogy II. Lajos éveiből alig birunk nyelvemléket. — A köznép és a fönmaradt nemesség nagy része magyarul szólt, e nyelven társalgott. Hivatalos irományok, megyéknél úgy, mint városokban vegyesen szerkesztettek. A pörök jobbára még most is magyarul folytak. Az 1525-iki zajos hatvani országgyűlés Lajos jelenlétében szinte magyarul folyt le ³⁾; honnan némelyek következtetik,

¹⁾ Régim. nyelvemlékek. II. k. XXIII. l. — ²⁾ M. t. társaság évkönyvei.

I. k. 9. l. — ³⁾ Kovachich, Suppl. ad vestig. Comitiorum. Edit. 1798 — 1801. p. 61.

hogy itt Lajos király is magyarul szólott: mit azonban hitelesen meg nem mutathatni.

Döbrentei Gábor ¹⁾ Lajos éveiből hat nyelvmaradványt hoz föl; ugy mint 1-ör: Pásztor Györgynének Margit asszonynak, és Hegedűs Péternének feleletit Terjek János ellen (1517). 2-or: Drágfy János tárnok özvegytartás iránti egyezkedését (1518—1524). 3-or: Drágfy János tárnokét, ki Várday Ferencz püspöktől 9 forintot kölcsön vesz (1520). 4-er: Keserű Mihály püspök és nővére Krisztina közötti békelevelet (1523). 5-ör: Egy jegyzetet a Désy nemzetség ivadékairól (1525). 6-or: Végre néhány oklevél tartalmát.

26. §.

A Sajó melletti szerencsétlen ütközet következtében, hazánkban a városok, helységek, egyházak és kolostorok elpusztultával, tanító-intézeteink kapott sebeiket Robert Károly és Nagy-Lajos uralkodásaig egészen meg nem orvosolhatván, kellő virágzásra, — noha főpapjaink azokat időnkint ápolák, — épen nem emelkedhettek; mi részint a belviszonyok-, részint a hideg részvétlenségnek tulajdonítandó: minthogy ekkor a tudományok tanulására csak azon kevés adta magát, ki egyházi hivatalra szánta föl életét. Innen van, hogy a főrangú világiak közt is nem egy találtaték, ki nevét sem volt képes leírni. — A XIV. század első felében, jelesen Nagy-Lajos alatt azonban kezdett a magyar nemzetben is a tudományok szeretete jobban és jobban éledni, és rá egy szebb jövőndő hajnala derülni. Ez időtt a tudományok fölélesztésére legtöbbet tett Európában V. Kelemen. — Már Robert Károly alatt 1311. táján, Paris meg Bologna volt ama hely, hova hazánkból is a fölsőbb tudományok és tágasb tapasztalás után sovárgó ifjuság vonult. — A magyar ifjak itt szép jogok, kitüntetések és kiváltságok élvezetében részesülvén, a tudományokhoz kedvet, és bővebb utmutatást nyertek; s innen Occam, Baldus, Suso, Petrarcha, és Olaszország már akkor több jeles íróinak munkáival megismerked-

¹⁾ Régi m. nyelvemlékek. II. k. XVIII. l.

ve tértek vissza hozzánk. Olaszországból szállonga át tehát hazánkba is lassankint a tudományok iránti szeretet; melyeket királyaink is megkedvelvén, pártfogásuk alá vettek, annyira, hogy már e században nálunk is számos tudományos intézet egyesek úgy, mint fejedelmek által alapították. Illyen volt p. az esztergomi, melyben 1325. a bölcsészet, törvény és orvostudomány tanították; a nagyváradi, mely 1347., Nethke Demeter püspök alatt jeles tanítókat számlálva virágzott. Ekkor jött létre a prágai, és 17 év múlva, Rudolf alatt 1365. a bécsi egyetem.

Nagy-Lajos, a dicső és hatalmas fejedelem, nem akarván hátra maradni, 1367. a bécsi mintájára, „Studium generale“ czim alatt Pécssett főiskolát alapított: mellynek fényéhez szép áldozattal járult a tudós férfiak nemes keblü pártfogója, Vilmos pécsi püspök; minek következtében az olly virágzásra jutott, hogy növendékei száma a 4000-et is meghaladná! Zsigmond 1388. alapítá a budait. Ebben nyerte Verböczy, a nagy törvénytudós, tudománya első alapját.

A XV. század hazánk tudományosságára kedvezőbben hatott, mint Europa egyéb tartományaira. Wallaszky szerint is e században nálunk a tudományok hajnala már szépen földerülvén, az ország különféle részein tanintézetek emelkedének; mellyeknek eszközlői voltak (Mátyás királyon kívül, ki nem csak az elébbieket kívánta jó karban tartatni, hanem maga is Vitéz János pécsi püspök serkentésére, 1467. Pozsonyban „Studium generale Istropolitanum“ czim alatt egy egészen újat emelt, mellyben a hittudomány is tanított): Vitéz János esztergomi érsek; Dóczy Orbán győri, majd egri püspök, kiról így ír Bonfin ¹⁾): „amore fuit in studiosos non mediocri, — nobilia pascebat ingenia, — in literario ludo multos alebat“ stb. Másutt pedig ²⁾ eléadván, mikép törekedett Mátyás holtá után a pesti hongyülésen szilárd összetartásra buzdítani a honfiakat, mondja: „Urbanus lingua scythica diu concionatus est; longa oratione referens, quot et quanta e publica dissensione Pannonis ma-

¹⁾ Dec. I. L. 1. p. 4. — ²⁾ Dec. IV. L. 9. p. 665.

la imminerent;“ — Báthori Miklós váci püspök; Széchy Dénes esztergomi, Gereb László, Váradi Péter kalocsai érsekek; Erdődy Tamás és Ferencz győri, ifj. Vitéz János pécsi, Rozgon Gábor egri, Fodor István szerémi és János nagyváradai püspökök; kikhez e kor jelesbjei közül Hunyadi Jánost, Országh Mihály és Szilágyi Mihály nádorokat mellékelhetjük. — E korszakban az említetteken kívül még nevezetes, nagyobb iskolák voltak: Veszprémben, Fejérvárt és a szepesi prépostság mellett. — Horváth Mihálynak amaz állítását ¹⁾, mintha az ez idétti iskolák a nemzeti műveltséget egy lépéssel sem rugtatták volna elébbre, hivatkozva csak az eddig fölhozottakra is, egész általánosságában magunkévá nem tehetjük. Azt ugyan tagadni nem lehet, hogy Mátyás alatt a görög és romai literatura műveltetett különösen: de éppen ez vezérlé véreinket a tudományok kincstárába; ez mozdítá elé a nemzeti műveltséget stb., mint ezt több példa tanúsítja. Hogy pedig ez évekből kevés magyar iromány szállott reánk, tudván honunk körülményeit, éppen nem csudálhatjuk.

27. §.

A XV. században nagy élénkség uralkodott honunkban, és méltán; mert mi a külföldön a tudományok fejlődésére nézve érdekes és becses találatot, ide folyt, itt összpontosult. Azért Europaszerte híres volt azon könyvtár is, melly Budát, királyaink ez idétti lakhelyét, ékesíté. Ennek alapját Mátyás körül-belül 1465. vetette meg; ki a legkritkább kéziratokat keleten és másutt fölkerestetván, azokat könyvtára számára vagy megvette, vagy számos irnokai által, minők nem csak udvarában, hanem Romában, Florenczben és Velenczében is voltak, s kikre évenként mintegy 30,000 darab aranyat költött, lemásoltatta. Keletre utazókat küldött. Itt a görög birodalmat éppen dulták a törökök; a gazdag könyvtárak általuk szétszórattak; mit vak dühöktől

¹⁾ Horváth Mih., „A magyarok története.“ 2. k. 262. l.

megmenteni lehetett, Budára szállították. Tagadhatlan, mi-kép e körülmény Mátyás igyekezetét hatalmasan előmozdítja. — Az ujonan föl talált sajtó alól kijött műveket együl-egyig megszerezte. — E neves könyvtár kéziratainak számát közönségesen 55,000 darabra teszik, melyek többnyire arany, ezüst és bársony kötésben pompáztak. Ha csak 30 aranyat számítunk is egy kéziratra (noha a florenzei hercegtől 400 aranyon vásároltatott meg egy ritka kincsű biblia, 500 aranyon pedig egy más breviarium), úgy az 55,000 kézirat magában már 1,650,000 darab aranyra rúg, mi valóban roppant kiadás. Így nagyon valószínű Balbi észrevétele, hogy Mátyás könyvekre többet költött, mint Europa minden uralkodói összesen.

Nagy és szép időszaknak nézett elébe Mátyás alatt a magyar; megismerte ezt az akkori orosz czár is: kinek hódoló levelét királyunkhoz, közölte Karaszin; megismerték a külföld jelesbjei: kiknek öszhangzó tanutételök nagyon is érezteték velünk, mi válhatott volna belőlünk, ha Mátyás holtá után politikai egünk be nem homályosodék. — Mátyás Galeot és Ugoletti könyvtárnokok buzdítására ott kezdette meg a dolgot, a hol kellett azt megkezdeni, t. i. a régi classica irodalom fölélesztésén; innen a görög és romai kéziratok választékos bősége. — Mátyás haltával azonban hanyatlásnak indult nagyszerű műve is. Az Ulászló alatti zavarok csökkenték a tudományok becsét, és gyéritették a tudós férfiak számát; a műveltek és tanultak kinevettettek, a király által mellőztettek: így történt, hogy Mátyás ritka fényű könyvtárából is, idétlen kezelés vagy hanyag fölügyelés következtében, naponkint lopattak, vagy tékozlólag ajándékoztattak a legdrágább könyvek; sőt maga a tudománytalan király, nem lévén egyéb ajándéka, gyakran a legközönséges embereknek is a legnevezetesebb könyveket adogatta!

Harmadik Fridrik fia, Miksa császár e tájban vetette meg alapját a bécsi császári könyvtárnak; ki értesülvén a budai dolgok állapotáról (nehogy a roppant kincs végkép elbitangoltassék), Cuspinián Jánost Budára küldötte

Ulászlóhoz azon kéressel: engedné át neki a könyvtár becsesb részét, jó pénzért. Öt év alatt huszszor fordult meg Cuspinian a kir. udvarban, míg végre 1510. sikerült neki Ulászlót a kívánság teljesítésére bírni. Ekképen megcsonkítva, Mátyás szerzeménye fényét elvesztvén, 1541-ben, midőn Buda Soliman embertelen csoportja által másodszor is elöntetett, végkép szétszóratott. — A török uralma alatt, de mielőtt a pompás épületből a könyvek, kifosztva fényes köntösükből, egy penészes üregbe vettetnének, némelly példányok Berlinbe, Dresdába, Velenczébe, sőt Konstantinápolyba is szállítottak. Zápolya neje Isabella, a brassóiaknak belőle egyet-mást szinte ajándékozott. Novák Chrysostom pannonhegyi főapát 1779. ide vonatkozólag ezeket jegyzé föl: „Cl. Georgius Pray historiographus regni, Archi-Abbati (Danieli Somogyi) et mihi fide digne retulit, aliquot curruum libros, quos ex Bibliotheca Mathiae Corvini imminenti excidio eripere voluere quidam providi homines, dum eosdem circa partes Styrenses vectarent, ab austriacis interceptos esse, et in Admontensi monasterio depositos“ ¹⁾. — Pázmán Péter esztergomi érsek, az akkorban még fönlevő példányokért 30,000 ft. ígért a töröknek váltságdíjul, de sikeretlenül. Ez igaz, bármint kételkedjék valóságáról Sándor István. — Lambecz Péter, a bécsi cs. könyvtár őre, 1666. Budára küldetvén, hogy Mátyás könyvtárának maradványait valahogy megszabadítsa, az ott állomásozó austriai követhoz Lesliehez fordult, ki sok utánjárással (el lévén nem csak a keresztényeknek, hanem a törököknek is fejvesztés büntetése alatt a könyveknek csak megtekintése is tiltva: vagy azért, mert határtalan tisztelettel viseltettek irántuk?! mint Révai Péter hinni szereti, vagy mivel az eszélyesbek szégyenlették tudatlanságukat a világ előtt elárulni), a basánál kieszközlé a szabadságot, a földalatti penészes üregben egybe halmozott maradványok átnevezésére. Szerinte mintegy 300—400 lehetett a kézirat; különös kegyelemből néhánynak kiszemelése neki meg-

¹⁾ „Notae de documentis raris, scriptis, vel liter.“ (Kézirat.)

gedtetvén, emlékül három kéziratot vitt el magával Bécsbe, u. m. „nazianzi sz. Gergely, és sz. Ágoston munkáinak töredékét, meg Janus Pannonius költeményeit.” — Midőn 1686. Leopold győztes fegyverei által Buda a 145 éves török iga alól kiszabadított, az egykori roppant és ékes könyvtár csak alig 290-re menő, s nagyobb részt belső becs nélküli kéziratot, vagy nyomtatott könyvet foglalt magában, és ezek is azonnal Bécsbe szállítottak.

Mátyás idejében a pazar fényű budain kívül nagyobb-szerű könyvtár volt Nagyváradon, melyet Vitéz János még mint ottani püspök szerzett; és Esztergomban, szinte Vitéz által emelve: melly Mátyáséval belső értékre nézve vetélkedett. Mindkettő a török uralom alatt a budai sorsában osztozott.

28. §.

Voltak-e Mátyás könyvtárában magyar kéziratok? bizonyosan meg nem mondhatjuk; de az ellenkezőt sem lehet állítani alaposan. Ugyanis Mátyás előtt és alatt többen foglalkoztak magyar művek írásával, mellyeknek a könyvtárban kétségen túl jutott hely is. Ursinus Velius mondja ¹⁾: „a budai várnak fő ékessége, Mátyás könyvtára, mellyben minden nyelven írott könyvek vannak; de főleg görög- és romaiakban gazdag.” Ha tehát minden nyelven írottak voltak, bizonyára magyarok sem hiányozhattak ²⁾. Igaz, közülök egyet sem birunk; de ez mit sem erősít. Nemzeti nyelvünk csak az ország határai közt virágzott; a külföld vele, minthogy fájdalom! nem értette, keveset törődék: kétségkívül az e nyelven írott művek is az elharácsolásnak idején, mint érthetetlenek és becsnélküliek elhányattak; mit annál valóbb színünek tarthatunk, minél bizonyosabban

¹⁾ De bello panonico L. 1. p. 16. — ²⁾ Hogy ama 290 darabra menő könyvek közt egy nyomtatott magyar szent-írás is találtatott, Pflug Gyula írja. (Epist. ad Vitum Lud. Seckendorf, de Biblioth. Math. Corv. Jenae, 1688. p. 68.)

tudjuk, hogy ez történt a romai s görög nyelven írottak nagy részével is.

29. §.

Az emberi észnek legfönségesebb találmányát, mely e századnak dicsősége, a sajtót, Mátyás országlása alatt Gereb László, akkor még budai prépost honosítá meg nálunk; 1472-ben drága pénzen Budára édesgetvén Hess Andrást, és az ott fölállított sajtónak kormányzását ügyességére bizván. Így tehát a sajtó, két évvel ugyan utóbb, mint Franciaországban, de egygyel elébb, mint Angliában, és kilenczezel elébb, mint Bécsben, működött hazánkban. Nyomatott-e ezen intézetben magyar könyv? bizonytalan; mert a borús idők viharai közt az ebből kikerült egyéb nyomtatványok is annyira elvesztek, hogy az egy *Chronicon Budense* címün kívül, egyet sem birunk elémutatni. E munka ajánlva van Gereb Lászlónak. Évszáma 1473. Kisebb ívrét alaku, vastag papirra nyomatott; áll 67 levélből; mindegyik lapon 33 sor van. Oszlik pedig két részre. Az elsőben eléadatik: a hunnok mesés eredete, kiket az író Noe bárkájából eredetteknek állítván, Japhettől, Nimródtól, Hunor és Magor fiaitól származtat, és lejjő egész Etele idejeig. Második része a hunnoknak Pannoniába történt második bejövetelétől kezdődik; eléadván a vezérek és királyok történeteit, Álmos első kapitánytól kezdve Hunyadi Mátyás koronáztatásáig.

E munka kiadásából ekkorig hét példány ismertetik; u. m. 1-ör: a császári királyi könyvtárban Bécsben; 2-or: a prágai egyetem könyvtárában; 3-or: a lipcei egyetem birtokában; 4-er: Rossi Miklós könyvtárában Romában; 5-ör: a müncheni kir. könyvtárban; 6-or: a nemzeti muzeumban, Jankovich Miklós után örökölve; végre 7-er: szinte ott, főherczeg József nádor ő fönsége által vásárolva ¹⁾).

Mikor szünt meg működni a budai sajtó, nem tudjuk; meglehet, hogy még Mátyás életében: annyi való, hogy

¹⁾ Kubinyi Ágoston, 'Társalkodó.' 1843. I. félév. 45. szám.

II. Ulászló és II. Lajos alatt nyoma épen nem mutatkozik. — I. Ferdinand éveiben, jelesen 1534. Brassóban, 1539. Sár-várrott, 1550. Kolosvárt, 1538. Magyar-Óvárrott, 1562. Debreczenben, és utódai alatt egyebütt is keletkeztek, mellyek fölállításukat a protestansoknak köszönik. — Az említetteken kívül a XVI. században még más 18-ra is akadunk, mellyek közül katholikus kézen csak az egy nagyszombati volt, emelve 1578. a jezuíták által. A XVII. században 13, a XVIII. pedig 27 ujat számlálunk.

Mátyás 40,000 szegény sorsu ifju képezésére szándékozott Budán egy nagyszerü épületet emelni; mellynek leírását Heltai Gáspár közölvén, hozzáteszi: „ezt hallottam Broderic István váci püspöktől, kinél vala az egész épületnek a képe is;“ de tervét közbe jött halála kivinni nem engedé.

NYELVÜNK HARMADIK KORSZAKA.

I. Ferdinandtól Mária-Therezia haláláig.

(1527—1780-ig, összesen 253 év.)

30. §.

A szerencsétlen Lajos még szerencsétlenebb elbuktával sem okulván a magyar főnemesség, a választandó király miatt ismét meghasonlott. Egyik párt Zápolyát, a másik Ferdinandot ohajtá királyának. — Zápolya látván, hogy a nemzeti nyelv a legközelebbi 30 év alatt nagyon hanyatlott, ennek végképeni elenyészhetését szüntelen rebesgetvén, ügyekvék pártját növelni, erősíteni; úgy festvén Ferdinandot, mint a nyelv és nemzetiség elnyomóját. Zápolya János gyanúsításai kezdetben nem téveszték hatásukat: mit Ferdinand megértvén, 1527. Jan. 19-én a nemzet nyelve- és szabadságainak föntartására kötelezé magát; de mivel német nyelven ereszté ki biztosító levelét, általa a magyarokat még inkább fölingerlette; sokan, kik előbb mellette buzogtak, most tőle visszavonultak. Tapasztalván ekkép Ferdinand a német szövegü oklevél rossz következményeit, latinul szólalt meg Jul. 17-én; igérvén a nemzeti nyelv és nemzetiség oltalmát ezen szavakkal: „nos vero sicuti ex aliis literis nostris jam pridem intellexistis, nationem et lingvam vestram servare, non perdere intendimus.“ Az adott fejedelmi szó szentségében bizva, őseink seregesen állottak részére: tisztelték, magasztalták őt, mint a nyelv és nemzetiség

biztosítóját, pártfogóját. Azért midőn Bécsből székesfejérvári koronáztatására sietett, Báthori István nádor az ország határánál (Farkasvölgynél) 400 magyar diezlovag kíséretében fogadván, hosszú magyar beszéddel üdvözlötte. Budán az ország zászlósi- s hivatalnokaitól magyar esküt fogada el; mellynek eredetije fön van a pozsonyi társas-káptalan levéltárában: de koronáztatásakor, mivel a magyar nyelvet még akkor nem beszélte, latinul esküvék; azonban esküjének tartalma a cancellár által a jelenvoltaknak honi nyelven is fölolvastatott. De hogy utóbb a magyar nyelvet megtanulta, kitetszik Mamerani Miklós ezen szavaiból: „qui et praeter latinam lingvam septem alias insuper perfecte et expedite loquitur: germanicam v. l., italicam, hispanicam, gallicam, hungaricam, bohemicam et slaviam“¹⁾; ki Sibut György ezen mondásából: „Ferdinandum lingvam hungaricam calluisse;“ tudott tehát Ferdinand magyarul, legalább annyit, mennyivel magát megértethette, s másokat is megértett.

Alatta a kir. előadások Ursinus Velius szerint²⁾ latinul terjesztettek ugyan az országgyűlés elé, s a törvények is e nyelven irattak: de a tanácskozások nyelve folytonosan magyar volt; a követek utasításaikat azon kapták, jelentéseiket így tették küldőikhez. A pörök jobbára szinté e nyelven tárgyalattak; tanúsítja ezt az 1550. 11. t. cz., melly szerint még a bírák sem tudtak mindnyájan latinul; sőt a szab. kir. városok fölsőbb ítélő- (tárnoki) székén is olly annyira gyakorlatban volt a magyar nyelv, hogy annak tudása a városi követtől elkerülhetlenül kívántatott; p. Perényi Gábor tárnok 1555. Mart. 9-én Terebesről Pozsony városhoz irt levelében világosan meghagyja olly követek küldését a tárnoki székre, kik a magyar nyelvet tudják. — A káptalanok és conventek honi nyelven szerkesztették az okleveleket: p. az esztergomi 1560., mellynek eredetije b. Pongrácz József birtokában van; az egritől pedig már 1470.

¹⁾ Familiae totius Aulae Caesareae Catalogus. — ²⁾ De bello panonico. p. 28. 31.

birunk magyar oklevelet. A német szellemű városok, minő Pozsony, Sopron, Nagyszombat stb., magyar jegyzőkönyvet vezettek; ezek és egyéb városok egymás közt, sőt egyesekkel is e nyelven leveleztek. — Sáros megye még 1678-ban is magyar jegyzőkönyvvvel dicsekszik. — A magyar kir. kamara 1535. óta honi nyelven levelezett a megyékkel, városokkal, sőt egyesekkel; a harminczadok és sőtisztek így kapták parancsaikat; a hadnagyok, kapitányok, mi több a császári, tehát német fővezérek is, p. gr. Salm, ezen irtak a megyei s egyéb hatóságoknak, ezen a várkapitányoknak. — Számos példára akadunk, mellyek világosan mutatják, hogy a XVI. és XVII. században magyarjaink kebléből a nyelv és nemzetiség iránti szeretet nem halt ki; így az 1550: 5. t. cz. kéretik Ferdinand, küldené fiát Miksát hozzánk, hogy a magyar nyelvet megtanulja, a 73. t. cz. szerint pedig csak egyedül olyanok honosítása kívántatik, kik a magyar nyelv- és szokásokhoz ragaszkodnak; az 1569: 33. t. cz. ismételve sürgetni látjuk a korona-herczegnek magyar nyelvre taníttatását. Teljesíté-e azonban Miksa a nemzetnek ezen kívánságát, biztossággal nem állíthatjuk: miután tudva van, hogy I. Ferdinand óta V. Ferdinandig a magyarnak egy királya sem szólott hű magyarjaihoz magyar nyelven. Még Rudolf alatt a posta- és ajtónálló tisztség magyar eskü mellett adott át. Azonban mindinkább észrevehetjük, mint kezde II. Mátyás holtá után nemzeti nyelvünk hanyatlani, diplomatikai méltóságát veszteni; helyette fölkapott és divatba jött a latin, melly a honit fokunkint a családi körökre szorítja: innen magyarázható a főurak-, nemesek-, sőt a hölgyeknek is egymás közt váltott magyar levelezése.

31 §.

Még a XVII. századból több egyes adatokat lelünk, tanusítókat, mikép a diplomatikai magyar nyelv nem rögtön, hanem csak fokunkint nélkülöztetett; így még 1606-ban a zsitvatoroki béke magyarul kötö-

tett ¹⁾, noha törvénykönyvünkben latinul tartatott fön; magyarul köttetett béke 1610-ben is II. Mátyás és Báthory Gábor közt. Az 1619-ki pozsonyi országgyűlésnek Forgách Zsigmond nádor magyarul adá elé a tanácskozás tárgyait; ugyane gyűlés a budai pasához, II. Ferdinand pedig a török császárhoz magyar levelet küldött: mi több, a hon keblében gázoló vad török is magyar nyelven adta ki véreink nyomorgatására embertelen parancsait ²⁾.

De már a XVIII. századnak nagyobb része fölötté mostohán viselte magát nyelvünk irányában; melly ősi jo gaiból, s az őt hajdan illető diplomatikai méltóságból, talán nem annyira a kormányzók ellenkező rendeletei, mint inkább a nemzet aluszékonysága, jelesen pedig a műveltebbeknek látszani akaró honfiak sajátlagos izlése által kiszorittatván, a latin, és egyéb külföldi nyelvek igája alá hajlott: mi miatt gr. Révai Péter, Czwittinger ³⁾, kikhez 1734. Spangár András jezuita ⁴⁾, 1751. pedig Ribény járult, a nemzet lelkesbjeihez érzékeny panaszt emeltek; de fölajdulásuk eredménytelenül elhangzott. Leginkább I. Leopold uralkodásával kezdette nálunk a latin nyelv uralmát éreztetni; melly rövid idő alatt annyira ment hódításával, hogy némelly helyeken, p. Nagyszombatban, a hölgyek is vele kacérkodnának.

32. §.

Annak, hogy virágzásnak indult nyelvünk e korszakban ismét hanyatlani kezdett, több mint egy oka volt; de legfőbb az, hogy a felsőbbek azt nem értvén, nem beszélvén, föntartására nem sokat tőnek. Ehhez járultak hazánknak szomorú, s valóban aggasztó körülményei. Ugyanis az ország, tetemes része török járom alatt nyögvén, s ettől és Erdélytől sokszor ostromoltatván, a nemzetnek ellenállásra elegendő

¹⁾ Kovachich, Script. rerum hung. minores. Budae. Tom. 1. p. 253—267. — ²⁾ Több példát olvashatni Kaprinainál. — ³⁾ Specimen Hungariae Literatae. Francofurti, 1711. — ⁴⁾ Biblioth. Hung. Cassov. 1738.

erőt nem nyújthatott. Segedelem a német birodalomnál keresztetett, melynek augsburgi gyűlése csak úgy ígéré harcosait és pénzsegélyét, ha Magyarhon a német birodalomhoz szorosban csatoltatik. A kívánt engedménynek következtése lőn, Miksa koronáztatásának némi különös sajátága. A fejedelem német zsoldosoktól kísértetve jelent meg a pozsonyi gyűlésen, és trónjáról a magyarokhoz intézett beszédét német nyelven kezdé hangoztatni ¹⁾; de minthogy, ugymond az ezt író Forgách várad püspök, a magyarok észrevették, hogy idegenkedésből szólna németül, félbeszakasztván beszédét, tolmács által nyilvánította kívánságát. — Már Miksa alatt törvényszékeink több változásokon mentek keresztül; az eddigi egyszerűbb pörrendszer mindinkább bonyolódottá, s a romai törvénykönyv szabályaihoz simulóbbá változott: birákká is csak a latin nyelv ismerői lehettek; úgy kívánván az 1572. V. Decret. 4. t. cz. 4. §. ²⁾, úgy az 1574. 16. t. cz. 4. §. ³⁾ — Rudolf, Mátyás és utódaik alatt a nem magyarok folytonosan szaporodtak, és hivatalokat nyertek; kik tisztükörükben a nemzeti nyelv helyett, az előttük ismeretesebb latint pártolták. — Nem keveset tett a népnek a nemzetiségtől elvonására az is, hogy a protestantismusnak némelly tulbuzgó hívei nem vélték tiszta forrásból meritetteknek hittani, s egyéb tudós ismereteiket, hacsak egyházaik- és iskoláikba folytonosan idegen földről nem híhaták tanítóikat ⁴⁾. Büszkén emlegeti K o r a b i n s z k y ⁵⁾, mikép az evangelicusoknak az Illésházy család alapította banoveczi iskolájában, az igazgatók és tanítók mind külföldről hozattak be; és T ó t h F e r e n c z, Komáromban 1808. kijött, 'Magyar- és Erdélyországi protestans Ecclesiák historiája' czimű könyvének 29. és 30. l. több mint egy példát láthatunk, mikép Komárom, és egyéb magyar városaink lelkészi hivatalára mindig Németföld tudósai alkalmaz-

¹⁾ Schwartner, Statistik. 2. Theil. 450. l. — ²⁾ „Sint autem assessores viri literati, latinae lingvae non ignari.“ — ³⁾ „Esse debebunt viri jurisperiti, et latinae lingvae non ignari.“ — ⁴⁾ Szirmay, 'Hungaria in parabolis. Budae, 1807.' 56. l. — ⁵⁾ Geogr. Hist. und Producten-Lexicon von Ungarn. Pressburg, 1786. 29. l.

tattak. Kassa magyar ajku polgárai 1555. táján panaszkodának a német papok ellen, kiket nyakukra hoztanak. (Régi magyar nyelvemlékek. II. k. 101. l. Olvasásra méltó.) „Ferdinandnak, úgy mond Spányik¹⁾, a kath. hittől idegenkedő vezérei, számos nem-katholikust vezettek Magyarországba; s őket, elkergetvén az előbbi lelkipásztorokat, az általuk elfoglalt helyekre plebánosokul tették.“ Innen van, hogy a protestantismus terjedésével az idegen elem is hatalmasan terjedett hazánkban. Ezt a felső vidék élő példája tanúsítja. Ide járul az is, hogy hozzánk is áthatott, jelesen a tudományos karhoz, ama szűkkeblű büszkeség, mellyet R a u m e r a német tudósokról hirdet, kik iskoláikban a latin nyelvet azért buzogtak föntartani, hogy a sokaság kincseikben velök ne osztozhassék. Az akkori korszellem okozá tehát, hogy tanodáinkban a latinság hatalmasan pártfogoltatott; kezet fogtak ebben a katolikusok is, protestansok is; kiknek nagy-enyedi collegiuma 1580. fogva ápolta a latinságot. „Kezeskedtek, írja Kállay Ferencz, annak föntartásaért a külföldről oda bészakadt számos tanítók; a németországi Opitz Márton, Alstedius Henrik, Piscator, Bisterfeld, az olmücsi Crispinus János, az angol Bazirius Izsák“ stb. ²⁾ Távol vagyunk tehát attól, hogy tudós hazánk-fiának Döbrentei Gábornak véleményételfogadjuk, ki honunkban a latin nyelv elterjedését, és a nemzeti fölötti, zsarnokoskodását, egyedül a jezuíták nemzet-ellenies törekvésének tulajdonítja; midőn ezt mondja: „Miként gázolád le a nemzetiséget is, csakhogy a reformatiónak nyakára hághass te, jezuítaság. Elveszél te, amaz mindenik áll, s fog.“ ³⁾

33. §.

A pozsonyi akademia, nagylelkű alapítójának elhunytával hanyatlani, majd Miksa által nyugtalanítva 1515., melly évben Pozsony város is majdnem egészen elhamvadt, régi

¹⁾ Magyarország oknyomozó története. 440. l. — ²⁾ Magyar t. Társ. Évk. I. k. 142. l. — ³⁾ Régi magyar nyelvemlékek. III. k. 95. l.

fényét kezdé veszteni; a szerencsétlen mohácsi ütközet után pedig többi virágzó iskolánk is, u. m. a budai 1541., két év múlva a pécsi, esztergomi, meg a váczi, melyekben számtalan szép reményű ifju nyert főpapjaink atyai gondoskodásából czélszerű s vallásos nevelést, részint a töröknek mindinkább zsarnok uralkodása által, részint mert székeikből erőszakosan kiforgatva állottak azok, kik egykor alapítványaik és áldozataik által nemzetünknel a tudományokat és fölvilágosodást leginkább terjesztették. — végső pusztulásnak indultak.

Illy körülmények közt a műveltség után sovárgó keblek, szívek vágyait csak külföldön elégíthették ki, s igen számosan indultak Wittenbergába; hol az akkor erőre kapott hitujítás hirt, nevet vívott ki magának. A visszatért honosink közül sokan kegyuraikat mind az új vallás elfogadására, mind annak terjesztésére sükeresen buzdíták; és az egyházi javak elfoglalása által hatalmukat nevelt főurak annyival inkább siettek iskolák és nyomdák által is erősíteni az új vallást, mert ezt az ősegyház ellen, melynek birtokait nem jog és törvény szerint örökölték, csak ezek által biztosíthatták. 1538-ban Várdy Pál esztergomi érseken, Erdődy Simon zágrábi, és Broderich István váczi püspökön kívül több főpásztor nem volt a magyar egyházban, pásztorok nélkül a nyáj is széledni indult. Alsóbb rendű honi papság is csekélyebb számmal találtatott, hogysem egyházi foglalkozásán kívül a tudományokban is tanítást adhatott volna: s épen e miatt a kath. tanító-intézetek mindinkább fogytak, tanítói mindinkább gyérültek; a régi szerzetesek pedig, kik egykor a kath. hitet nemzetünknel megalapították, s ápolták, elüzetve romokba dőlt lakjaikból, már csak a reájok hálasan emlékező környék hagyományaiban éltek. Új segéd-eszközökről kelle tehát gondoskodni, hogy a nemzet régi egyháza a tudományokat föléleszthesse, s ezek által a híveket maga iránt tiszteletre gyujthassa. Vallásos nevelés ismertették el a nemzet lelkesb fiai által egyedüli módszereül annak, hogy az ősi vallástanítmány ismét szilárduljon, s a nép szívébe mélyen beoltassék. E czélból telepíté le 1561. ki-

rályi engedelem mellett Nagyszombatban a jezsuitákat (kik külföldön mind tanítási ügyességök, mind a hitujítók ellen sütkeresen folytatott küzdéseik által már nagy figyelmet gerjesztettek) Oláh Miklós esztergomi érsek, reájok bízván az ifjuság nevelését. De alig kezdetek itt működni, véletlen tűzveszély érvén 1567. a várost, az ujon épült collegium, az iskolával együtt elhamvadt, és a tanítás 19 évig elakadott. Idősb Draskovich György győri püspök e közben a jezsuiták számára Rudolf királytól a thuróczi prépostságot eszközölte ki: mellynek jövedelméből az iskola fölállítatván, 1586. ismét megnyittatott; 12 év mulva, 1598. Sellyére áthelyeztetvén, gr. Forgách Ferencz nyitrai püspök által jeles könyvtárral ajándékoztatott meg. A sellyei jószág-nak Bocskai birtokába kerültével elnémult az iskola is, és csak 1615. sikerült gr. Forgách Ferencznek, már mint esztergomi érseknek, ismét visszaállítani. Gr. Forgáchnak az érseki székhelyen utóda Pázmán Péter, elödeinél nagyobb tervet ápolt keblében. Tapasztalván ugyanis, hogy a felsőbb tudományok után sovárgó ifjak csak külföldön elégitheték ki nagy költséggel tudásvágyukat: egy nagyobbserű tanintézet fölállításával foglalkozott, s annak helyeül Nagyszombatot, mint legbátorságosabb várost, tűzte ki. Tervét foganatosítandó, 1635. Május 12-én 100,000 forintnyi alapítványt le is tett; melly miután II. Ferdinand által ugyanazon évi Oct. 18-án jóváhagyatva megerősítettett, Nov. 13-án maga az intézet számos egyházi s világi nagyok jelenlétében, ünnepélyesen megnyittatott, s a jezsuitáknak átadatott. Az intézet becsét emelendő, Pázmán, ahhoz jeles könyvtárt, és a tudományok gyorsabb terjesztése végett sajátot is csatolt. A nagyszombati egyetem rövid idő alatt virágzásnak indult. Ekkorig csak a hit- és bölcészeti tanokban adatott oktatás; azonban 1642. Losy Imre a honi, 1666. pedig Lippai György (még mint egri püspök), mintegy 37,000 forintnyi alapítvánnyal, az egyházi s romai törvény tanszékeit alapították. Innen van, hogy a törvénykar ezüst pálczáján maig is ezen szavak: „Georgius Lippay Archiepiscopus Strigoniensis“ olvashatók. — Az egyetem virág-

zását megzavarta a török háború, s 1663. elnémult; két év múlva azonban a békekötés után kezdett ismét újra éledni. Szelepcsényi György 1667. az egész törvénykart betöltte; gr. Kollonics Leopold pedig az egyetemi sajtot olly karba helyezte, hogy az egyikévé vált a művelt világ legjelesbjeinek. 1682—1705-ben Tököly és II. Rákóczy Ferencz mozgalmai alatt, valamint a város, ugy az egyetem is sokat szenvedett; mi közben hg. Eszterházy Pál 1692. az ifjúság számára szintermet emelt, s azt 1696. különféle, Velenczéből hozatott diszitményekkel fölékesítette. — Mária-Therézia 1769. az egyetemet pártfogása alá vevén, azt az orvosi kar föllállításával, és a többi háromnak jobb rendezésével nem csak tökélyesíteni, hanem az 1548. 12. t. cz. értelménél fogva, a földvári, sz. Ilonáról nevezett apátsággal megadományozni is kegyeskedett. — XIV. Kelemen pápa által 1773. Jul. 21-én a jezsuiták széteszlattatván, a hit-, és bölcészeti tanszékekre pályázat nyittatott; s miután azok jeles férfiakkal betöltve voltak, az egyetem 1776. Budára áttéetett, s 1780. Jun. 25-én gr. Pálffy Károly kir. biztos által ünnepélyesen föl is lőn avatva. II. József császár Pozsonyból Budára szállítván a helytartó-tanácsot és udvari kamarát, az egyetemnek, hogy amazoknak helyet adhasson, 1784. Pestre kellett vándorolnia. A hittani kar, elszakítottván az egyetemtől, a pozsonyi várban telepítettet le: honnan II. József holta után ismét eredeti helyére Nagyszombatba, majd Pestre áthelyeztetvén, az egyetem többi karaival összekapcsoltatott ¹⁾).

34. §.

Ezen, valamint egyebütt emelt kath. és prot. iskoláink, a nemzeti nyelv emelésére, s nemzetiségünk ébresztésére is voltak hatással. Megszünni látszottak az idők, midőn a nemesség egyedül csak harcznak örvendő, a tudományokat büszkén megvetette. Az olaszok a XV., a francziák és néme-

¹⁾ Fejér György, „Hist. Univ. Literaria. Budae, 1835.” Pauer Ján. „Rel. és Nev.” 1843.

tek a XVI. században jelelték ki az ösvényt, mellyen hogy a műveltségtől nagyon hátra ne maradjunk, indulnunk kelle. Ezek világítának előttünk nemzeti nyelvökön irt remek művekkel; kiknek példáját követve honosink közül többen, szerzett ismereteiket azon hirdették, testvéreikre azon árasztották. — A sajtó, melly hazánkba Gereb László által hozatott be először, könnyüvé, s mondhatni, olcsóvá tevén a műveltséget, többen lettek ennek szomjasivá, és csak úgy elégíttethetének ki, ha a tudományokban jártasabbak, munkásságuk gyümölcsét velök nemzeti nyelven siettek közzölni. Végre mind a két vallás már nem csak szóval, hanem sajtó által olcsón terjeszthető munkákkal is, a néphez fordult; s hogy magának hívőket, egyházának tagokat szerezzen, a sz.-íráson kívül a vallásra vonatkozó egyéb munkákat is a nép nyelvén hirdetni, s közrebocsátani törekedett. Ekkép számos munka jelent meg ugyan nálunk nemzeti nyelven; de azért tagadhatlanul igaz marad, mikép a Pyrenaeusokon tul, meg az Appenninek hosszában, a vallás által egymással harczra nem készítetett népek, nemzeti nyelven írott több remek művekkel dicsekesznek, mint mi: kik megoszolva valóságban, minden erőnket csak ezen egy tárgynak ostromára és védelmére kénytelenítettünk fordítani.

35. §.

Erdély sz. István óta a magyar korona alatt állván, vajdák által kormányoztaték; s a magyar király parancsainak hódolván, az anyaország sorsában egyaránt osztozott. A nagyváradi békekötés által azonban Zápolya Jánosra szállott, olly föltétel alatt, hogy azt élte fogytaig birhassa. Zápolya János 1540. meghalván, Erdély ismét Ferdinandhoz került vissza. Izabella 1551. adott szavát megszegvén, hivei segélyével 1556. Oct. 22-én tomboló örömrivalgások közt Kolosvárra vezettetve, uj hűség-esküvel kötelezé le magának és fiának Zsigmondnak az erdélyieket. Zsigmond után, ki 1570. Miksa királylyal Erdélynek örök átengedése mellett kibékült, az erdélyiek több vetélytárs közül Báthory Istvánt választák

fejedelmőknek ; és ez időtől kezdve, II. Apafi Mihályig különféle változások közt kormányoztaték Erdély: majd I. Leopold győztes fegyverei által megveretvén a honban gázoló török, honunk nagy része, Erdélylyel együtt elfoglaltatott, s ez 1687. amazzal szorosabban összekapcsoltaték. Mária Theresia Erdélyt nagyfejedelemségre emelte:

Az Árpádok, és vegyes házakból származott királyok alatt Erdély folytonosan megőrzé nyelvét, meg nemzetiségét; a szászok igyekezetén is hatalmasan diadalmaskodott. A diplomatikai nyelv I. Ferdinand alattmég a magyar volt; illy nyelven írvák a székely nemzet törvényei, mellyeket Dobó István és Kendi Ferencz vajdák a király nevében ünneplésesen megerősítettek. Az 1570. egyezkedés nyomán szabad választási joguk biztosittatván, saját keblökből választák fejedelmeiket: kik mivel a latinság ápolása mellett, a diplomatiát, és a közigazgatást honi nyelven vitték, s udvaraikban társalgási nyelvül ugyanazt használták, a magyar nyelvet és nemzetiséget hatalmasan elé is mozdították. De szóljanak az adatok. Bocskai Istvánnak ország elé került végrendelete magyarul fogalmaztatott ¹⁾; Bethlen Gábor ékesen beszélt latinul, de a merre fegyverei győztek, ott a magyar nyelv terjedett ²⁾; Rákóczy György testőreit magyar rendelet kötelezé; tábori parancs magyarul szólíta katonát; a török udvarral magyarul folyt a levelezés; 1533. Vlad, és 1572. Sándor havas-alföldi vajdák Báthory István erdélyi vajdához, 1593. Áron moldvai fejedelem a Besztercze vidékiekhez magyar levelet irtak ³⁾. Kerültek ki rajta adománylevelek; s azon alkudozott Széchenyi Pál 1705. II. Rákóczy Ferencz czel ⁴⁾; mi több, 1556-tól kezdve Erdélynek törvényei magyarul irattak egész 1744-ig; ez óta a latin kezdé ott is főszerepet játszani. I. Leopold a közigazgatást illetőleg nyelv tekintetében is nagy változást hozott be. Azonban a fő- ugy, mint a középrendü nemesség szeretettel csüggött nemzeti nyelvén; mellette lángolóan

¹⁾ Romy, Magyar emlékezetes íráások, II. k. 315—330. l. — ²⁾ U. o. I. k. 185. l. — ³⁾ Magyar nyelvemlékek. II. k. 400. l.; és Kovácsóczy, Arpadia. 1833. 277. l. — ⁴⁾ M. t. társ. évk. I. k. 15. l.

buzgott, családi körben kizárólag, a társalgásban általánosan használta; s ezen lelkesedés okozá, hogy az utas a mivelt családoknál mindenütt csak magyar nyelvű társalgást talált: sőt néhány hölgy, p. **Lorántfi Zsuzsanna II. Rákóczy György** neje, 1641. hittudományi munkát is irt magyar nyelven.

Ha részrehajlatlanul s kellőleg vizsgáljuk azon okleveleket, mellyek Horvátországban ez időből fönmaradtak, tapasztaljuk, mikép ott már ekkor nagy divatban kellett lenni a magyar nyelvnek; mert ezekben mind a helyeknek, mind a fáknek világos magyar nevezéseire botlunk. Innen magyarázható az is, hogy e korszakban több horvát születésű jeles férfiura akadunk, kik magyar munkákat adának ki; ilyen volt **Veráncz Antal** esztergomi érsek, **Draskovich György** és **János**, a két **Zrinyi Miklós**, zágori **Jambresich András** jezuita, és mások többen.

36. §.

Noha igaz marad, mikép ifjaink a külföldi iskolákról visszajöven, az új vallással a német elemet is annyira meghonosíták, hogy még neveiket is latinra változtatván, és társakat hozván magukkal, szinte elárasztották idegenekkel hazánkat; úgy hogy felső vidékeken, különösen a bányavárosokban, alig volt község és iskola, mellynek lelkésze, igazgatója nem volt volna külföldi: mindazonáltal ha igaztalanok lenni nem akarunk, meg kell ismernünk, hogy a magyar nyelv emelésében nem kis érdemök van a protestansoknak is; sőt ki kell mondanunk, miszerint a rúgó részben ő tőlök származott. Ugyanis ők kezdték az új vallást nemzeti nyelven irt művekkel terjeszteni. Minthogy pedig a felekezetek mindegyike állításait a sz.-írásra iparkodott alapítani, a villongás eredményeül tekintendő, hogy e korszak elején a sz.-írás fordításához többen hozzá fogtak; melly igyekezetben azonban az ősi hit bajnokait épen nem előzték meg a protestansok. Mint láttuk, már a XVI. század előtt

volt, és pedig nem egyszer magyaritva a könyvek könyve. E században a fordítás nehézségeivel ezek küzdöttek meg:

Velike György; ki 1522. adá sz. Dávid zsoltárait.

Komjáti Benedek, Perényi Péter özvegyének, Frangepán Katalinnak udvari papja, és János fiának nevelője; fáradhatlan munkásságu tudós, 1532. fordította s Krakóban 1533. kinyomatta sz. Pál leveleit e czim alatt: „Az zent Paal leveley Magyar nyelvenn.“ Előszavában, melly Frangepán Katalinhoz van intézve, e sorok olvashatók: „Jollehet penig hogy te Nagyságodnál ezen sz. Pál apostolnak levelei magyarázva valának, de maga te Nagysága egemet onszol szinte vala, hogy meglátnám, ha mind meg volna . . . melly magyarázatot mikor én láttam volna, én nekem nem tetszenék“ stb. E sorok mutatják, hogy már Komjáti előtt jóval volt fordítva a sz.-írás, és hogy egy példány e főrangu kath. hölgy birtokában volt. A könyv nagyon ritka; a pesti egyetem könyvtára, és Bécsben a császári bir egy-egy példányt. Vannak nyelvbeli sajátságai, mellyek később kimentek a szokásból; *rokon* nála *közel*; innen *közeled*, *proximustuus*: mi a mostani felebarátod-nál minden esetre jobb, mert eredetibb; *ildomos* (*prudens*), mint a müncheni codexben; *urval*, *borval*, egyszerűen a mostani hangkellem szabályainak mellőzésével; *nagysokan*, *nagygyal* inkább annyi, mint: *igen sokan*, *sokkal inkább* stb.

Pesti Gábor fejezérvári kanonok és ugoecsi esperes, nagy tudományu férflu; ki az uj-szövetség fordításával tünt föl 1536. Bécsben, *Wy Testamentum Magyar nyelven* czim alatt. Pesti sajátságosan használja a *neki* szót né melly helyett; p. irván: „Vannak ezek kezzyl nekyk,“ azaz: né mellyek. „Ees nekyket meg ewlenek,“ azaz: és né mellyeket megölének; a *ne*, a *ki* és *melly* előtt, nála annyi, mint *ali* a *quis* előtt. Ezek példája után indulva:

Sylvester (másképp Erdősi) János, szinte hozzá fogott a sz.-írás fordításához, és az uj-szövetséget 1541. Ujszigeten nyomatta ki e czim alatt: „Vy Testamentum magyar N elven melet az Görög és diák nelwből vyonnan fordy-

tank az Mag'ar Nipnek Keresztten hűtben való ippulisire.“ A szép goth betűkkel nyomott, s fametszetekkel ékesített könyv ajánlva van I. Ferdinand fiainak, Miksa és Ferdinand főherczegeknek; miből némellyek a főherczegek magyarul tudását szeretnék kihuzni. Majd:

Heltai Gáspár, — Gyulai István, Vizaknai Gergely és Ozorai István társaságában — lépett föl; kiadván először 1546. Kolosvárott, „Mózsés öt könyvét,“ aztán pedig 1551—1561. az egész sz.-írást.

Juhász (vagy mikép magát nevezni szereté, Melius) Péter, Debreczenben 1565. nyomatta ki „Sámuel és a királyok két könyvét,“ Félégyházi Tamás „az uj-szövet-séget,“ Debr. 1586. Végre:

Károlyi Gáspár gönczi ref. pap, 1589—1599., Visolyban, Abauj megyében nyomatta ki két ivrétkötetben az egész sz.-írást. Nyelve darabos, erőtetett, és sok helyütt a szöveg értelme homályos; noha, mint maga vallja, az eredeti kútfőt használta.

37. §.

A vallási vitatkozások közt egymást érték a hittudományi iratok, a katolikusok úgy, mint a protestansok részéről. Nevezetesebbek:

Monoszlói András, pozsonyi nagyprépost, majd veszprémi püspök; nagy olvasottságu és szép magyarságu író. Ide vonatkozó munkái ezek: a) „Apologia. A közönséges keresztyen hit agazatinak: es az anyaszentegyhaz bizonyos fő vallásinak oltalma.“ Nagyszombat, 1588. b) „De cultu Imaginum. Az udvossegre into kepeknek tiszteletiról való igaz tudomány.“ U. o., 1589. c) „De invocatione et veneratione sanctorum. Az szenteknek hozanc való segetsegek-ről hasznos konyu az keresztyeneknek igaz hitben való epuletékert.“ U. o., 1589. d) „De gratia, libero hominis arbitrio, et de voluntate Dei. Az Isten malasztyaról, az szabad akaratról, es az Istennek akaratyaról való Tudomány.“ U. o., 1600.

Draskovich György zágrábi, győri, pécsi püspök, végre kalocsai érsek, a tridenti zsinaton a magyar egyháznak egyik képviselője; csinos ajku szónok. Lirini sz. Vinczének 'Commonitorium' című munkáját magyarra fordítván, 1561. Bécében, illy czim alatt adá ki: „Igen zep kenyv az kozensleges Igaz kereztien hytnek regysege (egysége) es Igassága mellet mynden Eretneksegek wysagy ellen. Mellyet az Lyriniy Vincze ennek elewte Ezewr esztendewuel zewrzet.“

Telegdi Miklós esztergomi prépost, utóbb pécsi püspök; e század legjelesb egyházi férfainak egyike. Egyházi beszédeit, 'Az Evangeliomoknak mellyeket Vasarnapokon es egyeb Innepeken esztendoe által az anyaszentegyhazba olvasni es predicalni szoktanak, magyarázattya' czim alatt nyomatá ki Bécében és Nagyszombatban, 1577—1580. (3 k.) Irt a 'jó cselekedetek érdemeiről' is.

Mossóczy Zachariás, nyitrai püspök. Ő volt, ki törvényeink kiadásáról először gondoskodott; miért is neve a magyar törvénytudományban örökké fog élni. 1583. Nagyszombatban a magyar királyok életét adta ki.

Pécsi Lukács, az esztergomi káptalan ügyviselője, Nagyszombatban, fordította sz. Ágoston elmékedéseit (Bécs, 1591.); megirta a 'Szűzek koszoruját' (Nagyszombat, 1591.), és a 'Testi hét irgalmasságról,' egy derék könyvet. (Nagyszombat, 1598.)

Gálszécsi István Krakóban adta ki 'A Keresztényi Tudományról való rövid könyvecskéjét.' (1538.)

Balás István kolosvári, majd tordai predikátor, illy című munkákat szerzett: a) 'Az apostoli credónak rövid magyarázata a sz.-írás folyása szerint.' Fejérvár, 1568. b) 'Egynéhány kérdések a keresztény igaz hitről és avval ellenkező tudományról az Istennek Egyházába.' Gyula-Fejérvár, 1568.

Gyarmathy Miklós helmeczi predikátor, Monoszlói András ellen illy czim alatt, 'Felelet Monoszlói András . . . könyve ellen, a mellyet irt: De invocatione et veneratione

sanctorum; Debreczenben, 1598. adott ki egy munkát, melyet Pázmán pompásan megczáfolt.

Sztáray Mihály sz. Dávid zsoltáraiból dicséreteket irt, melyek a protestans énekes-könyvekben ma is fönvannak.

Sóvári Soos Kristóf ,Postilla, avagy a vasárnapi innepekre való Predikatiók' czimü munkát nyomatott Bártfán, 1597.

E kor tudósai közé méltán sorozhatók még: Forgách Ferencz, Oláh Miklós esztergomi érsekek, Gyöngyösi György paulinus, Listhy János veszprémi, utóbb győri püspök, ki 1569. mint cancellár, Miksa czászár jelenlétében az országosan egybegyült rendekhez magyar nyelven szólott. Bornemisza Péter, Czeglédi György, Dávid Ferencz, Kulcsár György.

38. §.

A XVI. században is találkoztak tudósok, kik nyelvünk alapszabályait, és annak tulajdonságait alaposan vizsgálni, bővebben fejtegetni, és megismertetni iparkodtak. Ezek sorába tartozik:

Sylvester (Erdösi) János, ki Ujszigeten 1539. a magyar nyelvet tanulók számára illy munkát nyomatott: ,Grammatica hungaro-latina in usum puerorum recens scripta. Joanne Sylvestro Pannonio auctore.'

Az ,Orthographia hungarica' szerzője: B. A. E munka magyar czime következő: „Igaz iras Modiarol valo tudoman Mag ar nelven irattatott. Mostan pedig vionnan meg igazytatott es ki niomtatott.' Kazinczy Ferencz ¹⁾, minthogy 1549. adatott ki Krakóban, ,Krakkai abc'-nek nevezé. Ki volt légyen ezen B. A., a tudósoknak ekkorig meghatározni nem sikerült; közönségesen Batizi Andrásnak tulajdonittatik. Azonban a könyvben előforduló tárgyak katolikus szerzőt gyaníttatnak; s épen ezért nagyon valószínű, hogy a korán elhalt Báthori András munkája.

¹⁾ ,Magyar régiségek és ritkaságok.' Pest, 1808.

A magyar szavak összegyűjtésében és jelentésök meghatározásában fáradoztak:

Pesti Gábor kanonok; ki azokat 1538. Bécsben kijött illy czimű munkájába, *„Nomenclatura sex lingvarum“* igtatta. E munka 1561. javítva és bővitve, Ujlaki Ferencz győri püspök pártfogása alatt újra megjelent Bécsben.

Midőn az 1587. Lyonban napfényre jutott *„Calepinus“* 1594. ujabban kijött, azt magyar nyelvvel közhiadelem szerint Szánthó István jezuita bővítette.

Veráncz Faustus pécsi püspök, *„Dictionarium quinque nobilissimarum Europae lingvarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae“* czimű munkájában. Nyomatott Velenczében, 1595. E derék művet 1834. az eredeti példány nyomán Ponori Thewrewk József, Wurum nyitrai főpap költségén újra kiadta Pozsonyban.

A történeti szakban jelesek:

Farkas András *„Verses kronikája,“* a scytháknak Magyarországra való jövetelökről és a zsidóknak Egyiptomból való kimenetelökről. Krakó, 1538.

Székely István világ-krónikája, *„Chronica ez világ-nac yeles dolgairól“* czim alatt 1558. látott napfényt Krakóban: melly jókora ugyan, és sok régi igaz és hamis történetet hoz elé; de sajnálni lehet, hogy a romai ősegyház ellen mindenütt méltatlanul epéskedik. Hanner Jeremiás helyesen jegyzé meg, mikép a magyar történetekről *„obiter,“* azaz: fölületesen szól; és épen azért nem érdemli azon dicséretet, mellyel Vilmáni Libecz Mihály őt halmozá, midőn krónikájának nyomtatási hibáit kijavítván, így ír:

Corrector pio Lectori.

„Ez könyvet valamelly magyar olvasandja magában

Erről ó néki nagy vigasága legyen.

Hogy magyari nyelven a régi dolgok, idők is

Irván vagynak igaz krónika rende szerint.

Hogy ha pedig valamit a szónak modia kilembez

És a szólásnak ui folyamása leendő.

Mindiárt a régi Székelyek nyelvére tekintsen

Kiknél tiszta magyar nyelv maradéka vagyon.

Ő köztök példát e könyv beli szóra keressen
 És tőlök módot mostani írásra vegyen“ ¹⁾).

Heltai Gáspár „Kronikája a magyarok dolgairól“ 1575. jött ki Kolosvárt. Mátyás uralkodásaig érdekl nem bir; mert a történt dolgokat más írónál jobb rendben olvashatni: de minthogy sok régi szavakat és szólásmódokat használ, mégis figyelemre méltó. Régi íróink közül egy sem rontotta el annyira a városok, várak, helységek, és férfiak neveit, mint épen ő. — Nem egyszer árulja el, mikép a magyar nemzet iránt ellenszenvvel viseltetik. Szász volt, Hel-táról származott.

Borsos Sebestyén „Kronikája Erdély történeteiről“ 1581. Kolosvárt jött ki.

Veráncz Antal esztergomi érsek az 1504—1561 közti eseményeket tárgyavatott kézzel magyarul írta meg; nagyobb része kéziratban van.

Pesti Gábor Aesopus meséit magyaritva adá Bécsben 1536. Előszavából kitünik a magyar nyelv melletti lelkes buzgalma. Említésre méltó az is, hogy ő a tanulságot, vagyis a mese értelmét, versekbe foglalva adja elé. Álljon példa gyanánt „a szajkóról.“

Zayko eczer fel ekesyte magát a pauanak tal-
 layba ees mykoron maganak ew maga zepnek lat-
 tatnek meg wtala az ew feleyt ees mene a pauak
 kewzybe. Amazok mykoron meg ewsmertek volna
 az ew chalardsagat a balgatag madarat megfoztak a
 nem ew tallaytol ees wereseggel illettek, oztan el
 haza zegyengetek.

E r t e l m e.

Myndennek ew magát iol meg kel rostalny
 Ees ewnnen feleyt meg nem kel wtalny
 Ha zegyent feyre nem akar zyrkalny.

¹⁾ „Horányi, „Memoria Hungarorum.“ II. k. 483. l.

Veres Balás Bihar megye irnoka, s váradi főbíró 1565. Debreczenben adta ki Verbőczy Istvánnak hármaskönyvét, melyet a nagy tudós az országos rendek kívánságára, az életben forgó törvények és törvényes szokások alapján készített, s 1514. az országgyűlésnek be is mutatott, illy czim alatt: „Magyar Decretum kyt Weres Balas a deakbol tudni illyk a Werbewczy Istwan Decretumabol magyarra fordított.“ Ajánlva van II. János királynak.

Heltai Gáspár a „Decretumot, azaz: Magyar és Erdélyországnak törvénykönyvét“ ujra kiadta 1571. Kolosvárt.

Laszkai János gyulafejevári kanonok, 1589. Verbőczy hármaskönyvét ismét fordította ¹⁾).

Baronyai Décsi János Sallustius fordítá nyelvünk-re, melly „Az Cajus Crispus Sallustiusnak két historiája“ czim alatt nyomtatott ki Szebenben, 1596. Fabricius János által.

Az első magyar naptár illy czim alatt, „Kalendarium es az Egeknec s chillagoknak Forgasabol az időnec naponkent valo itelet“, 1584. Nagyszombatban adatott ki; a második pedig „Judicium“ név alatt Debreczenben, 1593.

Az 1577. megjelent üstökös csillag ismertetését tárgyzó „Prognosticon“ latin mű, következő évben magyarul is kinyomatott Debreczenben.

Végre említendő Melius, másképp Juhász Péter „Herbariuma“ (Kolosvár, 1562.), Bejthe Istvánnak „Füvek neveinek magyarázata“ (Antverp., 1583.), és Bejthe András „Füves könyve.“ (Németujvár, 1595.)

A XVI. század munkáinak helyes olvasására szolgáló kulcs:

Mostani kimondás	Komjáti Benedek	Pesti Gábor	Erdősi János	Draskovich György	Károlyi Gáspár	Pécsi Lukács	Tinódi
	1533	1536	1541	1561	1589	1598	1554
á	a	aa	ā	a. aa	a'	a	a. a'
é	ee	ee	e. i	e. ee	e. e'	e. ee. é	e. e'
ő	ew. ew	ew	ő. ú	w. ew	ő	ő	ő
ű	w. y	y	ű	w. y	ű	ű	ű
cz	ch	cz	cz	cz	tz	cz	cz

¹⁾ Egyházi értekezések. 1820. II. k. 109. l.

Mostani kimondás	Komjádi Benedek	Pesti Gábor	Erdősi János	Drasko- vich György	Károlyi Gáspár	Pécsi Lukács	Tinódi
	1533	1536	1541	1561	1589	1598	1554
cs	ch. chy	ch	cz	ch. chy	ts. cz	ch	ch. chi. ci
gy	gy	gy	g'	gy	gy. g'	gy. g'	gy. gi
ly	ly	ly	l	ly	ly	ly	ly
ny	ny. ni	ny	n	ny	ny. n	n	ny
sz	z	z	sz	z	sz	sz	sz
ty	ty	ty	t'	ty	ty	ty	ty. ti

39. §.

Ritka tünemény volt a XVII. században irodalmunk mezején:

Pázmán Péter jezuita, majd esztergomi bíboros érsek. Munkáiban, melyeknek száma a huszat meghaladja, olly szép, erőteljes és hatályos magyarsággal élt, minőt kortársai írományaiban hasztalan keresünk. Ő kezdette tisztítani a magyar írói nyelvet: miért méltán neveztetik e század író-fejedelmének. Lángesze, minden tudományra kiterjedő műveltsége, korát sokban meghaladó mély belátása miatt maig is tiszteletünk tárgya. (Őt a magyar próza leghatalmasabb és népszerűbb emelője gyanánt üdvözli, valláskülönbség nélkül, irodalmunknak minden barátja. „Pázmán írásai,” mondja Greguss Ágoston, „Jeles íróink csarnokában, „tudósok és közönséges emberek számára egyaránt élvezhetők és tanulságosak —, mostanság pedig tanulmányul szolgálhatnak mindenkinek, ki magyar prózát akar írni, különösen azoknak, kik a nép számára készítenek olvasmányokat. Milly bőség és erő van Pázmán kifejezésében, milly hajlékonyság és tősz-gyökeres magyarság szöfűzésében, milly gazdagság szólása módjaiban! Csupán csak Pázmán írsaiból kiszemelve dús magyar közmondási gyűjteményt lehetne összeállítani; sőt még szótárunk is tetemesen és becses kincsekkel gyarapodnék, hahogy a Pázmán használta, jelenleg

nagy részben félretolt szavak beleolvasztatnának ...“ Ő „a kath. magyar egyháznak az volt, ha nem nagyobb mértékben, a mi később Bossuet a francziának.“ P. Napl. 1854.) Irt ő latinul is sokat, éke-en. Magyar művei közt emlitendők: a Hodegus, igazságra vezérlő kalauz (Pozsony, 1613.), és, A romai anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynéhány innepekre rendelt evangeliomokról predikatiók. (Pozsony, 1636.) E mű nem csak nyelvészeti tekintetből, hanem idézetei és szónoki kincsei miatt is föltötte böcsös.

Balásfi Tamás bosniai püspök és pozsonyi prépost, több munkát irt, s köztük a ,Csepregi iskola' (Pozsony, 1616.) címűt magyarul.

Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár, majd kalocsai érsek, 1615. egy szép imakönyvet adott ki Prágában; 1617. pedig (u. o.) ,A pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető tükör' címűt. Nyelve szép és megható. ,Egyházi beszédei' szinte jelesek.

Káldi György jezuita. Pázmán Péter ítélete szerint az idétt hozzá fogható férfiú nem vala Magyarhonban. Fordította a sz.-írást, és azt Szent Biblia, az egész kereszténységben bevett régi deák betüből' czim alatt Bécsben 1626. ki is nyomatta. Legujabb időkg ezzel éltek a romai kath. magyarok. Híresek egyházi beszédei is.

Baróti Miklós székely származású sz.-Ferencz rendű pap, 1657. mint sebesi hitszónok tűnt föl; 1660. adott ki illy munkát: ,A sz. búcsú méltóságának és hasznának igaz értelmére való tanuság.'

A hitbéli vitáiról nevezetes Sámbar Mátyás jezuita hét magyar munkával lépett világ elé.

Illy és András sz.-györgyi székely, erdélyi püspök, derék magyar író. Kiadta Nagyszombatban 1682—1691. a ,Szentek életét;' és 1693. Bécsben, ,Predikatióit.' Irt Roderik után is egy könyvet a ,Jó cselekedetekről.'

Szánthó István jezuita, sokat irt magyarul, de nyomtatásban csak ,Katekismusa,' és a görög, zaidó és la-

tin szöveg összehasonlítása mellett készült ,ó-szövetségi sz.-irása' jelent meg.

Gr. Eszterházy Pál nádor irt a ,Boldogságos szűz Mária csudálatos képeinek eredetéről' (Nagyszombat, 1690-6.), és ,tiszteletéről' (u. o. 1698.). ,Atlas Marianus' című munkája II. József császár által eltiltatott.

Kis Imre jezuita, egyebek közt szerzette ,Az igaz hitre vezérlő könyveket' (Nagyszombat, 1687.).

Veresmarty Mihály baranyai fi, mint pozsonyi kanonok irta: ,Az isteni tisztelet tükörét'; ,Intő és tanító leveleit'; és a ,Vallásról való tanácskozást', s kiadta Pozsonyban, 1638. Nevezetes róla az, hogy terjedelmes történeti dolgozatainak átnézését egy pannonhegyi jeles magyar benedekire bízta. Hova lett azonban a derék mű, nem tudjuk.

Tarnóczy István jezuita magyar munkái közt emlitendők: a ,Mennybe vezető kalauz' (Bécs, 1675.), és ,Titkos értelmű rózsa.' (Nagyszombat, 1676.)

Ágoston Péter szinte öt magyar munkát irt, melyek közt a Szegedy Ferencz egri püspök költségén megjelent ,Mirha szedő szarándok' (Nagyszombat, 1672.) legnevezetesebb.

Illyés István esztergomi kanonok és szendrői püspök több ajtatos munkát és predikációt adott ki.

Malomfalvay Gergelynek ,Belsőképen indító tudomány' című, Bécsben, 1653. megjelent munkája, Püski János győri püspök pártfogása alatt látott napvilágot.

Eszterházy Tamás ,A Krisztus e földön vitézkedő anyaszentegyházáról kérdések és feleletek' című munkájával a hitujítás szükségességét akará bebizonyítani. (Galántha, 1601.)

Alvinczi Péter kassai ref.pap, a ,Postillákon, azaz: az Ur napjára rendeltetett Evangeliumokra írott predikációkon' kívül, adott ki egy ,Vetélkedést a felől, ha az evangelikusok tudománya-e új, vagy a mostani romai valláson lévő pápistaké,' s nevezte ,Itinerarium Catholicum'-nak.

Gyerő-Monostori Kemény János tatárországi rabságában irta a ,Gilead Balsamuma'-t. Azaz: Sz. Dávid százöt-

ven soltárinak, czéljok és értelmek szerént egyben szedeggettetéseknek, és kilencz részekben alkalmaztatásoknak Tábláját.' (S. Patak, 1659.) Ajánlva van Fényes és méltóságos fejedelem asszonyának Lorántfi Susannának, idősb Rákóczy György meghagyott özvegyének. E munka iratott 1658-ban, Krimországban, „Tatár Chám lakó helye Bakcsesszarai városa felett lévő kősziklákon épített, a mint névvel, úgy valósággal is Kaloda nevű sidó várban.“ Bezárja a ritka munkát egy szép könyörgés, „mellyet a szörnyű fogásra vitetett rabok buzgón imádkoztak.“ Megírta saját életét is 1655-ig.

Pálházi Miklós szeredi ref. pap irt a hit alapágozatairól.

Pósa-házi János pataki tanár, irt „Sámbár, Kis és mások által tett ellenvetésekre feleletet“ (S. Patak, 1666.), „Igazság istápját“ (u. o. 1669.), és „Különféle könyörgő és hálaadó imádságokat.“ (Kolosvárt, 1678.)

Samarjai János superintendens munkái illy czim alatt jelentek meg: a) „Magyar Harmonia.“ (Pápa, 1627.) b) „Az helvecziai valláson való Ekklesiának egyházi czeremoniájokról és rendtartásokról való könyvecske.“ (Lőcse, 1636.)

Derecskai Ambrus váradi ref. pap, „Sz. Pálnak a romaiakhoz irt levele fölött készített egyházi beszédeit,“ Debreczenben, 1603. nyomatta ki. Nyelve szép.

Batai György négy magyar munkát adott ki.

Czeplédi István kassai ref. pap munkái közt emlitendők: „Malák Doctornak Barátjával való Pajtársi szóbeszédje,“ „Csatázó léleknek lelki diadalma,“ „Az ország romlásának okairól.“

Cseh Jakab losonci ref. pap, két munkát irt magyarul, mellyek egyike a „Lelki bölcsességre tanító iskola.“ (Debr., 1608.)

Párispápai Ferencz enyedi tanár szerzé „A lélek békeségéről, és elme gyönyörűségéről való Traktát“ (Kolosvár, 1680.); „Az emberi test nyaváláinak okairól, fészkeiről, azoknak orvoslásoknak módjáról való Traktát“ (u. o.);

fordította a zsoltárokat; és irt magyar alkalmi verseket is, melyek kinyomatva egy kötetet tennének.

Otrókócsi Főris Ferencz számos magyar munkái közül csak az: 'Idvességes beszélgetéseket' (Kolosv. 1683.), 'A jó lelki esméretnek maga mentő tanubizonysága, a melylyel maga cselekedeteit az emberek előtt mentetgeti' cziműt (Kassa, 1694.), és 'Az Istennel járóknak tökéletességek, melyet nagy részint egybe szedegetett a régi Atyáknak írásaikból' nevűt említjük.

Házi János, Bethlen Gábor tolmácsa az Alkoránt magyaráta. (Kassa, 1620.)

B. Haller János tordai főispán, midőn Apafi Mihály fejedelem által a fogarasi várban fogva tartaték, irta a Hármas historiát, melly Nagy-Sándor tetteit, Trója elestét, és példabeszédeket tartalmaz. (Kolosvár, 1695. és Pozsony, 1751.)

Fésűs János a királyok tükörét nyomatta ki Bártfán, 1626.

Ambrus János pedig a magyar nemzetnek eredetét. Jénában, 1659.

Vatthay Ferencz 1605. nagyatyjának, atyjának, és saját életét irta meg. A munka, melyet Ponori Tewrewk József 1838. Pozsonyban kiadott, nagyon érdekes.

Barta Boldizsártól birjuk Debreczennek történetét. (Debr. 1664—6.)

Nevezetes Liszniai Pálnak 'Kronikaia' is (Debr., 1692.)

Kászonyi János 'Rövid igazgatás a nemes Magyarországnak, és hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyásiról. Kitionics után' (Fejérvár, 1647.); s ugyanennek 'A törvény folyásról irt igazgató' ('Directio methodica processus judiciarii') czimű munkáját magyarul, és latinul jutatta napvilágra Lőcsén, 1650.

Lipsziai Pál, 'Lex politica Dei' czim alatt magyarul adta ki a polgári társaság rendtartásait. (Debr. 1610.)

Ezekon kívül említésre érdemesek: Derkai György, Lippai János, Szarka Gáspár, Cséte Istán, Kecskeméti Já-

nos, Szerdahelyi Gábor, Landovich István, Szentiványi Márton, Szunyog Ferencz jezsuiták; Kereszturi Pál, a Rákóczyak udvari papja; Csombor Márton, Melótai Nyilas István, Göncz Miklós, Zvonarics Mihály, Balogh György, Némethy Mihály, Martonfalvi György, Köleséri Samu, Szántai Mihály stb.

40. §.

Dicséretére válik e századnak, hogy lefolyta alatt több tudós férfiakat nevelt, kik lelkesen hozzá láttak a nemzeti nyelvészet előmozdításához; azt nyelvtani szempontból vizsgálódásuk tárgyaul tűzvéni ki. Ezek közt első helyen áll: Szenczi Molnár Albert; ő vala egyike e század legjelesebb philologusainak, ki elődeit sokban fölülmulván, a magyar nemzetet egy jó grammatikával (Hannoviae, 1610.), és Szótárral (Norimbergae, 1604.) ajándékozta meg. — Sz. Dávid zsoltárait pedig olly ügyesen fordította, hogy szerinte énekeltetnek maig is a reformatusoknál. — E szakban utána kitűntek:

Gelei Katona István, 'Magyar Grammatikácska' (Gyulafejérvár, 1645.), Komáromi Csipkés György, 'Hungaria illustrata' (1655.), Pereszlényi Pál jezsuita, 'Grammatica lingvae hungaricae' (Nagyszombat, 1682.), czim alatt kiadott nyelvtani munkáikkal. — Kövesdi Mihály, sopronyi tanító; Csécsi János, kinek helyesirási jegyzetei, 'Observationes orthographico-grammaticae de recta hungarice scribendi, et loquendi ratione' czim alatt, az ugynevezett Párispápai Dictionariumban jöttek ki 1708. Lőcsén. — Tótfalusi Kis Miklós, és Párispápai Ferencz nagy szorgalommal gyűjtött magyar és német szótára köz elismerésben részesült. E század végén Párispápai volt a legjelesebb philologus. Nehezen fog találkozni honunkban tudós, ki érdemeit kellőleg ne méltányolná.

Örök emlékezetre érdemesíté magát e korban Apáczai Csere János, ki 1650. magyar 'Logikát,' és 1643. 'Encyclopaediát' irt; tehát már akkor, midőn más europai nem-

zetek nem is álmodtak arról, hogy a tudományokat, különösen a bölcészetet, nemzeti nyelven is lehetne előadni. Igaz, műve sok helyen homályos, de ez neki megbocsátható; — mivel e korban magyar műszavak még teljesen hiányzottak, és azokat előbb alkotnia kellett. Ha példáját kortársai s utódai követik, mennyire haladhattunk volna ekkorig a tudományokban!

Noha e század földicsért katolikus úgy, mint protestans íróinak munkáik jobbára asketicusok, vagy dogmaticusok; de tagadni nem lehet, hogy köztük sok jeles mű található. A nyelv bennök általában tisztább, a hangkellem szabályaihoz simulóbb, mint az előbbieken. Pázmán, Káldi döntő példák. A tudós férfiak többsége e században (a kor szellemét követve) még latinul írt; innen van, hogy e század mintegy 300 írói közül alig lelünk 120 magyarul íronál többet.

41. §.

A sajtók szaporodása, meg az írók gyámolítása által eszközöltetett, hogy a XVIII. században a tudományok csaknem minden ágában már több jeles író, egyházit úgy, mint világít számlálhatni, nem csak a protestansok, hanem a katolikusok sorából is. A vallás- és erkölcstudományon kívül, főleg a történeti irodalom emelkedett szép virágzásra; nem hanyagoltatott el a bölcészet, nem a törvénytudomány. E század közel 600 írói közül magyarul mintegy 260-an írtak; tehát az előbbi századhoz képest épen nem gyérültek íróink. Nevezetesebbek:

Biró Márton veszprémi püspök; ékes nyelvű szónok; különös ápolója a tudományoknak, és buzdítója a tudósoknak. „Enchiridion” című munkáját, Bod Péter állítása szerint Mária-Therezia elkoboztatta.

B. Naláczi József szerző az „Eufemiát,” vagyis „a vallás győzödelmét.” (Pozsony, 1783.)

Vajda Sámuel sz. Benedek rendű tihanyi apát, bő

olvasottsága s nagy tudományu férfit; 3 kötetben adta ki Krisztus Urunknak, jeles magyarsággal irt életét. (1772—4.)

Ferenczy András, A régi igaz, azaz: a római kath. hitnek az apostoli tudományban virágzó igazságát' becsátotta világ elé Kolosvárt, 1786.

Gyalogi János jezuita, kitünő szónok, 12 latin, nyomtatásban is megjelent munkán, s mintegy 54 külön tárgyu, magyarul irt értekezésen kül, sz. beszédeit 6 kötetben adta ki.

Spangár Endre szinte jezuita, nagy olvasottsága férfit, ki nem csak Pethő Gergelynek 1660. Bécsben megjelent, Rövid magyar kronikáját' (1721. Nagyszombatban, és 1734. Kassán) bővitve újra nyomatta: hanem (u. o. 1738.) Bibliotheca Hungarica' név alatt, amannak mintegy folytatásaul, nyelvünkben eddig nélkülözött munkával lepett meg.

Dobai István Hunyad megyéből, leirta megyéjének faluit, és azok birtokosait, Tisztesség oszlopa' czim alatt. A munka ajánlva van b. Nálácz Józsefnek, ki azt Szebenben, 1739. nyomatta ki.

Bárany László magyar testőr, Magyarország leírásával' gazdagította irodalmunkat. (Hála, 1759.)

Orosz Ferencz paulinus, János küüllői esperes nyomán, Első Lajos magyar királynak dolgairól' adott ki, krónikát' Budán, 1760.

Kovács János egy magyar, Krónikát' nyomtatott Pozsonyban, 1742—1750.

Mikes Kelemen, született 1689. Zágónban, Háromszékben Erdélyben; II. Rákóczy Ferenczcel hagyá el hazáját 22 éves korában, gr. Bercsényi ungi főispán, Eszterházy, Csáky, Forgách, b. Zay, Pápai, Zsibrik társaságában: kik először Lengyel-, majd Franciaországban, végre a török birodalomban telepedtek le. Irta a, Törökországi levelek'-et, mellyekben a II. Rákóczy Ferencz fejedelemmel bujdosó magyarok történetei, más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eléadatnak. E levelek nénjéhez irvák Konstantinápolyba, mellyekben az egyházi s polgári török szokásokon kívül, az akkorban történtek hiven

adatnak elé. Szép és értelmes magyarsággal a különféle nevezetes dolgokat olly kellemesen írja le, hogy ezen leveleket kiki gyönyörrel és élvezettel olvashatja. A levélírásban Mikes Kazinczyt is fölmulja. — E leveleket Kulcsár István adta ki Szombathelyt, 1794. Ponori Thewrewk József állítása szerint az eredeti kézirat gr. Mikó S. birtokában van Erdélyben; hihetőleg ott őriztetnek nénjének levelei is.

Bod Péter munkáinak egy része a vallást tárgyalja; másik a honi egyházi, polgári s tudományos történet- és nyelvismeretre vonatkozik. Kitünő műve a „Magyar Athenás”, avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe bocsátott irások által esméreteresekké lettek, s jó emlékezeteket fenhagyták, Historiájok, 1766.

Molnár János jezuita, majd szepesi kanonok, legbuzgóbb íróink egyike, kötött úgy, mint kötetlen beszédben; ki nem elégvén, hogy maga a töretlen pályán kitűrően működött, igyekezett másokat is, jelesen a papnövendékeket, kiknek több évig volt fáradhatlan vezére, a magyar irodalom előmozdítására szünet nélkül serkenteni. Művei közt nevezetesek: „A régi épületekről kilencz könyv; a jó nevelésről tizenöt levelei; magyar fisikája; a római anyaszentegyház történetei; magyar könyvháza; és predikatiói.

Szörényi Sándor jezuita irományai közül figyelmet érdemel a „Tudós Pannonia”, melly a magyar írókat foglalja magában.

Hrabovszky Györgynek egyéb hátrahagyott munkái közt nevezetes a „Papi tükör”, mellyben mintegy 125 protestans papnak rövid életirása foglaltatik.

Endrődy János tábori pap, majd nevelő, irt színműveket, költeményeket; de legjobb munkája, „Az embernek boldogsága kifejtve a józan bölcselkedésnek segítségével.

Bertalanfi Pál jezuitának: „Keresztény bölcsesség” és „E világnak két rendbeli esmérete” című munkái, szép magyarsággal írvák. Vannak tőle versek is.

Cziriék Mihály, Collárd érzékeny levelcit fordította francziából. (Bécs, 1785.)

Sartóri Bernát minorita, magyar philosophiát nyomatott 1772. Egerben.

Illei János jezuita, csinosan fordította Boetius bölcsészeti munkáit (Kassa, 1766.); irt elmefuttatásokat, és néhány színművet is.

Sófali József Schultzer erkölcsi elmélkedéseit, és a természet szépségét magyarította.

Hollós y Egyed pannonhegyi sz. Benedek rendü pap, jeles egyházi szónok, 'Kincsem adta' kellemes olvasmányu mű szerzője.

Szönyi Benjamin holdmező-vásárhelyi ref. pap, irt szép énekeket, mellyek 1762. Kolosvárt 'Szentek hegedűje' czim alatt jelentek meg; a 'Gyermekek Fisikáját' pedig u. o. 1773. nyomatta ki.

Csapó József debreczeni orvos, irta a 'Kis gyermekek Ispütálját' (Nagy-Károly, 1771.), meg az 'Uj füves és virágos magyar kertet', mellyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázattya, természete, és ezekhez képest különféle hasznai értelmesen megjegyeztettek.' (Pozs. 1774.)

Kovács Pál Rupert, sz. Benedek rendü pap, a 'Magyar példabeszédeket és közmondásokat' összegyűjtván, 1794. Győrött adta ki. Jó mű.

Cserey Farkas megirta a 'Magyar és székely aszszonyok törvényét.'

Császár András 1789. Kassán 'Törvényrendelet'-et nyomatott.

Az irodalmi pályán elismerésben részesültek még ezek is: Gusztinyi János nyitrai megyés püspök, Bossányi Farkas, Kaprinai János, Kolosvári Pál, Horváth Gábor, Szabó István, Barna János, Patai András, Balogh József, Bene Ferencz, Kozma Xavér, Berzeviczi János, Hajas István, Bárányi Pál, Taxonyi János, Kovács Ferencz, Csete István jezuíták; Telek József sz. Ferencz rendü; Bosnyák Benedek sz. Benedek rendü számárdi lelkész Somogyban; Somogyi Dániel pannonhegyi főapát; Szikorai Miklós váci kanonok;

Szilágyi Sámuel, Kövy Sándor pataki tanár, Tatai Ferencz tiszamelléki superintendens, Ember Pál szathmári, Helme-
 czi István kőrösi, Zigán János veszprémi ref. papok, Torkos
 András, Horváth Ferencz, Németh László, Kis József ref.
 papok; Darabos Zsigmond, Jegenyei József, Virág Jácint,
 Csánki Gábor, Hajós Gábor, Bielek László, Tapolcsányi Ger-
 gely, Hegyi József, Szemes Imre, Egervári Ignác, Rosen-
 pach Ferencz kegyes rendiek.

Magyar nyelvtudományt illető munkákat adtak ki:

Bél Mátyás (Melibaeus): 'Ungarischer Sprachmeis-
 ter.' Pozsony, 1713. 'Literatura Hunno-Scythica.' (Lipce,
 1718.)

Kaprinai János: 'Magyar nyelvnek tornácza. Po-
 zsony, 1746.'

Illei János: 'Magyar szólás kezdete. Nagyszombat,
 1756.'

Adámi Mihály: 'Ungarische Sprachlehre.' Bécs, 1760.

Kalmár György: 'Prodromus idiomatis scythico-
 mogorico-chuno- (seu hunno) avarici.' (Pozsony, 1770.)

Sajnovics János, Klein Efraim, Farkas János, And-
 rád Sámuel, Rosenbacher Ferencz, Szenthe Pál, Nagy
 György, Pázmándy János, Szentpáli István.

A jezsuiták által kiadott szótárakban, minők: a 'Phra-
 seologia, Flos Latinitatis, Gradus ad Parnassum,' a magyar
 szavak is illő helyet foglalnak; s általában tagadni nem le-
 het, mikép ők a tudományok fölvirágoztatásában nem cse-
 kély érdemet szerzenek maguknak. Ki előtt az igazság
 szent, ezt el kell ismernie; megismeri ezt D'Alembert, a je-
 zsuiták dühös ellensége is, midőn a szerzet eltöröltetéséről
 irván, mondja: „nincs rend, melly olly kevésbé érdemelné a
 legyaláztatást, mint épen ezen rend. A tudományok minden
 ágában olly írókat mutat ő elő, kiknek érdemeit, még leg-
 dühösebb ellenségei sem tagadhatják.“¹⁾

¹⁾ Pauer, 'Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében.'
 466. l.

Zápolya János halálával az egyenetlenség és belviszály magvai újra elszóratván, hazánk szomorú harcok küzdőhelyévé kezdett alacsonyulni. Enyészet fenyegeté a nemzetiséget is; melyet megmentendők költőink, jobbára honi tárgyakra fordítván figyelmöket, s külföldi dolgokkal ritkán vesződven, magának a költészetnek kiválólág nemzeti szint és irányt adni ügyekvének. Így jöttek divatba a rim es krónikák, vagyis a történeti énekek; melyek közt álljon első helyen Tinódi Sebestyénnek 1554. Kolosvárt megjelent verses krónikája, e cím alatt: „Cronica. Tinodi Sebestien szörzese. Első reszebe Janos kiraly halalatul fogva ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal lött minden hadac vesződelmec rövidedön, szep notakval enökebe vadnac. Mas reszebe külömb külömb idökebe es orszagokba löt dolgoc Istoriac vannac.” Következő tartalommal: „Erdély historiája. Szegedi veszedelem. A vég Temesvárbán Losonczi Istvanec haláláról. Budai alibasa historiája. Ördög Mátyás veszedelme. Eger vára historiája, IV. részben. Enyingi Török János vitézsége. Szitnya, Léva, Csábrág, és Murány váraknak megvevésök. Buda veszéséről s Török Bálint fogságáról. A szalkai mezőn való viadalról. Sokféle részegesről. Az udvarbirokról és kulcsárokról. Dávid király, mint az nagy Goliáttal megvitt stb. Tinódi, ki magát majd Sebök Deáknak, majd Lantos Sebestyénnek nevezi, kivéven Dávid viadaláról szerzett darabját, mindenütt négyes rimletet használt. Minden negyedik vers után ponttal él; ellenben vonással (comma) sehol. Megjegyzésre méltó, hogy az akkori szokás szerint majdnem minden versezet végén, néha elején kiteszi egyszerűsmind keltének évét is. Nevezetes ezen krónika; mert akkori történetünket, szokásainkat, beszédünk, és verselésünk módját elég hűn adja. Ajánlva van I. Ferdinandnak; kinek főleg az Eger vár történetét tárgyzó rész annyira megtetszett, hogy azt Zsámbóki által latinra fordíttatná: vagy azért, mivel inkább bizék annak deákul megértésében, minthogy aligha volt a magyarban olly járatos, hogy Tinó-

dinál lévő sajátságait együl-egyig tökélyesen fölfoghatná; vagy pedig, mivel akará olvastatni Ferdinaud némettel, olaszszal, spanyollal, csehvel is: hogy értsék, milly halatlan díszszel ütötték föl magyar vitézei az egri nevet. Dávid viadaláról irt verseiben Saphót igyekszik utánozni; azonban csak szótag-számban egyeznek meg ezek az ugynevezett saphicusokkal; példaul:

Sies Keresztien lelki iot hallani
 O Törvenből hadakozni tanulni
 Az igaz hit mellet mint kel bait vinni
 Christusban bizni....
 Ezör öt szazban es negyven kilenczben
 Tinodi Sebestien ira könyueben
 Az Bibliabol szörze enőkeben
 Böitben nagy hetben.

De lássunk példát Török Bálint fogságából is:

Sirva veszik el most szegény magyar ország
 Mert tőle távozik hangosság vigasság
 Belőle ki kele sok fényes gazdagság
 És fogságba esik egynéhány uraság.
 Ezen örvend vigad a török császárság
 Hogy magyar urakban vagyon olly bolondság
 Hiszik hogy ő benne vagyon olly jámborság
 Hogy fogadásában nem volna ravaszság.
 Bolondság tőletek fejenként magyarok
 Török álnok hitét meg nem gondoljátok
 Noha csak tőlem is sokszor hallottátok
 Sok fejedelmeket mint csaltak tudjátok.
 Tudjátok magyarok hiresek valátok
 Mig nagy szeretettel egymást hallgattátok
 De mihelyt köztetek ti meghasonlátok
 Ottan országtokban im mint pusztulátok stb.

Hazai tárgyakról rimeltek :

Báczai Nagy Mátyás ,A vitéz Hunyadi Jánosról.
(Kolosvár, 1570.)

Temesvári István ,Az Báthori Istvánnak Alibég
ellen való kenyérmezei győzedelméről.' (Debreczen, 1569.)

Bogáti Fazekas Miklós ,Mátyás király dolgai-
ról.' (Kolosvár, 1580.)

Valkai András ,Hunyadi Jánosnak Nándorfejér-
vár alatt való viadaláról' (Debreczen, 1575.), és ,Az ur
Bánk bánról.' (Kolosvár, 1573.) Sándor István e munkát
Báczai Nagy Mátyásnak tulajdonítja; de hibásan: mint ki-
tetszik e végső versezetből:

„A ki szőrzette ezt magyar versekben,

Nem jelenté nevét ő meg ezekben,

Sem pedig nem írta az versfejekben:

Valkón megtalálják Kalotaszegben.“

Ilosvai Péter ,Toldi Miklósról.' (Debreczen, 1574.)

Csanádi Demeter ,Második János királyról.' (Deb-
reczen, 1577.)

Gosárvári Mátyás ,A régi magyaroknak első be-
jövételekről.' (Kolosv. 1579.)

Szőllősy István ,Sinán basának török császár ere-
jével havasalföldnek és Erdélyországnak pusztítására való
kijöveteléről, és Istennek segítsége által megveretése- és szé-
gyenvallásáról.' (Ujsziget, 1595.)

Gyulai Márton ,Pálfi Miklósnak és Schwarzen-
berg jeles diadalmokról.' (Debreczen, 1599.)

Azok közül, kik e században nagyobb szerencsével
egyházi és világi dalokat szerzettek, volt gr. Balassa Bá-
lint, és Rimai János.

Gr. Balassa Bálint született 1550-ben, s különösen
katonaságra növeltetett. Az akkori időkhez képest szép tu-
dománynyal birt; mi részint irományaiból, részint nyelvvis-
mereteiből kiviláglik: mert magyar nyelven kívül szolt lati-
nul. olaszul és lengyelül. Fogékony szívében Turnovszky
grófnő társalgása ébreszté fel a költői szellemet. Versei 1572.

jelentek meg Krakóban. Kortársai őt magyar Pindárnak nevezték. Hazáját 1589. előttünk ismeretlen okból elhagyta. Vándor dalában indulásáról csak ennyit mond:

„Isten légy vezérem.

Mert im bujdosni űz nagy bú és szemérem.“

A hazán kívüli tartózkodásának helye sem tudatik; mert e sorokból:

„Ezeket irám

A tenger partján

Oczeán mellett

Kilenczven egyet

Mikor jegyzettek

Másfél ezer felett....“

csak az tetszik ki, hogy valahol az oczeán mellett bolyongott. 1594-ben ismét Magyarhonban találjuk; hol Május 20-án Esztergom ostrománál, Pálfi Miklós mellett harczoltván, mindkét czombján tetemesen megsebesítettett, és nem sokára meg is halt. Nyelvét és versei aránytalanságát a mai nyelv már jóval hátrahagyá; de a honfiúi elkeseredés ebben:

„Oh szegény megromlott, s elfogyott magyar nép,

Vitézséggel, névvel, hirrel vagy igen szép;

Kár hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép,

Előmeneteldre nincs egy utad is ép.

Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,

Sereged szép száma fogy, romol, szálltan száll,

Inséged nő, árad, s veled egy ágyban hál,

Bó étkeid helyett rakódik apró tál.

Ki szánhat? Bánd magad nyomoruságodat.

Mert nézi, nem érzi az csak romlasodat,

A ki építhetné te szép országodat

Könnyen mulatja el csak záloglásidat....“

minden honfi keblében nemes fájdalmat gerjesztő.

Rimai János szinte nemes családtól eredt 1540—1550. közt, Latin és magyar énekeket szerzett. A táborba

menő vitéz dala' már 1565. magára vonta Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem figyelmét; és annak kegyeit megnyervén, hadi szolgálatába állott. Szolgált Bocskait, és utóbb Bethlent: ki őt 1621. a török udvarhoz küldötte, nyerendő segély végett; 1622. pedig fölhatalmazta, hogy a sopronyi országgyűlésen a magyarokkal békét kössön. Halálának éve bizonytalan. Balassa holta után, annak, és saját számos énekeit egy kötetben Nagyváradon kiadta. — Művei, melyek közül mostanig mintegy 14 nyomtatott ki, közkedvességgel fogadtattak. Ő a magyar nyelv diszének neveztetett sokáig, és méltán. Balassánál az érzés mélyebb, a tűz lángolóbb, s a képzelet nagyobb, mint a nyugalmas Rimainál; de a hazaszereget mindkettőnél egyaránt sugárzik vissza.

Azok közül, kik külföldi dolgokról rimeltek, nevezetesebbek:

Sztáray Mihály, sz. Athanáz püspök életét foglalnálva rimletbe; mellyet így végez:

Tolna városában a Duna mentében

Az ezer öt százban és az ötvenhétben

Egy nyomorult ember ezt írta versekben

Kiből dicsértessék a nagy Isten. Amen.

Szathmári Fábri István összegyűjtven az asszonyokról és leányokról szóló példabeszédeket, azokat versekbe foglalva 1577. Kolosvárt adta ki.

Csáktornyai Mátyás megénekelte az erős Ajaxot és bölcs Ulyssest. (Kolosvár, 1592.)

Cserényi Mihály a perzsiai monarchiabéli fejedelmekről verselt (Kolosvár, 1592.)

Kákonyi Péter pedig Astiagesről és Cyrusról (Debreczen, 1574.) stb.

43. §.

Mint láttuk, e században a rimes verselést kisebb-nagyobb szerencsével már többen megkísérették. Sylvester azonban tapasztalván nemzeti nyelvünknek ritka

gördülékenységet, költészetünknek új fordulatot adandó, de-
ák, vagy helyesben görög szabással kezdett élni; de az illy
versmérték e században csak igen gyéren használtaték, na-
gyobb művekben épen nem. Első tehát, ki azokat használá,
Sylvester volt, 1541. Ujszigeten kiadott „Vy Testamentum”-
ában a magyar néphez imígy szólván:

Proféták által szólt régen néked az Isten,
A kit ígért, íme, végre megadta fiát.
Buzgó lélekkel szól most is néked ez által,
Kit hagyta, hogy hallgass, kit hagyta, hogy te kövess.
Néked azért ez lőn profétád, doktorod; ez lőn
Mestered: ez most is, mellyet az Isten ada.
E proféta szavát hallgasd, mert téged az Isten
Elveszt, és nyomos itt nem lehet a te neved.
Itt ez írásban szól mostann is néked ez által,
Hűtre hiú mind, hogy senki se mentse magát.
A ki zsidóúl és görögül, és végre diákul
Szól vala régen, szól néked az itt magyarul.
Minden népnek az ő nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényén éljen, minden imádja nevét.
Itt vagyon a rejtett kincs, itt vagyon a kifolyó viz,
Itt vagyon a tudomány, melly örök életet ad.
Lelki kenyér vagyon itt, mellyben, mikor észel, örökké
Élsz, melly a mennyből szálla, halálra mene.
A ki teremte téged, megvált, örök életet is ad
E szent által, nincs több bizodalmad azért.
Ennek azért szolgálj mindenkor tiszta szüeddél,
Ennek mindenkor tégy igaz áldozatot.
Tégedet e hozzá vészen, s nem hágy, mikor így mond:
Boldogok! eljövetek; veszszenek el gonoszok.

A figyelmes olvasó e versekben akaratlanul is észre
veendi, mikép azok nyelvre nézve a XVIII. század költőinek
verseivel vetélkednek.

Sylvestert e versnemben közvetlen követé Vilmáni
Libécz Mihály, ki Székely István világ-kronikájának
nyomtatási hibáit kijavítván, e verseket írta:

„Ez könyvet valamely magyar olvasandja magában“ stb., mint főnebb, 94. l. Bennök már az elisiónak is akadunk nyomára.

Az 1592. Kolosvárt, „Égjárasnak és csillagoknak külömb-külobb természetének folyásából való praktika, melyből a gyermekeknek születéseknek természetek, és az napoknak mivolta megismertetnek, az az magyar planétás könyv“ czim alatt megjelent Csizióban olvasható magyar distichonok, Horvát István szerint, Heltai Gáspár által még 1575. előtt irattak. Álljon itt például egy-kettő.

Januarius.

Érvágás, vigaság, legyenek most szép lakodalmak,
Istenedet s magadat jollehet el ne felejtst.

Martius.

Kertedet és hegyedet megnyisd, szánts az gabonának,
Ebbe kapálj idején, s jól terem a vetemény.

44. §.

A XVI. század verselőire homályt vont Zrinyi Miklós, a szigeti Leonidás unokája. 1651-ben lépett föl „Zriniás vagy az ostromlott Sziget“ czimű hőskölteményével XV. énekben; adván Sziget vára megrohanását, és őse halálát. Zrinyi hat nyelvet beszélt; a régi és újabb irodalomban kitűnőleg jártas volt; a haza és harc engedte időt maga kimívelésére fordítá. Költeményeit jobbra a táborban írta, s így harsány énekkel keblében, karddal jobbában, zenge zajogva, mint a szigeti csata. Irodalmunk egén nagy csillagzat volt ő; nyelve képekben gazdag, de a szabad röptet és emelkedést nyugtózó rimkeresés miatt hamar fárasztó; sok helyen pedig épen ki nem elégítő. S ez volt oka, hogy szinte a XVIII. század végeig kevés méltánylókra talált. — Kazinczy Ferencz Zrinyinek minden munkáit 2. kötetben adá ki Pesten, 1817. A második kötet egy részét „Elegyes versezetek“ czim alatt teszik: idyllek, énekek, fölülirások; mellyeket „Ne bánts a magyart“ czimű derék dolgozat zár be, melly

először 1705. jelent meg Nagyszombatban. Ebben megmutatni igyekszik, hogy fegyveres erő kell országunkban; mikép kelljen azt rendezni s föntartani, hogy a rakoncátlanok töröknek sikeresen ellenállhasson. Ugy látszik, hogy benne az éles gunyok Montecuculi vezér ellen irányozvák. (Horváth Mih., Magyarok tört. 3. k. 272. l.)

Zrinyi föltünése után két évvel később b. Liszti László köpcsényi birtokos adá ki költeményeit, „Magyar Mars, avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete.” (Bécs, 1653.) Hősköltemény XIII. énekben. Verselt a „magyar királyok- és fejedelmekről;” megénekelte a „szerencse állhatatlanságát.” (Bécs, 1653.) Egyszerű, de összefüggő írmódja gondolkodó észre mutat; azonban kevés képzelő erővel bírván, inkább oktató, mint magával ragadó. — Történeti költeményt irtak:

Dálnoki János, „A régi híres és neves Trója városának tiz esztendeig való megszállásáról, és rettenetes veszedelméről.” Kolosvár, 1651.

Köröspataki János, „Lupulus moldvai vajdáról, midőn maga fölfuvalkodottságában a havas-alföldi Máté vajdára támadott volna, de Rákóczy György erdélyi fejedelem által meghüntettetett.” (u. o. 1655.)

Paskó Kristóf, „A nemes és régen híres Erdélyországnak keserves és szomorú pusztításáról való siralom; mellyet 1658, 1659, 1660 esztendőkbén a pogány tatár Hám, sok kóborló kozáksággal s török nemzettel, havasalföldi s moldovai sok kurtány hadakkal minden irgalmasság nélkül elkövettenek. Ezek után történt változásait Erdélynek megmondja, Rákóczy György a törökkel tett két harczaival.... ama nagy emlékezetű Váradnak kegyetlen viadalok által lött pogány kézbe esését adja elé.” 1663.

Beniczky Péter arany sarkantyús vitéz szép és könnyen folyó verseit Bartok István esztergomi kanonok, „Beniczky Péter rhytmusai” czim alatt adta ki Nagyszombatban, 1664. Fölosztva vannak: a) egyházi és világi énekekre; b) példabeszédekre, mellyek nagyon talpra esettek. E sorokból:

„Nem irtam ezeket elme mulatásért,
 Hanem néha s ollykor csak a mulatságért;
 Nem laktam oskolát én a tanulásért,
 Ezt értvén ne gúnyolj engem rhytmusimért...”
 Eléggé világos, hogy nem szándékozott költeményeivel kérkedni.

Gr. K o h á r y I s t v á n füleki várkapitány, majd országbíró. Munkács legzordonabb börtönében ébrede föl benne a költői lélek; és szenvedései közt a költői emelkedés szabad röpte enyhíté fájdalmát. Fogsága alatt írta szívreható, s a földiek mulandó hiúságára emlékeztető dalait.

G y ö n g y ö s y I s t v á n gömöri alispán, szerfölkötti, általános és tartós tetszést nyert költeményei által, melyekben erő, termékenység, nagy gondolatok, gyakran föllengző képzetek, nemes érzések tündökölnek. Legnevezetesebb munkája a 'Murányi Vénus,' Széchy Máriának ajánlva. (Kassa, 1664.) Rímes versei csinosak; azért csudálni nem lehet, hogy nagy hirre emelkedett. Elhunytával a hős költemények is leáldoztak, hogy idővel annál fényesebben ragyoghassanak. Minden munkáit 'Gyöngyösy Istvánnak költeményes maradványi' czim alatt, Dugonics András nyomatta ki 1796. Pesten (2. kötetben).

V i z a k n a i B e r e c z k y György magyarul tankölteményt irt a boncztanról hexameterekben. (1695.)

H o m o r o d i S z e n t p á l i Nagy Ferencz vizaknai királybíró, a XVIII. század elején nagy költőnek tartatott. Verseiben szeretett gúnyolódni; miért nem egyszer baja is volt. A törvénykönyvet magyar versekbe foglalván, 'Verbőczy István Törvény-könyvének Compendiuma' czim alatt adta ki Kolosvárt, 1701. A versek ilyenek:

„A királynak hatalom ollyan adattatott:
 Nemesítsen, s virtussal birja az országot,
 S mint jó király többítse a nemesi számat,
 Nemesek is válaszsák úgy a királyokat.” (3. Tit.)
 „A nemes ember tagja a szent koronának,
 Másnak rajta hatalma nincsen, csak királynak;

Ha mit vitézségével szerezhethet magának,
Abból ő szabadosan disponálhat másnak.“ (4. Tit.)

Mihályt István jezuita. Egyéb munkái közt nevezetes a ,Keresztény Seneca, azaz keresztény virágocskák, mellyek Annaeus Seneca leveleinek gyönyörűséges kertéből szedettek.‘ Kolosvár, 1768. Vers.

Bertalanfi Pál szinte jezuita, ,A nagyravágyódó és semmi bizonyos vallásu hívságos világ fiainak az emberi sorsnak változásán való keserves siralma‘ czimú munkáját (Bécs, 1750.), és ,Dicsőséges sz. István első magyar királynak rövid életét‘ (u. o., 1751.), rimekben írta.

Veszprémi István orvostól birjuk a magyar királyokat. (1752.)

Gr. Lázár János szép énekeket szerzett. ,Florindát pedig, azaz: bizonyos országokban található ritkaságoknak historiáját,‘ versekbe foglalva adta ki Szebenben, 1766.

B. Amade Lászlónak, ,Buzgó szívnek énekes fohászkodásai‘ czim alatt Bécsben, 1755. megjelent egyházi énekei közt sok jó találtatik. De költői hírét csak ,Nyájas énekei és szerelmei‘ állapíták meg. Lyrai költeményeit alexanderi versekben írta. Munkáit egy kötetben birjuk, kiadva gr. Amade Thádé által, ,Várkonyi b. Amade László versei‘ czim alatt, 1836.

Kereskényi Ádám, Illeijános, Kunics Ferencz jezuiták, irtak szinműveket. Kónyi János őrmester, Gessner után Ábel halálát, és Kelemen pápa levelét magyaráta. Mészáros Imre román-, Mándi Sámuel meseíró. Pétzeli József Voltaire Henriását és Young éjszakáit fordította.

Jegyzet. A többiről a következő korszakban szolandunk.

NYELVÜNK NEGYEDIK KORSZAKA.

II. József császártól jelen korig.

(1780 — 1848-ig, összesen 68 év.)

45. §.

Mint láttuk, már az elébbi korszak közepén tul fogyni kezdett a nemzethen honi nyelvének lángoló szeretete. A nemzeti nyelvet Mária-Therezia uralkodása alatt a tudósok közt a latin, felsőbb körökben a franczia, a középrendüeknél átalában a német váltotta föl. Tagadhatlan ugyan, mi-kép Mária-Therezia országanyai indulattal viseltetett a magyar nemzet iránt; de a nyelvet illetőleg maga e kegyes indulat is, ártalmas lett a nemzetiségnek. Ő, hogy a nemzetet fejedelmi házával, az országot birodalmának egyéb részeivel szorosban összekösse, a nemzet elébbkelő tagjainak nemzetiségét nem akarva is gyengítette azon, magukban véve ártatlanoknak látszó, sőt kegyes eszközök által, mellyek hatalmában voltak. Ugyanis magas körébe vonván a magyar főnemességet, ez gyermekeit határainkon kívül neveltetni jónak vélte; ugyanezt tették a nagyok példáját utánzó középrendüek közül is sokan. Így történt, hogy a hajdan nyelvökre büszke nemzetségek sarjadékai, hátravetvén az általuk már csak alig értett, mégis miveletlennek és darabosnak mondott nemzeti nyelvet, házi s társalgási nyelvvé a francziát és németet emelék; s az elébb nemzeti nyelvében és szokásaiban olly büszke, azokat olly féltékenyen őrzött magyar főnemesség,

sajátságos jelleméből mindinkább kivetkezni kezdett. Dévay András 1764-ben már a fölött panaszkodik, hogy annyira megvesztegetvék az erkölcsök, miszerint legtöbbször „jövevény idegen nyelven kapdosnak; és nem csak unalmas előttök a magyar szó, de ha tudják is a nyelvet, szégyenlik, és majd utálják folytatni.“ A főnemesség nagy része már magán levelezéseit is jobbára nem-magyar nyelven vitte; a nemzeti öltözetet is mással cserélvén föl. A hon virányain elterjedt béke, s nyugalom mély álomba ringatta a nemzetet; csoportosan vándoroltak be a szomszéd tartományokból a kézművesek és kereskedők: kik jobbára városokban telepedvén le, azoknak saját elemök szerinti sebes fejlődését eszközlék; innét városainkban maig is a német elem a tulnyomó: melyet hatalmasan terjesztett még a fölvirágzott német irodalom és játékszin is.

46. §.

Illy körülmények közt ragadta meg II. József császár 1780. Nov. 29-én, föls. anyjának holtá után, a kormány gyepölőjét; ki is annak, hogy a közigazgatás olly lassu, s nehézkes menetű, az igazság-szolgálatatás olly hiányos volt, egyik főokát abban látta, hogy a nemzeti nyelv elhanyagolatlán, a közélet minden ága, a törvénykezéstől kezdve le egész a városi tanács végzéseiig, latin nyelven kezelteték, és ennek következtében a nevelés és a tudományos munkák (kévés kivétellel) nyelve a latin volt. Tapasztalta ő külföldi utazásai alatt, milly hatalmas rugony a miveltség sokoldalu haladásában a nemzeti élő nyelv használata; azért ezt tartományaiiban is valósítani, teendői egyik legsürgetősbikének tekintette. Az austriai tartományokban már ekkor a német szolgált tiszti nyelvül: szükségesnek látta tehát II. József ezt Magyarországra is kiterjeszteni; mint ezt egy magyar főúrhoz irt levelében be is vallja e szavakkal: „A német nyelv egyetemi nyelve birodalmamnak; miért engedném én hát a törvényeket és más nyilvános ügyeket egyetlen tartományban, annak nemzeti nyelvén tárgyalatni?“ Mondják azonban né-

melly avatottak, hogy II. József egyenlősítési elvétől e részben Magyarországra nézve eltérni akarván, a holt latin mellőztével az élő nemzetit kívánta volna ősi jogaiba visszaállítani; s csak miután az e tárgyban megkérdezett magyar tanácsnokok, kik csak a már késznek szereték általvenni könnyűségeit, a magyar nyelvet, mint köznép nyelvét, sokkal fejletlenebbnek, s az országban kevésbbé közönségesnek állították, mintsem az a közügyvitel nyelvévé tétethetnék, s e miatt a latint ítelték továbbra is megtartandónak, — csak azután határozta volna el magát II. József, hogy a németet tiszti nyelvül Magyarországra is kiterjeszsze. Így keletkezett 1784. Máj. 6-án a német nyelvet megparancsoló császári rendelet; mellyet Máj. 18-án a helytartó-tanács következő körlevele juttatott tudomásra: „Egy holt nyelvnek, ugyanond, minő a latin, használata eléggé tanusítja, hogy a nemzetnek vagy nincs saját nyelve, vagy azon irni s olvasni nem tudnak a polgárok; csak a latin tudományokban jártas tudósok képesek gondolataikat írásba foglalni.... Ha a magyar nyelv ez országban közönséges volna, úgy a közügyek tárgyalására azt lehetne használni; de tudva van, hogy a magyart közönséges nyelvül nem tekinthetni. S így az ügyek vitelére más nyelvet, mint a németet, választani nem lehet; mellyet a birodalom egyéb részei mind hadi, mind polgári ügyekben már különben is elfogadtak.... Nagy hasznára leend ez a magyar nemzetnek is, ha idejét az országban divatos annyi nemzeti nyelvekre nem pazarolja; hanem azokat a latinnal együtt mellőzván, a birodalom nyelvének megtanulása által, magát mindenki nem csak a honi, hanem a külügyek kezelésére s tisztségek viselésére is alkalmassá teendi.“ Így gondolkozott a helytartó-tanács 1784-ben. — A császári rendelet a következőket foglalja magában:

1) „A magyar és erdélyi cancellariánál November első napjától kezdve minden ügyek, kivéve a törvénykezést, mi egy évig még latinul folyhat, német nyelven tárgyalandók, s minden ideküldendő föliratok e nyelven szerkesztendők: a megyékhez mindazonáltal az 1785-ki Nov. elsejéig még latinul fognak irni e főkörmányszékek.“

2) „A tartományi kormányzések a folyó évi November elsejétől kezdve, mind kebelbeli ügyeiket, mind a fölratokat egyedül német nyelven tartoznak kezelni; az alárendelt hatóságokkal levelezés egy évig még latin maradván.”

3) „Az 1785-ki Nov. elsejétől kezdve, a vármegyék, sz. k. városok, kerületek és székek, valamint a kamarai hivatalok is mind belügyeik kezelésében, mind a Főlséghez küldendő fölratokban, s egymás közti levelezésekben, a német nyelvet kötelesek használni. Az erdélyi cancellaria az alárendelt hatóságokhoz, vármegyék-, kerületek-, és városokhoz az 1785-diki Novemberig egyedül latin, azután két évig hasábilag németül és latinul, ezen határidő multával pedig egyedül németül küldendi leiratait. Ugyanezt tartandják szabályul a tartományi kormányzések is a hatóságok irányában.”

4) „Három év mulva minden fő- és altörvényszék németül tárgyalja az eléforduló pereket; az ügyvédek is e nyelven tegyék eléadásait.”

5) „Hivatalra sem a kormányzéseknel, sem a megyéknel, sem az egyházi rendbe senki sem juthat, a ki a német nyelvet nem tudja: mi a kormányzéseknel azonnal, a megyéknel egy, a kisebb egyházi és polgári hivataloknál három év mulva foganatosítandó.”

6) „Az országgyűlés nyelve német; miért a követnek e nyelvet tudnia kell.”

7) „1784-ki Nov. elsejétől fogva latin iskolába senki föl nem vétetik, ki németül írni s olvasni nem tud.”

Mig a helytartó-tanács kijelenteni nem kételkedett, mikép a fejedelem ezen rendelete által, „a nemzeti nyelvet kiirtani épen nem szándékozik,“ Munkácson mind a reformált, mind a görög nem-egyesült közönség önkényt állított iskoláiban tanszéket a német nyelvnek; mi több más helyen is megtörtént. Marosvásárhelyt 1785-ben a főispán gyermekei több fiatal nemes társaságában már német szindarabot játszottak. Mások tovább is mentek. Így Ráth Máttyás győri evang. lelkész úgy vélekedett, ha már szükséges egy tisztí nyelvet alkotni az egész birodalomban, azzá a szlávot kellene emelni!

De az illy, és hasonló gondolkozásmód koránsem volt a többség érzelme.

A mint II. Józsefnek főnebbi rendelete megérkezett a vármegyékbe, hatályos szavak emelkedtek a megyei gyűléseken legbecesebb kincsünk védelmére; nyomós föliratok küldettek a fejedelemhez a magyar nyelv és nemzetiség ügyében. Vannak ezek közt, mellyek lángszavakban panaszojják be a veszedelmet, mellynél fogva a nyelv változtával a népszokások és sajátságok is megváltoznak, s maga a nemzet is elenyészik; fejtegetik a lehetlenséget, melly e rendelet végrehajtását gátolja az országban, hol a német nyelvet egy kis néptöredéken kívül senki, a nemesek épen nem értik, s a kiszabott idő alatt meg sem tanulhatják; védették inkább a latin nyelvet, melly akkoriban közéletünk organuma volt; említék, hogy már maga a magyar nyelv is virágzásnak indul, s a nép legnagyobb részének sajátja: mit fogna majd róluk mondani az utókor, ha őseinek nyelve s nemzetisége most az ő hanyagságuk miatt enyészne el? Végre kérék, hogy ha már a latin nyelvet egyáltalában mellőzni akarja, annak helyébe a nemzetit állítsa, melly a köztanácskozásokban és levelezésekben eddig is használtatott; hogy ekként a magyar is más európai művelt nyelvek méltóságára emelkedhessék.

II. József gondolván, hogy a fölzajlott indulatár idővel majd lecsendesedik, kérlelhetlen maradt; de szilárdsága a nemzet legnagyobb részében épen ellentétét szülte annak, mit ő elérni ohajtott. A nemzet még inkább idegenkedni kezdett a német nyelv iránt, azt tanulni épen nem akarta, s visszatérni sietett a honi öltözet, életmód és szokások becsülésére: nem csak a férfiak vették elé porfedte magyar öltönyeiket; hanem a nők is elvetették a francia viseletet, elhagyták az idegen-szerű bóbítát, és honi szabásu fejkötőt, és ruhát öltöttek. Lelkesb íróink, minő volt: Révai, Dugonics, Szabó Dávid, Ányos, Báróczy, Bessenyei, Gáti, Vedres, Décsi, s mások, az eddigi elmulasztást ügyekvének helyrehozni; kettős buzgalommal mivelvén a nemzeti nyelvet: s több tudományos és szépirodalmi munkák által iparkodtak megczáfolni, mi a magyar nyelvnek alkalmatlan vol-

táról, és miveletlenségéről mondatott. Mindezeket látván II. József, elszomorodott, s élte alkonyán, 1790. Jan. 28-án kelt levelében, tett ujitásainak nagyobb részét visszahuzván, országgyűlés tartásátigérte; melyet azonban Febr. 19-én bekövetkezett halála miatt meg nem tarthatott. De a levél nevezetes marad: mert már honi nyelven van szerkesztve.

47. §.

II. Leopold 1790. Apr. 20-án kelt leiratának hetedik pontjában kimondá, mikép ő Magyarhonban nem kívánja ugyan bármelly használtatni szokott nyelvnek tanítását akadályozni: ohajtja mégis, hogy a magyarra különös figyelem fordittatván, annak miveltetése- és terjesztésére, főleg olly helyeken, hol több nyelv divatozik, főgond legyen. A királynak ezen ünnepélyes nyilatkozata a nemzet többségének aggodalmát megszüntetvén, nemzeti nyelvünk újra éledni kezdett. Az 1790. Budán kezdett, és Pozsonyban bevégzett országgyűlés által, (melly jegyzőkönyvét már magyarul vezette,) a 16. t. cz.-ben elhatározottat, hogy a magyar nyelv az iskolákban taníttassék, részint hogy azt, a kik még nem tudnák, megtanulhassák, részint hogy a már benne jártasok, magukat tökélyesíthessék: azonban a kormányzéseknel a latin nyelv ideiglenesen meghagyatott. Az 1792-ki országgyűlés 7. t. cz.-nél fogva a magyar nyelv iskolai rendes tanulmánynyá tétetvén, kimondatott, mikép idő multával közhivatalt csak a benne tudományosan jártasok nyerhessenek. Érezte azonban a nemzet, mikép hő kívánságát, honi nyelve- s nemzetiségének gyarapodása iránt maga a pusztta törvény nem teljesítheti; s a megmentett kincsnek más módok általi terjesztése, s mivélése számos kedélyt foglalkodtatott. Több helyen nyelv művelő társaságok alakultak, mellyek e czéljokat kivált magyar folyóiratok kiadása által igyekeztek megközelíteni. Illyen folyóiratok voltak: a 'Magyar Muzeum', és 'Orpheus.' A pesti és pozsonyi papnevelő-házakban, és más intézetekben is, a próbatételek némelly tanulmányokból nemzeti nyelven tétettek. Sok idegen ajku tanító, látván a nem-

zetnek fölébredt buzgalmát, szorgalmasan kezdé tanulni a honi nyelvet. A tanodai ifjuság közt is keletkeztek nyelv-ápoló egyesületek, melyek sokáig valódi melegágyai valának a magyarságnak; például 1790., Kis János és Németh László buzgalma következtében Sopronyban, utóbb Pozsonyban, majd egyebütt is, főleg a protestansok tanodaiban. Ezekből kerültek ki legjelesebb íróink. Találkoztak azonban némellyek, kik azon ürügy alatt, mintha a föls. uralkodó ház a magyar nyelvet nem csak nem terjeszteni, hanem inkább elnyomni kívánná, oda munkálának, hogy a magyar nyelv ne miveltenessék: de e koholmány valótlanságáról még a hidegkeblű honfiak is csakhamar meggyőzettek, miután látták, hogy Sándor, és a többi főherczegek a magyar nyelvet szorgalmasan tanulják. A nemzetiség buzgó apostolai ez által fölbátorittatván, sürgették a magyar tudós-társaság föllállítását; és 1792 óta nemzeti nyelvünk ügye eléfordult minden országgyűlésen. Így az 1805-ki 4. t. cz. szerint a Főlséghez intézendő föliratok magyarul és latinul készültek; megengedettett a hatóságoknak, hogy a cancellariához szinte úgy irhassanak; a helytartó-tanácsához pedig, tetszésök szerint egyedül magyarul is: melly a vele magyar nyelven levelező hatóságoknak felelni magyarul tartozzék; kinyerték, hogy oda haza minden ügyeiket honi nyelven végezthessék. De ekkor még a főtörvényszékek a hozzájuk fölebbezett magyar szövegű perekben nem köteleztettek magyar nyelven hozni ítéletet. Szó volt nyelvünkről az 1808-diki országgyűlésen is. A beköszöntött francia háboru azonban eredményét gátolá.

48. §.

Az 1830-ki országgyűlés 8. t. cz.-ben megállapittatott: hogy a helytartó-tanács azon törvényhatóságoknak, melyek hozzá fölírásaikat magyarul teszik, ne csak e nyelven feleljen, hanem azokhoz, körleveleit kivéve, egyéb intézményeit is magyar nyelven bocsássa ki; hogy a főtörvényszékek, a hozzájuk fölebbezett magyar szövegű perekben ezentul ítéletet

magyarul hozzanak, és az illetén pereket magyar nyelven terjesztessék föl; hogy a kerületi táblánál, úgy a megyei s városi bíróságok előtt általában, a sz. székeknél pedig polgári ügyeket illetőleg, szabad legyen a pereket magyar nyelven, hol az ez ideig nem divatozott, folytatni; hogy senki közhivatalra ne alkalmaztassék, hacsak a magyar nyelvben eléggé nem jártas: ide nem értvén a régi hivatalnokokat; hogy ügyvédi vizsgálat alá csak magyarul tudók bocsátassanak; hogy a magyar ezredek, ideértvén a véghelyeket is, és minden, az országban létező katonai kormányok, a magyar irományokat elfogadni tartozzanak.

Azonban az 1832-diki országgyűlésnek jutott azon kedvező időpont, melyben fős. József nádor hathatós közbenjárására a magyar nyelv, hétszázados bujdosása után, ősi jogába visszahelyezteték; úgy, hogy törvényeink magyar szövege, mint eredeti, támadható kétes értelem esetében, elhatározó legyen. Ezen kívül a 3. t. cz.-ben meghatározottat: hogy a peres felek a kir. tábla előtt ügyeiket magyarul kezdhetik, és folytathatják; a főtörvényszék ítéletet magyarul hozzon; az anyakönyvek, mindazon helyeken, hol a gyűlekezethez sz. beszéd magyar nyelven tartatik, e nyelven irassanak; végre, hogy a hiteles helyek (Loci credibiles) kiadásainak szokott bevezetése, és befejezése magyar nyelven készíttethetik.

49. §.

Miután a magyar nyelv az 1832-diki országgyűlésen törvényeink eredeti nyelve lett, az 18^{39/40} országgyűlésen újabb lelkesedéssel igyekezett a nemzet azt a közigazgatás minden ágaiba, kivétel és megszorítás nélkül behozni, s a hazában mindenütt elterjeszteni. Azért midőn fős. koronás királyunknak, és hitvesének a császárnénak hódoló tisztelettel leendő üdvözlésére országos küldöttség neveztetnék, indítványoztatott, hogy ez ő Főlségöket honi nyelven üdvözlje; s miután az ország nádora által az iránt megkérve, a magyar üdvözlés kegyes elfogadását ígérék, az csakugyan meg

is történt. Ez országgyűlés kezdete óta a fölíratok ő Fölségéhez egyedül magyarul lőnek fölterjesztve. Ez országgyűlés alatt a nemzet egy fölíratba foglalván a nyelv ügyében nyilvánított kívánatait, kérte: hogy ő Fölsége kir. válaszait, leiratait honi nyelven adja ki; hogy miután törvényeink magyar szerkezete az eredeti, s elhatározó, a törvények jövendőben egyedül magyarul szerkesztessenek; hogy a helytartó-tanács körleveleit is magyar nyelven bocsássa ki; hogy ezután a cancellaria magyarul írjon; hogy a latin helyett magyar legyen a tanítási nyelv; hogy minden honfinak kötelességül tétessék a magyar nyelv tudása: szóval kérte, hogy a magyar nyelv országossá tétetvén, a közállomány rendszerének minden ágaiba behozassék. A szentesítést nyert kívánatok a 6. t. cz.-be igtatvák, jelesen: hogy ezentul a törvényhatóságok legfölsőbb helyre teendő fölírataikat egyedül magyarul szerkezzék; hogy a helytartó-tanács körleveleit is magyarul adja ki; hogy a magyar kamara, a magyar ezredek kormányai, az egyházi törvényhatóságok, magyarul levelezzenek; hogy az anyakönyvek olly helyeken is, hol a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak, magyarul vezettessenek; hogy ezentul egyházi hivatalra csak ollyanok alkalmaztassanak, kik magyarul tudnak; hogy a hiteles helyek kiadásainak bevezetése és befejezése okvetetlenül magyarul irassanak; így a tárnoki szék ítéletlevelei is; végre, hogy az országos pénztárakról magyar számadások vezettessenek.

50. §.

Ámbár buzgó tisztelettel fogadta a nemzet a honi nyelv gyarapodását illető mindazon intézkedéseket, mellyek 1790 óta történtek, s törvénybe is igtattattak: mégis az 184^{3/4}-diki országgyűlésen egy általános törvény alkotásának szükségét látta; mellyben kimondassék, hogy valamint a törvényhozási és országlási, úgy a hivataloskodási nyelv is ezentul kizárólag magyar, és minden e törvény kihirdetése után más nyelven készítendő hivatalos irat és oklevél érvénytelen le-

gyen; és csak olly esetekben, s azoknak szabadjon más nyelvvel élni, mellyekben és kikre nézve kivételt, vagy különös rendelkezést tesz a törvény. Aligha volt e honban országgyűlés, melly nagyobb ragaszkodást tanusított volna a magyar nyelv és nemzetiség ügyében, mint épen ez. Az alkalmat rá Horvátország követei szolgáltatták. Nagy ingerültség közt keserűen vitáztak: végre sikerült a fölirást a trón e' é fölterjeszteni; kifejtették ebben, mikép a magyar a közös hon más ajku polgárainak magános életök nyelvviszonyára elnyomólag eddig sem hatott, s hatni ezután sem kíván: kijelentették, mikép az e részben keletkezett minden alaptalan gyanúsítási mozgalmak forrón ohajtott megszüntetése tekintéből, Horvátországra nézve törvényül csak annyit kíván kimondatni, hogy a magyar nyelvnek kizárólag rendelt általános alkalmazása, Horvátországra csak annyiban terjesztetik ki, mennyiben az, és annak törvényhatóságai s ítélőszékei, a magyarhoni törvényhatóságokkal, fő- s egyéb ítélő törvényszékekkel érintkezésbe jönek; kinyilatkoztatá, mikép Horvátországban közoktatási nyelvül nem akarja ugyan a magyart föltolni, de követeli, hogy az minden köziskolában rendesen taníttassék; és hogy a magyar hongyülésen minden követ magyarul szóljon; végre kíváná, hogy minden magyarországi pénzek magyar jelekkel és körirással veressenek; hogy minden polgári, kincstári, katonai intézeteknél, valamint a magyar tengeri révpártokon, ugy a hajók lobogóin is egyedül az ország czimere s a nemzeti színek használtassanak, a hivatalos pecséteken pedig magyar körirás legyen.... Ezen fölterjesztésre 1844. Jan. 25-én érkezett kir. válasz nyomán alkottatott 'a magyar nyelv- és nemzetiségről' szóló II. törvényczikk, mellyben meghatároztatik: hogy a kir. leiratok, eladások, válaszok és intézvények ezentul egyedül magyar nyelven adassanak ki; a törvények ezentul szinte csak magyar nyelven alkottassanak, és szentesíttessenek; az országgyűlési nyelv ezentul kirekesztőleg magyar legyen: de a horvát követek, ha magyarul nem tudnának, a legközelebbi hat év alatt latinul is szólhassanak; a cancellaria útján az ország határain belül bocsátandó minden iratokban, akár

legyenek ő Főlsége által aláírva, akár nevében adassanak ki, szinte a magyar nyelv használtassék; a helytartó-tanács minden nemű tárgyalásaiban, hivatalos foglalkozásairól viendő jegyzőkönyveiben, valamint ő Főlsége elé terjesztendő fölírásaiban, és az ország határain belüli minden hatóságokhoz bocsátandó intézményeiben a magyar nyelvet használja: ide nem értvén azon levelezést, melyet a helytartó-tanács a hadi fő-, s az ő Főlsége többi nem-magyar tartományaibeli polgári törvényszékekkel s külsőrszági törvényhatóságokkal folytatand; a kir. főtörvényszék nyelve az ország határain belül indított minden perekre nézve, úgy az ország határain belüli minden ítélőszékek-, tehát a sz. székeké is magyar legyen; a horvátországi törvényhatóságok a magyarhoni törvényhatóságoknak magyar, ezek pedig a horvátországi törvényhatóságoknak latin nyelven irt leveleiket elfogadni, s tárgyalni tartozzanak. Végre kijelentetik, mikép ő Főlsége gondoskodott, hogy Magyarországhban a közoktatási nyelv magyar legyen, Horvátországhban pedig rendesen taníttassék. Főherczég József nádor, hódolva a törvény szavának, ünnepeles ígéretet tőn, hogy a jövő hongyülésen magyarul fog beszélni. A lelkesedést, melyet szavai elévárásoltak, leírni nem lehet. „Eljen” hangzék mindenfelől.

51. §.

Megnyílt az 1847⁸. országgyűlés. November 12-én, a lankadni nem bíró éljenek közt ő Főlsége trónját elfoglalván, a legszebb érzelmek kitörésének némi csillapultával, a főcancellár derék beszédet mondott; mellynek végeztével ő Főlsége a király magyar nyelven, melly fejedelme ajkairól már több századoktól nem boldogítja a magyart, imigy hallatá királyi szavait: „Magyarország rendei!” E pillanat lelkesedését csak egy magasztos honfűi kebel érzelmé foghatja föl; de szavakkal visszaadni nem lehet. Teljesedett ekkép a nemzet rég óta hōn ápolt forró ohajtása, miszerint már nem csak ő szólhat honi nyelven királyához, hanem ő Főlsége is magyarul beszél hū-magyarjaival; így a

nemzetnek régibb jogokon alapult százados ohajtását méltányló kegye által, V. Ferdinand hazánkra és nemzetiségünkre nézve valamint nevezetes, úgy örökre kedves emlékü korszakot alkotott.

52. §.

Voltak már az elébbi századokban is tudós férfiak, kik nemzeti nyelvünket philologiai szempontból vizsgálgatták: de közülök egyik sem lőn olly nagygyá, mint e korszaknak legavatottabb nyelvésze Révai Miklós; ki szilárd és biztos alapokra fektetett nyelvtudományával nem csak kortársaira, hanem a jövő nemzedékre is tekintélyt és üdvös befolyást gyakorolt. Mindent kifürkészett ő, miből nyelvünk természetét és sajátságait földerithetőnek vélte; jelesül a régi magyar irományokat, nyelvünknek ezen drága gyöngyeit, és nyomtatott könyveket vizsga szemmel átnézte; az országban divatozó különféle kiejtések és tájbeszédeket megvigyázta; a keleti rokon nyelvek grammatikáit, valamint a lapp és finn nyelveket is megtanulta: s ezek nyomán, nyelvünk természetével összhangzólag, a szóelemzést tűzvén ki vezérelvül, vas szorgalommal, mély belátással, fogott nyelvtana kidolgozásához; mely *Elaboratio Grammatica Hungarica* név alatt eléggé ismeretes. (Pest, 1806. 2. k. A 3-ik kéziratban maradt.)

Kikelt ellene hevesen a nyelvszokást egyedül magasztaló Verseghy Ferencz; de minthogy kevesebb készülettel lépett a küzdőterre, mint Révai, főleg mivel a philológiának némelly ágaiban épen nem alapos véleményét másokra makacsul erőszakolni törekedett, az írók nagyobb részét magától és vitatott tanától fölötte elidegenítette; s ez oka, hogy ámbár hatalmas pártfogók által, de nyelvünk nem kis hátramaradására, kivitte nyelvtanának a nyilvános iskolákban taníttatását: íróink közt jelenleg alig találhatik egy-kettő, ki őt követné. Révainak magyar nyelvet illető állításait Verseghy ellen tüzesen védelmeztetőbbi közt Horváth István ily czim alatt: *Verseghy Ferencznek megfogyatkozott okosko-*

dása a tiszta magyarságban. Mellyet a józan okoskodásnak törvényeiből kihozott igaz okokkal megbizonyít Boldogréti Vig László. Pest, 1806. Révai követői jöttistáknak, Verseghy pártolói ypsilonistáknak neveztettek.

Kazinczy Ferencz, ki olly időben lépett az irói pályára, midőn néhány kevésnek támadt keblében a gondolat: a hazának veszélyben forgó nyelvét megragadni s felvirágoztatni, a kettő közt a középutat választá; a szóelemzést a kiejtéssel egyesítvén, s így a hangkellemet is szem előtt tartván, dolgozatait érzelmei hevével öntötte el; a régiség-tudományt pedig, melly Révait nagygyá tevő, méltányolván, nyelvünknek hajlékonyságot, rövidséget, kellemet és csinosb szint adni törekedett. Ő vala tehát első, ki a régi szokáshoz tapodó, úgy nevezett eredeti helyesírásnak nyügét elvetvén, megmutatá, mikép az új helyesírás széptani formával egyesítve, kötött úgy, mint kötetlen beszéd előadására alkalmasb. Kevesen tudták felfogni a szellemet, melly által vezérelteték; s innen lőn, hogy a nyelvtudományi elvekkal nem bíró írók, féltvén a nyelv tisztaságát, forrongani, s ellene, mint az új rendszer lelkes vezére ellenszövetkezni kezdettek. Így támadott a nyelvujítási per, melly az ismeretes, *Mondolat*-ra adott alkalmat, melly férczműben Kazinczy, és melleleg Berzsenyi karczoltatnak: sőt találkoztak, kik őt gunyolták, csufolták; de ő bizván ügye igazságában, a fecsegőket nagylelkűen megvetette, s halálaig meg nem szűnt irodalmunk bajnoka maradni. Tanuságot tesznek erről nagy becsű levelei.

Guzmics Izidórnak a nyelvujítási forradalom korszakában olly finom tapintata volt, millyennel csak az előítéletek ködén tulemelkedő lélek birhat. Kazinczy vitte a szövétneket előtte töretlen utakon, gunytól, ellenséges nyilaktól üldöztetve. Guzmics erőt érezvén kebelében, a haladókkal versenyt küzdeni akadályok ellen, buzgó pártolója és gyors követője lett mindazon fordulatoknak, mellyek nyelvünknek csint, hajlékonyságot és gördülékenységet kölcsönöztek; sőt ő maga a merészebb, de okszerű nyelvujítók

egyike volt, kötött úgy, mint kötetlen beszédben. Érdemesíté magát ez ügyben:

Beregszászi Nagy Pál is, ki külföldön a keleti nyelvek ismeretét megszerezvén, haza térte után két munkát: *De vocabulorum derivatione et formatione in lingua magyrica* (Pest, 1815.), és *De natura, indole et qualitate lingvae magyricae* (u. o. 1828.) czim alatt adott ki; mellyekben részint nyelvünknek a keletiekkeli hasonlatosságát mutatta meg, részint íróink hibáit ügyekvék kiigazítani. Munkái sok jót tartalmaznak; de fölötte kár, hogy mindent a szóelemzés szoros szabályaira iparkodván vonni, a hangkellemet gyakran megsérti.

Gr. Teleki László, *„A magyar nyelv elmozdításáról buzgó esdeklései”* czimű munkában, a magyar nyelv eredetét, történetét, természetét, nyelvtani és szókötési alkatát, műveltsége fokát, a magyar irodalom akadályait, elmozdítása eszközeit tárgyalja. E mű philologiai szempontból is fontos; különben pedig annyi tudomány van benne elhintve, hogy azt jelenleg is kevés olvasó fogja tanulság nélkül letenni kezeiből.

Szemlélatomást gyarapodott philológiánk elmozdításában, a főnemlitteteken kívül nagy buzgósággal fáradoztak még a következő jeles honfiak is, úgy mint:

Gyarmathy Sámuel, *„Magyar nyelvmester,”* és *„Affinitas lingvae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticae demonstrata”* czimű munkájában.

Sajnovics János, *„Demonstratio idioma lapponum et ungarorum idem esse”* nevűben.

Rajnis József, *„Magyar Heliconra vezérő Kalauz”* ában, a magyar hangmérték elveit alaposan fejtegeté.

Baróti Szabó Dávid, *„Ki nyertes a hangmérséklésben,”* meg *„Orthographia és Prosodia”* czimű dolgozatában.

Ágoston Antal érmindszenti kath. lelkész, *„Magyar iskola, mellynek tárgya a magyar nyelvnek anyai természeté és a magyar szónak belső értelmek,”* czimű munkájában. (Nagyvárad, 1805.)

Horváth Ádám, *„A magyar nyelv dialectusairól,”*

gr. Telek y József ,A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szólásmódok által;’ és ,Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módjáról;’ Kol m ár József ,A magyar helyesírás philosophiájáról;’ Ge o r c h Illés ,A magyar helyesírás fő rendszabásairól;’ G á t i István ,Elmélkedés a magyar dialectusról, lexiconról és helyesírásról;’ értekeztek illy czimű könyvben: ,Jutalomfeleletek a magyar nyelvről, a magyar nemzeti muzeum 1815. 1816. és 1817. esztendei kérdéseire.’ (Kiadta Horváth István. Pesten, 1821. 2. k.)

S z e d e r F á b i á n derekasan fejtegette a palócz kiejtés különégeit.

Emlitendők még: Mol n ár János szepesi kanonok, Kal m ár György, Vedres István, Putz Antal, Hel me c z y Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferencz, Kunoss Endre, Keresztési József (,Magyar nyelv eredete.’), Fogarassy János (,A magy. nyelv metaphysicája.’ Pest, 1834.) Bloch Móricz (,Nyelvészeti nyomozások.’ Pest, 1841.), Kállay Ferencz (,Finn magyar nyelv.’ Pest, 1845.) és mások.

A magyar t. társaság által jutalmazott nyelvtudományi pályamunkák következők:

,A magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők.’ Irta Cs at ó Pál. (Buda, 1834.)

,A magyar nyelv szóalkotó- és módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata.’ Irta Nagy János. (Buda, 1834.)

,A magyar nyelv gyökérszavai.’ Előterjeszté Eng el József. (Buda, 1839.)

,Tiszta magyar gyökök.’ Irta Nagy János. (Buda, 1838.)

,A magyar szókötés szabályai.’ Irta Szil á g y i István. (Pest, 1846.)

,Magyar ékes szókötés.’ Irta Szvorényi József. (Pest, 1846.)

53. §.

Elhatároztatván az 1791-ki országgyűlésen a magyar nyelvnek iskoláinkbani tanittatása, azonnal többen fogtak

nyelvtanok készítéséhez. Nevezetesen: Bitnicz Lajos, 'Magyar nyelvtudomány'-a. Pest, 1837. 2. k. és Kőszeg, 1848.

A Magyar t. társaság, 'Magyar nyelv rendszere.' Pest, 1847.

Fogarassy János. 'A magyar nyelv szelleme.' Pest, 1843.

Szuppan Zsigmond, 'Magyar nyelvtan serdültebbek számára.' Pozsony, 1844—7.

Szász Károly, 'Magyar nyelvtudomány.' Nagy-Enyed, 1839—42. 2. k.

Zimmerman Jakab, 'Magyar irodalom.' Bécs, 1843.

Ihász György. 'Magyar nyelvtan.' Székes-Fejérvár, 1846.

Matics Imre, 'Alkalmazott magyar nyelvtan.' Pozsony, 1847.

Vajda Péter, 'Magyar nyelvtan.' Buda, 1840.

Széchy Ágoston. 'Elemi magyar nyelvtan gyakorlatilag előadva.' Pest, 1845.

Varga János. 'Magyar nyelvtan tan módszerüleg előadva.' Pest, 1842.

Szalay Imre, 'Magyar nyelvtudományi rövid oktatás.' Pest, 1831.

Gondol Dániel, 'Magyar nyelvtan. Bécs, 1845. 2. füzet.

Szarvas János, 'Magyar nyelvtan.' Pest, 1845.

Schultz István, 'Magyar nyelvtan főbb szabályainak rövid foglalata.' Pest, 1845. — Ramóczy Valerián, Keszler Ágoston, Andrád Sámuel, Vályi András, Pázmándy János, Somogyi Cs. Sándor, Stancsics Mihály, Némethy Pál, stb.

Latin nyelven:

Nagy János, 'Grammatica Lingvae Hungaricae cum parallelismo.' Pest, 1832.

Vályi András, 'Fundamenta Lingvae Hungaricae.' Pest, 1792.

Verseghy Ferencz, 'Proludium in institutiones lin-

gvaе Hungaricae; Pest, 1793., és ,Analyticae Institution. Lingvae Hungaricae.' Buda, 1816—7. 2. k.

Szentpáli István, ,Grammatica Hungarica naturali methodo concinnata.' Szeben, 1795.

Gubernáth Antal, ,Institutiones Lingvae et Literaturae Hungaricae.' Pozsony, 1802—3. 2. k.

Fejes János, ,De lingua in genere, et de hungarica in specie.' Pest, 1807.

Machich József, ,Grammatica hungar. theoretico-practica.' Zágráb, 1842.

Német nyelven:

Kronperger Antal, ,Reine Grundlehre der ungarischen Sprache.' Pest, 1841.

Ramóczy Valerián, ,Theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache.' Pozsony, 1841.

Vitéz János, ,Ungarische Sprachlehre.' Bécs, 1841.

Bloch Móricz, ,Theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache.' Buda, 1842.

Kis Pál, ,Ungarische Grammatik.' Bécs, 1834.

Toepler Edvárd, ,Theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache.' Pozsony, 1842.

Turcsányi Lajos, ,Vorschule der ungarischen Sprache.' Kőszeg, 1841.

Matics Imre, ,Ungarischer Sprachschatz.' Pozsony, 1843.

Vörösmarty Mihály, ,Kurzgefasste ung. Sprachlehre für Deutsche.' Pest, 1832. — Gr. Majláth János; Horváth András; Adami Mihály; Reméle János; Márton József; Tar Mihály; Császár Ferencz; Prágai János; Nagy György; Szlemenics Pál stb.

Olasz nyelven:

Deák Zsigmond, ,Grammatica Ungherese.' Roma, 1827.

Császár Ferencz, ugyanezen czim alatt, Pesten, 1832.

Szavaink összegyűjtésében és jelentésök meghatározásában működtek:

Baróti Szabó Dávid, (Kisdud szótár.' Kassa, 1792.).

Sándor István (,Sokféle.' Győr, 1792—1808. 12. k.), Kresznerics Ferencz (,Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal.' Buda, 1831—2. 2. k.), Kassai József (,Szár-maztató s gyökerésző magyar-diák szókönyv.' Pest, 1833—5. 4. k.), Ramóczy Valerián, (Nemzeti szótár.' Pozsony. 2. k.), Fogarassy János, Bloch Móríc, és a Magyar t. társaság; melly addig is, míg nagy szótára elkészül, ,Magyar- német' és ,Német- magyar zsebszótárt' adott ki. (Pesten, 1835—8. 2. k.) Idesorozható a, Philosophiai, mathematikai, törvénytudományi műszótár, ' kiadva a magyar akademia által; meg Fogarassy ,kereskedői', Bitnicz ,gazdasági', Kovács Mihály ,orvosi szótára'; Bugát ,orvosi szókönyve, s természetudományi szóhalmaza'; Nagy János ,Latin magyar köztanulatos egyházi műszótára'; és Gyarmathy János ,Közhasznu műszótára' sth.

54. §.

Mária-Therezia uralkodása alatt hanyatlani kezdő költészetünket a francia irodalom támasztá uj életre. A külföldi, jelesen francia művek elárasztották hazánkat is; melyekkel lelkesbeink megismerkedvén, azoknak virágait, főleg pedig az alak szépségét nyelvünkbe átültetni iparkodván, új irányt adának költészetünknek. Illyen volt:

Faludi Ferencz jezuita, ki Dorell, angol nyelven irt munkáit magyaritván, ,Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes ember'; ,Nemes asszony'; ,Bölcs és figyelmes udvari ember'; és ,Nemes urfi' czim alatt adta ki: s bennök a magyarság olly tiszta, minő eredeti dolgozataiban. Kortásai magyar Ciceronak nevezték. Eclogái remekek. Lantos költeményei azonban, habár nem ragyogók is, de szerzőjük nemes és szelid érzelmét, ártatlan örömeit lehelik. Munkáit Révai Miklós, ,Faludi Ferencz költeményes maradványi' czim alatt adta ki Győrött, 1786—7. 2. k. Kortársai voltak a lelkes jezuitának:

Gr. Haller László marmarosi főispán, ki ékes magyarsággal fordította francziából Fenelon ,Telemák'-ját. E

munkát gr. Barkóczy Ferencz, Eger tudós püspöke, a magyar nyelv és munkák lelkes barátja s elémозditója nyomatta ki saját költségen, Kassán, 1755.

B. Orczy Lőrincz tábornok, kit a magyar irodalomnak, föndicsért b. Barkóczy püspök nyert meg.

Barcsay Ábrahám magyar testőr, utóbb ezredes. Mint költő Bessenyei társaságában lépett föl. Hazafiúi verseinek bölcс tartalma tetszett; többnyire epistolákból állanak. Ismételve buzdította, serkentette a hazát, hogy legdrágább kincsére, a nemzetiségre, s annak egyedüli föntartójára, a magyar nyelvre, az eddiginél nagyobb gondot fordítson; fáradozásait és felszólalásait ohajtott süker koszorúzá. Költői műveit Révai Miklós összegyűjtötte, s b. Orczy Lőrincz munkáival együtt, 'Két nagyságos elmének költeményes születményei' czim alatt, Pozsonyban kiadta 1789. Ő bizonyára a jelesebb magyar költők közé tartozik; nyelve szép, tiszta, könnyen folyó és világos. Zrinyi versnemmел élt.

Gr. Ráday Gedeon, ki a már-már feledékenységbe ment Zrinyinek lelkes munkáira figyelmezteté a magyar közönséget. Ő volt első, ki német költöket utánózva, a rimet versmértékkel kezdé egyesíteni; miért is az illy versek ráday-verseknek neveztetnek. A Magyar Musa-, Orpheus-, és Magyar Muzеumban elszórva jöttek ki meséi, s idegen nyelvekből magyarra fordított darabjai.

Gr. Teleky Ádám dobokai főispán, kormányshéki tanácsos, irt verseket nejének, b. Vesselényi Máriának halálára, 'Emlékeztető oszlop' czim alatt (Kolosv. 1786.), és fordítá Corneille, Cid'-jét. (Czid. Szomorujáték, melyet hajdan Korneille Péter francia nyelven készített, mostan pedig magyar versekbe foglalta gr. Teleki Ádám Kővár vidéke főkapitánya' czim alatt. U. o. 1773.) Magyarshága tiszta, versei könnyen folynak. Forditása előszavában korholja azokat, kiknek hibás és közönséges szokása, hogy a maga nyelvét nem tudja, vagy ha tudja is, semmit szépnek, jónak ne állitson, valami magyartól, vagy magyarul készitetett; s így idegen s kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén, a magáét el-

hullassa. Tanuljunk és tudjunk más nyelveket, de a magunkét el ne felejsük.' Született 1740., meghalt 1792-ben.

B. V a r g y a s i Dániel István Marmontel 'Belizár'-ját fordítá.

Bessenyei György, kinek a magyar költészetre nagy befolyása volt, az ugynevezett francia iskola alapítója. Mint a Mária-Theresia 1760. fölállította magyar testőrsereg tagja, Bécsben megismerkedvén a francia és német irodalommal, fölébredt benne a vágy, a magyart is a tökély – azon pontjára emelni, mellyen már akkor a francia állott, és mellyet a németek is akkoron megközelíteni iparkodtak. E végre honfitársai kebelében a költői tüzet ébreszteti, s a magyar nyelv szeretetét lánggra lobbantani törekvék. A költői pályára 1772. lépett föl, s több jeles művet juttatott napfényre; ilyen: a) 'Hunyadi László.' Szomorujáték, 3 fölvonásban; b) 'Agis.' Szomorujáték, 5 föl. utójátékkal; c) 'Az emberről próba.' Philosophiai költemény, 4 levélben; mellyre neki Popenek 'Essay on Manja' adott alkalmat; d) 'Eszterházi vigasságok.' Költeményes leírás. Következett 1774-ben 'Buda.' Szomj. 5. fv. Ezen munkák francia szabásu alexandri versekben irvák, mellyeket nálunk főleg ő hozott divatba. Ezeken kül említendők: 'Hunyadi János élete;', 'A bihari remete;', 'Magyarországnak törvényes állása.' Midőn II. József császár a német nyelvet behozta, Bessenyei a magyar nyelvhez buzgóbb ragaszkodásra serkentvén, egy tervet készített a magyar t. társaság miképeni fölállithatásáról, mellyet Révai Miklós csak 1790. adhatott ki.

Báróczy Sándor jeles magyar prosaicus, mint a honi irodalom lelkes ébresztője tünt föl. Szinte tagja volt a magyar testőrségnek, s Bessenyei- és Barcsayval társulatba állván, a magyar irodalomnak szentelé tehetségeit; 1774. jelent meg 'Kasszandrája,' Calprenede után (Kazinczy Pesten, 1813. 7. k. adta ki). Ezt követték: 1775. 'Erkölcsei meséi,' és 'levelei.' 1790-ben nyomatta ki 'Védelmezett magyar nyelv;', 'Az uj adepetus;', 'Rozika titkai' czimű műveit. Nyelve elég csinos. Báróczy kétségen túl egyike vala azoknak, kik a

magyar nyelv és irodalom fölvirágoztatásán szívből dolgoztak.

55. §.

Ányos Pál paulinus. Az ifju költőt Barcsay vezeté, oktató, támogató, serkenté. Munkái: „Elegiák, költői levelek, allegoriák, énekek,” és egy oktató versezet, „Az isteni gondviselés,” Bacsányi János gondossága által jöttek világra 1798. A hosszabb életre érdemes költőnek szívében szeplőtlen honszeretet lángolván, éber ábrándja szüntelen a hon, és a régi hőskor emlékei körül andalgott. Mély érzelem, hő képzelet, eredeti szellem bélyegzik műveit; midőn ifju kora virányaira visszaemlél, szeliden panaszló hangokban keres írt és enyhülést. Némelly énekei maig is a nép szájában élnek; ilyen a „Szomoru csillagzat;” ilyen az „Im koporsód ajtajánál áll hiv szeretőd” stb.

Dugonics András termékeny regényköltő, s kortársainál a legkedveltebb író; egyike volt azoknak, kik e korszakban romai mérték szerint kezdettek verselni: mi által új irányt, új rugékonyságot adának költészetünknek. Első munkája 1774-ben „Trója veszedelme” czim alatt jött ki Gyöngyösi István verselése szerint; követte ezt „Ulyssesnek, ama híres és nevezetes görög királynak csudálatos története,” 20 énekben. (Pest, 1780.) Nagy tapssal fogadtatott „Jolánka Etelkának leánya” (u. o. 1803. 2. k.), valamint egyéb dolgozata is. Különben nyelvével jelenleg megbarátkozni nem tudunk; de felednünk nem szabad, hogy ő irományaival főleg a középosztályra törekedett hatni; s ez neki népszerűsége miatt sikerült is. II. József császár alatt 1784., „Tudákosság” czim alatt rendszeres magyar mennyiségtant adott ki; s ez által bebizonyítá, mikép magyar nyelven lehet tudományos munkát írni. Élte alkonyán rendezé „A magyar példabeszédek és jeles mondások” czimű, Szegeden, 1820. 2. k. megjelent, s nyelvtani tekintetben nem kis fontosságú könyvét.

Horváth Ádám szép esze, eredetisége, s a verse-

lésben bámulatos ügyessége által tűnt ki társai közül. A költői pályára 1787. lépett; kisebb költeményei közül néhányat a *„Magyar Musáiban“* közölvén. *„Hunnias“* hőskölteménye, 6 énekben Győrött; a *„Rudolphiás“* pedig 5 énekben Bécsben nyomtatott ki 1817. Fő érdeme, hogy nemzeti irodalmunkat vig énekekkel gazdagította, mellyek *„Holmi“* czim alatt 3. k. jelentek meg 1788 és 1793 közt. Historiai bő olvasottságát kétségbe vonni nem lehet. Nyelve sajátoszerű.

Baróti Szabó Dávid megtörvén a francia izlést, már 1773. görög és romai mérték szerint irt magyar verseket, s a régi classicusok utánzását sürgetvén, az azokban föltalálható majd minden versnemet használt: bölcselkedései Horatiusra emlékeztetnek; hőskölteményei telvél idegen lények neveivel; s ez oka, hogy jelenleg csak kevesektől becsültetnek. — Virgilius *„Eclogáit“* és *„Aeneisét“* olly helyesen fordítá, hogy e tekintetben kortársait fölmulná; miért *„magyar Virgilius“*-nak neveztetett. *„Kisded szótára“* minden magyar tudós előtt ismeretes. Átalában Szabó nem csak velős munkáival szaporította a honi irodalmat, hanem egyszersmind példája s ösztönzései által ébresztette, ápolta a jó izlést, és a nemzeti tudományos míveltséget. Ő volt egyik fő tényező, hogy a magyar nyelv e korban nagyobb becsületre kapott, s több nevezetes írók által gyarapítottatott. Összes munkáinak negyedik kiadása, Komáromban, 1802. 3. k. eszközöltetett.

Révai Miklós mint költő, a romai iskolának buzgó ápolója s védője, nem egyszer német és francia példányok szerint is dolgozott. Elegiái s epistolái sok helyütt érdeknélküliek ugyan, de átalában véve mégis több költői érzelem uralkodik bennök, mint Baróti Szabóéiban. Ő nagyobb philologus volt, mint költő. Magyar elegiáinak első könyve Nagy-Károlyban jelent meg, 1778.

Virág Benedek, a romai költő-iskolának fő disze; lantját legtisztább honszeretet ihleszté; s ez oknál fogva föllengzős dalai korunk legjobb műveihez tartoznak. Első ódái, mellyek nagy lelkesedéssel fogadtattak, a *„Magyar Muzeum“*-ban jelentek meg 1788. Kortársai *„magyar Horatius“*-nak

nevezték. „Poetai munkái” Pesten, 1799 és 1822. nyomattak ki. — Több romai remek művet ültetett át nyelvünkre; így Horatius satyráit, ódáit, leveleit stb. Tőle birjuk Magyarhon oknyomozó történetét az első XV. században, „Magyar századok” czim alatt 2. k.

56. §.

Kazinczy Ferencz a költészetnek majdnem minden nemében remek darabokat teremtett; de főleg mégis epigrammái azok, melyek költészetünk koszorujában hervadatlan virágok maradnak. Igazat szólva, magyar íróink közül kevesen jutottak el azon izlésre és csinra a nyelvben, azon művészi könnyűségre, melly az ő verses úgy, mint prózai dolgozatain mindenütt látható. Munkái stylistikai tekintetben nem csak ma igen nagy becsűek, hanem sok időre azok fognak maradni. Bár korunkban, főleg fiatal íróink tennek azokat tanulmányukká. Eredeti munkáit Bajza és Schedel, „Kazinczy Ferencz eredeti munkái” czim alatt adták ki Pesten, 1836—1845. 5. k.

Kezdett emelkedni a német irodalom: s költőink a görög példák által megtisztított regényes német izlést kapták föl, és gr. Rádai és Földi utmutatása szerint rimet egyesítenek romai mértékkel: mi által alapját vetették meg az újabb iskolának. Nevesebbek e szakban, Kazinczy n kívül, ki e nemben is jeles volt:

Verseghy Ferencz; költeményei, melyeket „Magyar Aglája” czim alatt adott ki 1806., a mult század lantköltészetének igen sikerült terményei; énekeit zenére alkalmazván, a zenéről jeles értekezést irt. Verseit barátja Ságbi Sándor, „Verseghy Ferencz maradványai és élete” czim alatt bocsátá ujra napfényre 1825. 1. k.

Dayka Gábor; kinek versei érzékeny sovárgással telvék: sokban hasonlít Ányoshoz. Nyelve válogatott, tiszta, csinos és virágos.

Csokonai Vitéz Mihály; ki ifjúságától kezdve nemesb kört nem ismervén, kezdett verselni, s a költemény

becsét a rim csengésében kereste. Kazinczy befolyása nemesb, tisztább és művészebb előadásra szoktatta volna, ha tanácsára hallgat; de ő rögtön nagy költővé akart lenni: azért ódát, énekeket, pásztori dalokat, színműveket költött, s úgy szólván minden költői szakban kísérleteket tett. — Dalaiban hatályos, leíró költeményeiben festői, a bölcseliekben mély, gondolatgazdag és tömött; kár, hogy nyelve nem mindenkor válogatott. „Dorottyája” enyelgéssel és gunynyal, néha genialis szökdeléssel diszeskedik; mulatságos oldala azonban inkább a föltalálásban, mint az előadásban van. Összes műveit legujabban a Kisfaludi-Társaság 1. k. adta ki.

Kis János; kinek minden művein, de főkép hymnusain, epistoláin, és Horatius meg Boileau szellemében írt erkölcsi s gunyoló darabjain, bizonyos érezhető nyugalom ömlik el. Ő szomorg és enyeleg a nélkül, hogy magát egészen elkapatni engedné. Noha a természet nem öntött bölcselkedői lelkébe olly lángolást, melly kicsapongó hévvel szívet ragadó dalban törne ki: mégis ő valóban philosoph költő; s ha vannak is az ő főtebb hangu énekei közt igen szépek, mint a „Bölcsességhez”, „Dicsőség”, mégis az elegiák azok, mellyek folyvást viritó koszorut tűzének tisztos fejére. Kár, hogy e nemben többet nem írt. Nyelve általában szép, tiszta, világos, egyszerű, s mint ilyen a fiatalságnak különösen ajánlható, de nem mindenütt hibátlan. Versei kiadását a Kisfaludi-Társaság indította meg a „Nemzeti Könyvtár”-ban.

Szemeré Pál; ki kevés ugyan, de tiszta, hibátlan, és kellemes hangzatu sonetteket írt.

Bacsányi János; kinek költeményei először a „Magyar Múzeum”-ban jelentek meg, és számos kedvelőkre találtak. Prózája lelkes, és tündöklő; izléséről és ítéletéről fényes tanúságot tesznek aesthetikai dolgozatai.

Tóth László; kinek verseiben azonban több tudomány, mint képzelő erő mutatkozik; de már pindari ódáiban csudáljuk a költői föllengzést.

Gr. Teleky Ferencz; kinek költeményei bár nem leg-

tökéletesbek, mégis a bennök rejlő szép eszmék és lélek miatt dicsérettel említendők.

57. §.

Azonban írónk közül a nemzet tapsát senki olly általánosán nem tapasztalá, mint:

Kisfaludy Sándor, ki Petrarcha föllengző röpteit, de saját lelke szerint utánozva, s így egy iskolához sem tartozva, önfényében tűnék föl a XIX. század elején. Ugyan- is 1801-ben „Himfi kesergő szerelmeivel” állott elé, még pedig névtelenül; s a nagy névtelen lelkesedéssel fogadtatott; majd a kesergőt „Boldog szerelem” váltotta föl, melyet „Regék a magyar előidőből,” „Drámák” és egyéb munkái követtek. — „Himfy” nem csak hölgyeink diszasztalán, hanem még a komoly tudós könyvei közt is helyet nyerhet, és méltán; mert lángérzelem, melly mindenütt gyújt, mély képzelet, melly a természetben mindent magához ragad, merész rajzolatok, meglepő ellentétek teszik érdekessé. A „Regék”-nél pedig magyarabb mű nem is lehet: ezekben a nemzeti élet és sajátság olly remekül van ecsetelve, hogy a legügyesebb fordító sem képes azokat hiven idegenre átültetni. Nyelve fölötte könnyű s gördülékeny, de hibátlannak nem mondható. Ő tevé függetlenné költészetünket, melyet kortársai nagyobb tökélyre emelni teljes erővel igyekeztek. — Összes művei „Kisfaludy Sándor minden munkái” czim alatt Pesten, 1847—8. 6. k., Toldy Ferencz által adattak ki.

Berzsenyi Dániel senkitől sem ismerve, egyedül keble sugalmától vezéreltetve, kezdette fakadó érzeményeit dalba önteni, azon időben, midőn irodalmunk pártfogás nélkül egy-két lelkesbnek magános falai közt titkosan tenyészett. Dalaiban kitünőleg heves érzés, ifju erő, és láng uralkodik; s ez által különbözik a nyugodtabb romai lelkű Virágtól, s a hévvel epedő, olasz hajlamu Daykától, de még a mély képzelmű Kisfaludy Sándortól is. Az ő fiatal vidám lelke jobbára a görögök felé röpdös vissza, képzelete idealis

képekkel foglalkozik : azért szólama (stylusa) virágos , kifejezései föllengzők ; például :

Himezze bár utam thessali virulmány,
Koszoruzza fejem legdicsebb ragyogvány,
A szerencse karjain.

Mi Horácban , s Mathisson énekeiben olly megkapólag hat a szívre , ő nála összeolvasztva találtatik. Ki nem emelkedik föl , ha ,Melisszához , ' ,Nagy Pálhoz , ' vagy a ,Magyarokhoz ' szóló dalait olvassa ? Ő valóban kevélysége lehet nemzetének , és nem lesz idő , melly őt elfeledni hagyja. 1813-ban , T a t a y János fölhívására , a pesti növendék-papok födőzték munkái kiadásának költségét. Legujabban ,Berzsenyi Dániel összes művei ' czim alatt , Pesten , 1842. 3. k. adta ki Döbrentei Gábor.

E két lelkes író választá el költészetünk nyelvét prózánkétól ; főleg a derék K a z i n c z y vala az , ki minden egyes csalatkozása mellett is , e pontban legtöbb érdemet szerzett magának. Ő oktató költőinket a szavak megválogatására ; a szókötésnek szorgalom és ujság által ingert adván a haszontalan hajtások leszegdelésére. A mi illy képen szerencsésen meg vala kezdve , azt nagyobb terjedelemben létesíté :

K i s f a l u d y Károly , ki jókorán megkezdvén gyűlölni az érzelgest és üres szódagályt , költeményeiben olly magasra emelkedett , hogy eszméi menetét tömötség és határozottság , előadását egyszerű sokszinűség , nyelvét hibátlanság , verseit mértékkel testvérült tiszta rim tennék ajánlatosokká. Elegiáit forró , kedves , és néha bús érzés lengi át ; románczai s balladáit talpraesettek. Összes munkáinak kiadását a Kisfaludi-Társaságnak köszönjük.

K ö l c s e y Ferencz már fiatal korában haza és király iránt hűséget énekelt : s dala soha sem hódolt kora hibáinak , nem hangzott a pillanat és felhevülés szenvedélyeitől ; mi által olly kedvessé lett , hogy mig emberek e szép nyelvet érteni fogják , ő idegenné köztük nem válhatik : a nyelv melylyen irt , elavulhat ugyan , de az érzemény , melly dalait előnti , nem mulhatik el. Az igazi románczot és balladát ő ültette át a magyar költészetbe. Nyelve könnyű , merész , ünnepélyes ,

szép és ékes, de nem mindenütt hibátlan. Kitünő a prózában és bírálatban egyaránt. Politikai pályáján mondott beszédei remekek. Műveit b. Eötvös, Szalay László és Szemere Pál, Kölcsey Ferencz minden munkái' czim alatt Pesten, 1840—1848. közt 6. kötetben adták ki.

Bajza József ifjúkori műveiből bús komolyság tűnik ki, s az érzelgéstől sem vala ment egészen; utóbbi dolgozatait azonban már Goethe egyszerű szelleme lengi át, s e tekintetben rokon Kölcseivel. — Románczai különösen jelesek. Nyelve szép, tiszta, mozgékony és hibátlan, s akármellyik költőnkével bátran mérkőzhetik. Prózában kevés hozzáfogható van. Költeményeit 'Bajza versei' czim alatt (Pest, 1835.) 1. k. birjuk.

Guzmics Izidór költeményei nem mérhetők ugyan a művészet ideáljához, de mégis a honi költészet virágfűzérét több művei ékesítik.

58. §.

Garay János dalai általában úgy látszik könnyűséggel dolgozván, s nagyobb részt szemléleti fölbuzdulásnak szüleményei; azonban költői tehetségével kevesen mérkőzhetnek. Nyelve sima, virágos, meglehetősen tömött, és tiszta, a hangkellem szabályaiba csak néha ütköző. De a románczok és balladák azok, mikben ő leginkább elemében van; ezekben alig találhatik valami középszerű, annyira, hogy e nemben honunk költői közül alig egy-kettő vetélkedhetik vele. A tárgy választása, a részletek arányossága, képek és hasonlatosságok eredetisége, jól alkalmazottsága, az egésznek összeillesztése, hazafiui érzelmekkel átömlesztése, sőt a nyelvnek gondosabb használása is kitünőleg sajátja ez osztálybeli dolgozatainak. Költői önálló művei: 'Garay János vesei' (Buda, 1842.), 'Az Árpádok' (Pest, 1847.), 'Balatoni kagylók' (Budapest, 1848.) czim alatt jelentek meg.

Császár Ferencz sonettjei s más lyrai dolgozatai által szép nevet szerzett magának: szólama, tisztasága, szabatosága, és gondos csinja által, követendő példányává teszi őt

fiatalabb íróinknak. Leveleiről hízélgés nélkül elmondhatni, mikép azok a magyar irodalom kitünőbb műveihez tartoznak. Versei legújabbán, 'Császár Ferencz költeményei' czim alatt jelentek meg Budán, 1846. 1. k.

Erdélyi János nem áll utolsó helyen költőink diszes koszorujában: lantja hurjain magyar jellem, és tiszta hazafiság érzelme zeng. Nyelve szép, virágos; legtöbb költeményében a mérték hibátlansága is föltaláltatik. 'Költeményei' Budán, 1844. 1. k. adattak ki.

Sujánszky Antal szerény lantja vallást és hazát zeng, tehát olly magasztos tárgyakat, mellyeknél szentebb és fölségesb ember és polgár előtt nem lehet. Nyelve egyszerű, keresetlen, gördülékeny, és itt-ott virágos. 'Vallási és hazafiúi költemények' czim alatt jelentek meg költői művei Budán, 1844. 1. k.

Kunoss Endre búsongó lantjából mély érzésű dalokat nyertünk, mellyek 'Kunoss Endre versei' czim alatt Budán jöttek ki 1843.

Tompa Mihály 'Költeményei' 1847. jelentek meg. Ő a lyricus és elbeszélő költőink sorában az első közt foglal helyet; képzelem-gazdagság, érzet-mélység, tiszta hazafias szellem, majd magasztos fönség, majd játszi könnyűség, tősgyökeres magyarság, azon fénytulajdonok, mik verseit közkedvességüekké tették; némelly darabjainak külalakja azonban egy kissé pongyola. Irodalmi nevét a 'Népregek és Mondák', még inkább emelték.

Petőfi Sándor 1842. lépett ki a költői pályára; művei nyomán föltűnt nem sokára, mert verseiben a musa félreismerhetlen nyájassággal mosolygott. Szende egyszerűség, keresetlen csin, mély érzés, egészséges humor, derült kedély ömlöttek el művein. Ő egyike azon fiatal íróinknak, kiknek kifogyhatatlan költői tüze lehetetlen, hogy el ne áradjon mindenfelé, a hol és merre magyar lakik. Csokonaival rokon. Bár nyelve néha válogatottabb volna.

Kerényi Frigyes könnyen folyó verseiből a romlatlan sziv tisztasága és hazafiúi magas lelkesedés sugárzik elé

Szeleste y László érzelem- és erőteljes költeményeket irt.

Riss k ó Ignác itt-ott megjelent versei szépek és hibátlanok.

Jámbor Pál 'Hiador' név alatt a lyrai költészetben magas helyen áll.

Samarjai Károly költeményeinek nyelve tiszta, fölékony és sima; mértékhiba is elég kevés találtatik benne. (Buda, 1845.)

Terhes Sámuel Kassán, 1844. epigrammákat adott ki. Emlitendők még itt:

Szenvey József, Szentjobi Szabó László, Vahot Sándor, Tárkányi Béla, Liszniai Kálmán, Pajer Antal, Pap Endre, Sárossy Gyula, Arany János, Buczy Emil, Szász József, Bulyovszky Gyula, Nagy Imre, Barna Ignác, Beöthy Zsigmond, Lukács Pál, Balás Theophil, Jallosics Endre, Ballay Valér, Nyulassy Antal és mások.

59. §.

A lelkes Fá y András elmés meséivel, helyes allegoriáival, tréfás beszéyeivel, korszerű regényeivel nagy kiterjedésű hirt és nevet szerzett magának, melyekben egészséges nedély (humor), eredeti fölfogás és mivelt szív jelenkezik. Színművei, bár itt-ott fogyatkozasak, nemzeti színök miatt nem tévesztették hatásukat. 'Bélteky ház' tanregényében a föltalálás, elrendezés és kivitel olly remek, hogy hozzá hasonlót keveset mutathat elé eszakban irodalmunk. 'Szépirodalmi összes munkáit' 8. kötetben birjuk, kiadva Geibel Károly pesti könyvárus által.

Vitkovics Mihály is jeles mesékkal gazdagítá irodalmunk szük körét; de leginkább gyönyörű levelei-, meglepő epigrammái-, és sajátyszerű népies énekeiről ismeretes.

Szentmiklóssy Alajos csinos és kellemes költeményeket, epigrammákat, meséket, elbeszéléseket, és 'Bertha' név alatt egy regét irt.

Tanító költészetünkben gr. Gvadányi József első költő, ki comical tárgyakat ad elé; csipős szeszélylyel irt vig költeményei a köznépnél is megtevék hatásukat. „A falusi notarius budai utazása, halála“, azután „Rontó Pál“, meg „Gr. Benyovszky Mórícztörténetei“ közkezen forognak. Nagy sensatiót okozott az 1790-ki országgyűlésről, „A mostan folyó országgyűlésnek...leírása“ czim alatt kiadott satyrája. Megkezdé a világ közönséges történetét is: de be nem végezhetette. Nyelve egyébkint darabos, nyuló, azért ki nem elégitő.

60. §.

A nemzeti szellem leginkább a hőskölteményekből tündöklök ki. Büszkén tekinthet tehát a magyar is hőskölteményeire; büszkén emlegetheti azon lelkes férfiakat, kik e téren működtek. Más nemzetek terjedelmesb hőskölteményeket birhatnak ugyan, de annyi nemzetiséggel, tüzzel és jelességgel kiállított remek hőskölteménnyel senki sem dicsekedhetik, mint épen a magyar. Gyöngyösy Istvánnal hőskölteményeink lealdoztak, és csak a XIX. században emelkedének bámulatos sebességgel fénypontra. Döbrentei Gábornak az 1822-diki „Aurorában“ közlött „Kenyérmezei diadala“, 5 énekben, és Székelynek az 1823-diki „Hébében“ kijött műve, „Székelyek Erdélyben“, 4 énekben, ada ingert a komoly hősköltemény fölvirágoztatására. Sz kezdete azon fénykornak, mellyben csakhamar föltűnt három képviselője és csillaga a magyar hőskölteménynek.

Horváth Endre némi alkalmi versek közrebocsátása után, 1814. „Zircz emlékezete“ költeményével vonta magára az irodalom barátainak figyelmét; melly után „Árpád“ nagy hőskölteményéhez fogott. Ebben tevé le sok évi fáradozásainak gyümölcseit a haza oltárára. Tárgya a magyar őskorból levén véve, egészen a nemzetet érdekli, s annak dicsőségére s ébresztésére szolgál; nyelvünket sok régi szó föléléstése által gazdagítá: a magyar t. társaság által 200 darab arannyal lön megjutalmazva. „Kisebb költeményei“ 1832. nyomattak ki Pesten.

Czuczor Gergely első népdalnok, és a magyar hőskölteménynek egyik jeles bajnoka, föllépése óta közkedvességgel ragyog költőink koszorujában. Számptalan dalai a valódi költői érzelm hő ömlengései; hőslevelei pedig Ovid szellemében irvák, s így a könnyűség és természetesség legszebb bájaival ékeskednek: benne főleg dicsérendő, hogy muszáját nem kalandoztatja levegőben, hanem a haza földén hinti és szedi virágait. „Augsburgi ütközete” négy, és „Aradi gyűlése” öt énekben, a magyar költészetnek valódi diszei. Mindkettőt tűz és erő bélyegzi; az utolsóban legdicsőbb jellemeket rendkívüli ügyességgel kifejtve állit elénk. Nyelve csinos, válogatott, remek; versei hibátlanok. A régi egyszerű szólásmódot sikeresen föléleszteti, s a szokatlan fordulatokra igen ügyesen tudja használni. Szemléleti egyszerűsége, természetes előadása, az általa használt képek és hasonlatosságok miatt, „magyar Homérnak” méltán nevezhető. „Poetai munkái” Budán 1836. 1 k. nyomattak ki.

Vörösmarty Mihály költőink királya, kezét fogva Czuczorral emelé hősköltségünket a tökély azon fénypontjára, mellyen tündöklük. „Zalán futása” tíz, „Cserhalom” egy, és „Eger ostroma” négy énekben, ragyogó jelei fejedelmi nagyságának, s nevét máris örökitették. A lantos költők közt sem mutathatunk nálánál nagyobb, és jelesebbet. Ő, a mellett, hogy a magyar nemzetiség eszméjét lángolva karolta föl, mély érzelemmel, eredeti, gazdag és merész phantasiával, kellemes hangzatu versezettel, meglepő s égő színekkel írott képekkel bájolta magához, az érdemet fölfogni, s becsülni tudó közönséget; művei belső alkotására olly gondot fordita, hogy számos darabját példányul tűzheti ki a széptan. — Nyelve tömött, tiszta, hibátlan, lelkesítőleg nemes. Összes munkái legújabbban „Vörösmarty minden munkái” czim alatt 10. k. Bajza és Schedel által adattak ki Pesten, 1845 és 1848 közt.

61. §.

Az ujabbkori költészetnek egyik nevezetes, és az étellel

szorosan érintkező ága a regény. Sehol sincs a tanulságosnak oly tág mezeje a gyönyörködtetővel egyesülni, s a gyönyörködtető semmi mezőn nem bír annyi eszközzel, oktatta élveztetni, mint épen a regényben; s ez okozá, hogy miután az angol és francia regény-iskolának terményei Európát elárasztották, magyarainkban is fölébredt a regény-olvasási vágy. Ezt kielégítendő b. J ó s i k a Miklós, föllépett a regényirodalom nehéz és tövises pályájára, azon nemes ösztöntől is buzdittatván, hogy a külföld férczei nálunk nélkülözhetőkké váljanak: s rövid idő alatt az olvasó közönség kedvenczévé lőn; mert mit az angol-francia regényírók nemeset és szépet az előadásban, a szív rejtelvei viharainak, szenvedéseinek rajzolásában elűntethettek, azt ő nála mind öszpontosítva találjuk, — pedig a francia iskola szennye nélkül. Nyelve könnyen folyó, virágos, a leírásokban ékes, néha föllengző. — Munkáiban, úgy látszik, a tragikai elem bir ugyan tul-sulylyal, de az édes szeszélynek ama vegyületével, melly az élet gyarlóbb oldalait ritka elmeéllel engedi föltűnni. Regényei ha nem is szerencsésen, de mégis megnyugtatólag fejeztetnek be; mi onnan magyarázható, hogy ő, mielőtt tollhoz nyúl, tudja, mit akar: kitűzi elébb a czélt, hova eljutni ohajt. „Abafi” (2. k.) bizonyítja, mikép erős akarattal minden aljast le lehet győzni; hogy a tökély útja nehéz; számtalan visszaesések lehetségesek a megszokott rosszra: de végre a lelki erő, ha tud akarni, mégis képes győzni. „Zólyomi” (1. k.) egy erkölcsileg süllyedettnek nyújtja szomorú látmányát. „A könnyelműek” (2. k.) neve mutatja tartalmát. „Serédi” története már magában üdvös tanítás. „Az utolsó Báthori” (3. k.) jó szívé, de szenvedélyeitől kormányoztatni szokott jellemtelen fejedelmet rajzol. „Coelesta” történetében megmutattatik a nőnemnek, mikép lehet vallásos elvekre alapult lelkületnek a legkísértőbb csábok ellen is magát naptisztán tartani. „A csehek Magyarországon” (4. k.) a vallásos vakbuzgóság szomorú következményeit, a hazafiság és rend védelmét élethű vonásokban adja elé. „Zrinyi a költő” (4. k.) megmutatja, mikép lehet honáért hiven lángoló hazafi, egyszersemind rendíthetetlen hiva a trónnak; szabadság bajnoka egy felől, csatla-

kozó loyaltás példánya más föl. E mű tüzetesen jelenkorunkhoz szól, mellynek nyavalgásait kezeli. „Jósika István” (5. k.) szánandó története. üdvös oktatás a nagyravagyókra nézve. „Élet utjai” (1. k.) közvetlen a jelenből nyújt egy hű, egyszerű, igénytelen, és mégis költői képet, mellyben a föl-sőbb körök kisszerű hibái, vétkei lepleztetnek föl; s megmutattatik, mikép azok gyakoriságuk miatt több boldogságot ásnak alá, mint másoknál a valamivel nagyobb bűnök. „Az élet és tündérhon” (3. k.), a „Viszhangok” (2. k.), „A szív rejtelsei” (2. k.), „Regényes képletek” (3. k.) czimű műveiben, kisebb regényei vannak átadva a közönségnek; mellyek közül „Herculanum” és „Bornemisza Anna” kitünőleg jelesek. — Emlitendő végre az „Egy két-emeletes ház Pesten”; „Békesi Fer. kalandjai”; a „Kordokubasz”, és a „Két Barcsai” czimű dráma 4. szakaszban. — Átalában Jósika munkáinál, mellyek közül némelleyk már németre is lefordítvák, érdekesb olvasmányra hölgyeink a külföldi regények özönében sem találhatnak.

B. E ö t v ö s József fejére az írói borostyánt „Karthausija” (Pest, 1842. 2. k.) tüzéz föl, mellyben az emberiségnek minden korraszólo nagy érdekei avatottan tárgyalatnak. Eműnekfényoldalát a komoly ironia teszi, melly fölötte, és belőle ömlik el; tanuljuk belőle, hogy az embert a szüntelen változó s mulékony gyönyörök ki nem elégítik, s be nem tölthetik szívének tátongó örvényét. E mű valóságos tengere az emberi szív szenvedéseinek, és kinos fájdalmainak; azért ki egyedül mulatságot keres benne, minthogy azt föl nem lelheti, tegye félre: de kit a nemes szív fájdalmai hidegen nem hagynak, ki bölcseséget keres, olvassa figyelemmel. Benne a hang komoly, sőt komor. Nyelve szabályos, határozott és tiszta. — Az irányregények különös föladata: a létező hibák orvoslása körül fáradozni, fűrkészni, felfödözni s elemezni a bajt, melly társas szerkezetünk egyik vagy másik körülményében veszi eredetét, és a sebet evesíti, melly még több mássebekkel összeforrván gyógyíthatlan betegségbe dönti a társaságot, mellyen nagy ideig rágódott. Ezen eszmék lebeghettek a lelkes költő előtt, midőn a „F a l u j e g y z ő j é n e k” (Pest, 1845. 3. k.) kidolgozásához fogott, melly mint irányregény első irodalmunkban. Célja, a tö-

mérdek hiányokat, melyek megyei életünkben mutatkoztak, élő képekben föltüntetni, s így minden jobb kebelben fölkelteni a vágyat: bár e hiányok minél előbb sikeresen orvosolva legyenek. E végből hangja elejétől végig ironicus, olykor csipősen eszmélkedve, mindig egyaránt gúnyos. Sűrűn vannak elhintve benne a tárgyhoz alkalmazott elmélkedések, melyek többnyire magyar viszonyainkat érdeklik. A regény legsüke-rültebb helyei közé tartoznak azonban az élénk, és sokszor igen elmésen mulattató leírások. Ezen, minden jó magyar előtt nagybecsű művében, Eötvös föladatának lelkesen megfelelve, egyaránt hű és jellemző ecsettel festé a magyar életet, miként a magánosoknál mutatkozik, mind pedig a millyenné az a megyei törvényszolgáltatás befolyása szerint alakúl. Nyelve nem olly szabályszerű és tiszta, mint a minővel a ,Karthausi'-ban találkozunk. — Harmadik nagyszerű műve b. Eötvösnek ,M a g y a r o r s z á g 1514-ben' (Pest, 1847—8. 3. k.) A termékeny költő ismét uj mezőn lép föl ezen regényével, és ez a historia tágas mezeje. A történeti regények föadata: az általános művészi s erkölcsi hatáson kívül, népszerűsíteni a történetet; azért mit költő benne eléad, nem képzelő tehetsége után teszi, hanem azon ismereteket követve, melyeket biztos kutatókból meritett. Tárgya regényünknek a Dósa vezérelte pór zendülés. Nyelve tisztább, válogatottabb, mint az előbbiben.

B. K e m é n y Zsigmond ,Gyulai Pál' című, 5. kötetre terjedő regényével vonta magára a figyelmet. Nyelve szép, virágzó.

K o v á c s Pál egyike legjobb beszélyíróinknak; s volt idő, midőn kevesen mérközhettek vele. Minden iratában csendes nyugalom, és a megelégedés nyugott nedélye ömlik el: s e miatt művei szívesen fogadtattak. Beszélyíróink közül a női kedélyhez senki sem tudott olly édes enyelgéssel simulva írni, mint épen ő. Nyelve tiszta, egyszerű, könnyen folyó. ,Beszélyfüzér' cím alatt jelentek meg munkái 3 k. Pápán.

K u t h y Lajos föllépése óta kedves tünemény költői világunkban; főleg a szépnem vallja őt magáénak. Gyengéd, virágdus nyelv fut keresztül minden dolgozatán; s a neki tu-

lajdon eléadási simaság kevésnek adatott. Kuthynak több mint 30 érdekes novelláját ismerjük, melyek 5. kötetben jelentek meg; de legbecsesebb műve: „A haza rejtelsei” két kötetben. Drámái minden gyarlóságaik mellett jeles elmehetségre s költői phantasiára mutatnak.

Nagy Ignác novellistánk munkáiban a kifogyhatatlan szeszélyű, s kiapadhatlan nedélyű rajz mindvégig egyenlő nyugalommal halad céljához, menten a kedélynek olykor zavarólag közbevágható minden föllobbanásától. Ő művei anyagát a mindennapi életből szereti kölcsönözni; s ámbár gyakran a többiben is, de „Torzképeiben” (Pest, 1844. 4. k.) leginkább vezeti öntudatunk elé a társas élet számtalan ferdeségeit, gyengéit; de korunk némelly vétkeit is, hol sóval, hol csalánnal büntetve. Kiki találand magának szóló leczkét e lapokon, s így mind jó kedvvel, mind haszonnal fog rajtuk mulatni. A „Magyar titkok” (Pest, 1844—5. 12. füzet), „Hajdan és most” (Budapest. 1845, 2. k.), „A szunyogok”, közkedvességgel fogadtattak. Nyelve egyszerű, élethű, gördülékeny, csinos és elég virágos.

Gaal József nem csak tárgyban, hanem ötletekben is találékony, s mindig sikerül neki a legegyszerűbb tárgyat is érdekessé tenni. Nyelve sajátos, tiszta.

Vas Gereben (Radákovics József) „Életképek és darázsfszerek” czimű nedélyes művének sok jó oldala van. Ép, mindig vidám, pezsgő életerő, folytonos, gunyosipós elmésség bélyegzik. Eléadása folyékony. Bár a tisztelet- és kegyeletre méltó dolgokat soha se tegye gúny tárgyává.

Jókai Móricz, „Hétköznapiak” (Pest, 1847. 2. k.).

Pálfi Albert, „Magyar Millionaire” (Pest, 1846. 2. k.), „Fekete könyv” (u. o.).

Kelmenfi László, „Meghasonlott kedély” (Pest, 1846. 2. k.); „Beszélyek” (2. k.).

Frankenburg Adolf, „Estikék” (Pest, 1844. 2. k.).

Garay János, „Tollrajzok”. (Pest, 1846. 3. k.)

Császár Ferencz, „Eredeti beszélyek” (Pest, 1847. 2. k.).

Remellay Gusztáv, „Történeti beszélyek.”

B. Mednyánszky Alajos, 'Elbeszélések, regék s legendák' (1832. Pest.).

Bodor Lajos, 'Magyar pogány hitregék' (Kolosvár, 1841.).

Pompéry János (Ervin és Yole név alatt), Vajda Péter, Vahot Imre, Ney Ferencz, Anda Róza, Karacs Theréz, Lemouton Emilia.

62. §.

Íróink már a mohácsi vész után irtak, vagy fordítottak színműveket. Első, ki e nemben erejét megkísértette, volt Karádi Pál, ki 1569. Abrudbányán egy 5 felv. vigjátékot, 'Comoedia Balassi Mennihart árultatásáról, melliel elszakada az magyarországi második választott János királytúl' czim alatt adott ki. — Második volt Szegedi Lőrincz, ki Debreczenben 1575. nyomatá ki 'Uj és igen szép komédia a mi első atyáinknak állapotjokról' szerzett munkáját. Követték ezeket Bornemisza Péter és Ilefalvi István; amaz 1580-ban 'Klytemnestra tragédiáját Sophoclesből', ez pedig 1597. 'Jephta tragédiáját' bocsátván napfényre. Ezek tartathatnak legrégibb magyar szindaraboknak. De valljon voltak-e valahol eléadatva, bizonytalan. A XVII. századból nyomtatásba csak két színművet birunk; egyiknek czime 'Comico-Tragoedia constans scenis quatuor, az az négy szakaszból álló részint vig, részint szomorú historia' (Lőcse, 1683.); másikaé 'Tragédia Plutónak és Jupiternek egymás közt való villongásai' (u. o. 1693). Mindkettő nagyon silány; min nem csudálkozhatunk, tudván, hogy azoknak e korban becsők és keletők épen nem volt. Szini mutatványokat csak engedelem mellett lehetett adni: mi azok keletét nagyon csökkenté. Így olvassuk Endrődynek, 'A magyar játékszin története' (Pest, 1793.) czimű munkájában, mikép I. Leopold 1692. egy kolosvári finak Erdélyben szabadalmat adott: „poemataseurhythmos tum latino, tum vero idiomate hungarico componendi, compilandi, ordinandi seu disponendi, iisdemque ludos comico-tragicos et comoedias ad actus et scenas distinctas

dialogice ubique in dicto regno nostro Transilvaniae, partium-que eidem adnexarum civitatibus, oppidis, castellis et pagis tam comitiorum, quam nundinarum, conventuumque occasione honestis tamen et non obscenis jocis, vel rebus refertos una cum sociis sibi adjunctis usuandi, usurpandi et exercendi“ stb.; de hogy erdélyi testvérünk e szabadalmat használva, valóban föllépett volna, épen nem olvassuk.

Azonban a XVIII. században e téren is élénkebb mozgalmak mutatkoztak, s ezek eléidézői a jezsuiták valának; kik a komolyabb tudományok mívelése mellett a költészetet is ápolván, figyelmöket a szinmű-irodalomra is kiterjesztették. Az általuk készített magyar szinművek, a gondviselésök alatt álló convictusokban, u. m. Nagyszombatban, Kassán, Budán, Győrött, Egerben és egyebütt, a növendékek által bizonyos ünnepélyek alkalmával eljátszottak, sőt néhány ki is nyomtatott; p. Kunics Ferencz „Szedecziás“-a (Kassa, 1753.), Faludi Ferencz „Constantinus Porphyrogenitusa“ (u. o. 1754.), Illei János „Salamona, Ptolemeusa, Titusa“ (u. o. 1767.), Kereskényi Ádám „Mauritiusa, Cyrusa“ (u. o. 1767.), stb. Noha ezen darabok egyedül csak a növelő-intézetek falai közt adatván elé, a nagy közönségre nem gyakorolhatának valami rendkívülileg kitünő hatást: mégis az akkori körülményeket tekintvén, nem megvetendő irodalmi kincset rejtének magukban. Bizonyára a jezsuiták, ha nem éri őket az eléggé ismert csapás, rövid idő alatt megmutatandották, mit várhatott volna e téren is tőlök a hon, mellynek épen nem voltak munkátlan fiai; de bukniok kellett, és enyész-
tökökkel az irodalom és tudományosság nem keveset szenvedett. Legyünk igazságosak! Az irodalmi, de különösen a szinműi pályára a jezsuiták után föllépetteknek, biztos vezér nem léteben, önnön magukkal sokat kelle küzdeniök; innen van, hogy Simai Kristófnak „A mesterséges ravaszság“ (Pest, 1773.), „A váratlan vendég“ (Kassa, 1788.), „Igazházi a jó polgármester“ (Buda, 1790.), „Zsugori vén fősvény“ (Pest, 1793.), „Házi orvosság“ (u. o. 1793.), Gyapai Márton a feleséggyűlölő“ (Buda, 1793.), Döme Károlynak „Ádám halála, Achilles Scyrushban, Lakatlan sziget, Themistocles“

Metastasio szerint; Horváth Ádámnak ‚Fogoly Hunyadi’-ja (Pest, 1793.), ‚A tétényi leány Mátyás királynál’ (u. o. 1816.), Szentjobi Szabó Lászlónak ‚Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma’ (Buda, 1792.), Dugonicsnak, Bessenyeinek, Szentmiklóssy Alajosnak, Verseghy Ferencznek, Tóth Lászlónak és sok másoknak munkáik, sílányosságuk miatt véggép letűntek a színpadról. Láng Ádám színész 1792—1828. több mint 74 színművet magyarított, s közülök néhány nyomtatásban is megjelent; de ezek Komlósy Ferencznek 1817. kiadott öt szomorú játékaival együtt alig érdemelnek említést.

Kisfaludy Károly 1819. és 1820. azon alkalommal, midőn az ugynevezett székesfejérvári színész társaság Pesten adá mutatóványait, nemzeti nyelvünk iránti buzgalomtól hevítettén, lépett azon pályára, mellyen nevét örökitette. Értjük a dráma it. Két év alatt, ide nem értvén ‚A tatárok Magyarországon’ czimű szomorújátékát 5 fv., mellyet még 1811. készített, kilencz vala készen részint vig, részint szomorú tartalommal, u. m.: ‚Ilka;’ dráma 4. fv. ‚Stibor vajda;’ dráma 4 fv. ‚A kérők;’ vigj. 3 fv. ‚A pártütők;’ vigj. 3 fv. ‚Szécsi Mária;’ dr. 4 fv. ‚A gyilkos;’ vigj. 4 fv. ‚Kemény Simon;’ dr. 4 fv. ‚Barátság és nagy-lelkűség;’ drámai költemény; ‚Irene;’ szomj. 5 fv., s ezek minden hiányuk mellett is nagy tapssal fogadtattak: mi főleg annak tulajdonítandó, hogy tárgyát mindig a honi történetből merítette. A könnyűség, mellyet Kisfaludy a dolgozások e nemében magában felfödözött, a buzditás, mellyet nyújt a közmagasztalás, és barátjai neveltek, elhatározzák őt e pályán állhatatosan megmaradni; s innen lőn a magyar drámai költészetnek irodalmunkban valódi alapítója. ‚Záh nemzetség;’ szomj. ‚Nelzor és Amida;’ keleti dráma 1 fv. ‚Szilágyi szabadulása;’ dr. 1 fv. ‚Mátyás deák;’ vigj. 1 fv. ‚A vigjáték;’ vigj. 1 fv. ‚A betegek;’ vigj. 1 fv. ‚A leány-örzö;’ vigj. 3 fv. ‚Hűség próbája;’ vigj. 1 fv. ‚Kénytelen jószívűség;’ vigj. 1 fv. ‚Szeget szeggel;’ vigj. 1 fv. ‚Csalódások;’ vigj. 4 fv. ‚A fősvény;’ vigj. 1 fv. ‚Áltudósok;’ vigj. 1 fv. ‚Három egyszerre;’ vigj. 1 fv. Ezekben eszméi mene-

tét tömörség és határozottság, előadását sokszínűség, nyelvért hibátlanúság bélyegzik.

Kisfaludy Sándor, Károlynak bátyja, szinte irt színműveket; névszerint ezeket: „Kun László;” historiai dráma 5 fv. „A lelkes magyar leány;” magyar nemes házi rajzolat 4 fv. „Az emberi szívnek örvényei;” szomj. 5 fv. „A dárdai ház;” magyar nemes házi rajzolat 5 fv. „Hunyadi János;” historiai dráma 5 fv. A négy első mű, „Eredeti magyar játékszin” czim alatt jelent meg Pesten, 1836. Terjedelmöknél fogva előadásra nem alkalmazhatók.

Mig Kisfaludy Károly eredeti színművek alkotásában fáradozott, addig Döbrentei Gábor külföldre fordítván figyelmét, több remekműveket magyarita.

A magyar színművek száma azonban a magyar t. társaság főnállása óta szaporodott leginkább, melly egy jeles színmű jutalmazására évenként 100 darab aranyból álló díjt alapított; innen van, hogy azóta több magyar író foglalkozik szinpaddal, és köztük olyanok, kik a magyar költői világban tisztelettel neveztetnek. Ezeken kül sok más fiatal elme is jutalom által föltüzesittetve, szép reményekre jogosító műveket teremtett: mellyekről ha nem mondhatjuk is, hogy Kisfaludyéit fölülmu'lják; de bennök minden esetre a nyelv szépségét, a verselés könnyű folyamát, és a sajátos költői előadást örömmel szemléljük. A nemzeti színház, repertoriumának nagy részét szinte a magyar t. társaságnak köszönheti. A részint eredeti, részint fordított színművek száma jelenleg az ezeret jóval meghaladja.

Kisfaludy Károlyon kívül nevezeteseb színmű-íróink ezek:

Vörösmarty Mihály: „Salamon király;” szomj. 5 fv. 1821. „Hábador;” drámai költemény 1 fv. 1828. „A bujdosók;” színmű 5 fv. 1828. „Csongor és Tünde;” színj. 5 fv. 1830. „Kincskeresők;” szomj. 4 fv. 1832. „Vérnász;” szomj. 5 fv. 1833. „A fátyol titkai;” vigj. 5 fv. 1834. „Árpád ébredése;” előjáték a pesti magyar színház megnyitásának ünnepére. „Marót bán;” szomj. 5 fv. „Az áldozat;” szomj. 5 fv.

„Julius Caesar;“ dr. 5 fv. Shakspearetól. „Czillei és Hunyadiak;“ történeti dr. 5 fv. 1844.

Kovács Pál: „Kettőnek leánya;“ vigj. 1 fv. „A zsi-vány;“ színj. 1 fv. „Az éjjeli vendég;“ szomj. 1 fv. „A szép lelki;“ vigj. 1 fv. „A féltés gyötrelmei;“ vigj. a magyar elő-korból 3 fv. „A koldus leány;“ viggal elegy erkölcsi rajzolat 4 fv. „Nemesek hadnagya;“ népszerű dr. 5 fv. „Magának akart, másnak kért;“ vigj. 1 fv. „Öreg kérők;“ vigj. 1 fv. „Nyomor iskolája;“ dráma 5 szakaszban.

Fáy András: „A régi pénzek, vagy az erdélyiek Ma-gyarországban;“ vigj. 5 fv. „A két Bátor;“ történeti dr. 5 fv. „A közös ház;“ vigj. 1 fv.

Szigligeti Edvárd: „Romilda;“ szomj. 3 fv. „Gritti;“ szomj. 5 fv. „Zách unokái;“ szomj. 5 fv. „Gerő;“ szomj. 5 fv. „Kinizsi;“ vigj. 3 fv. „Mibán családja;“ dr. 3 fv. „Rózsa;“ vigj. 3 fv. „Al-Endre;“ dr. 4 szakaszban. „Két pisztoly;“ szin-mű 3 szak. népdalokkal; „Egy szekrény rejtelve;“ szinmű 3 szak. „Vándor színészek;“ vigj. 3 fv. „Pasquil;“ vigj. 3 fv. „Mátyás fia;“ dr. 5 fv. „Csikós;“ népszinmű 3 szak. „A rab;“ szinmű 3 szak. „Zeidó;“ szinmű; „Szökött katona.“

Horváth Cyrill: „Tyrus;“ szomj. 5 fv. „Kuthen kun király;“ színj. 5 fv.

Jakab István: „Falusi lakodalom;“ vigj. 3 fv. „Zsar-nok apa;“ dr. 5 fv.

Nagy Ignác: „Tisztujítás;“ vigj. 4 fv. „Az életuntak;“ vigj. 5 fv.

Garai János: „Árbocz;“ szomj. 5 fv. „Csatár;“ hős-költeményi rajzolat.

Katona József: „Bank bán.“

Vahot Imre: „Restauratio és farsangi iskola;“ „Or-szággyűlési szállás;“ „Éljen a honi;“ „Sorsjáték;“ „Találkozás az Orczy-kertben;“ „Költő és király;“ vigj. 4 fv. „Zách nem-zetség;“ szomj. 4 fv. „Kézműves;“ népszinmű 3 szakaszban.

Hugó Károly: „Egy magyar király;“ történeti dr. 4 fv. „Brutus és Lukretia;“ dr. 4 fv. „Báró és bankár;“ szomj. 4 felvonásban.

Czakó Zsigmond: „Kalmár és tengerész;“ dr. 4 fv

,Végrendelet;‘ dr. 5 fv. ,Leona;‘ tragoedia 5 fv. ,Könnyelműek;‘ dr. 5 fv.

Tóth Lőrincz: ,Vata;‘ dr. 4 fv. ,Hunyadi László;‘ történeti dr. 5 szak. ,Átok;‘ dr. költemény. ,Ekebontó Borbála;‘ szomj. 4. fv. ,Az atyátlan;‘ szomj.

Obernýik Károly: ,Főur és pór;‘ szomj. 5 fv. ,Örökség;‘ dr. 5 fv. ,Nőtelen férj;‘ vigj. 3 fv. ,Fiatal nagynéne;‘ vigj. 3 fv. ,Anya és vetélytárs;‘ dr. 5 fv. — Egyébkint Obernýik volt első, ki a tragoedia elméletét az ó görögiskola szabályai szerint írói erébe átszívrogtatva, a magasb drámában próbákat tőn. Legsikerültebb műve az ,Örökség.’

Degré Alajos: ,Iparlovag;‘ vigj. 3 fv. ,Eljegyzés álarcz alatt;‘ vigj. 3 fv. ,Félreismert lángész;‘ vigj. 3 fv.

B. Jósika Miklós: ,A két Barcsai;‘ dr. 4 szakasz. ,Kordokubasz;‘ tört. dr. 4 fv.

Gyurman Adolf: ,Negyedik László;‘ szomj. 5 fv.

Majer István: ,Szindarabok az ifjuság számára‘ stb.

63. §.

Ha Europa mivelt nyelveinek történetét figyelmesen vizsgáljuk, észreveendjük, mikép a próza mindenütt csak a költészet fölvirágoztával emelkedék a tökély fénypontjára, a tiszta, csinos, szabályszerű határozottságra; ugyanezt igazolja nemzeti nyelvünk fejleményének története is. Prózánk a XVI., XVII. és XVIII. században, noha egyes kitűnő írók nem hiányoztak, mégis általában tarkasága s ügyetlen döcögése miatt silány és darabos maradt; csinosb szint csak az újabb korszakban nyert azon lelkes költőktől, kik magas ihletettségtől áthatva, hogy érzelmeiket kerekdeden kifejezhessék, magát a nyelvet is szépíteni, művelni, egyik teendőjöknek ismerték; s ez oka, hogy költőink mindegyike prózában is jól ir. Ekkép prózánk jelenleg a szükségből átvett idegen, főleg latin szavakat hagyogatván, s helyettök eredeti kifejezésekkel és műszavakkal kezdván élni, tisztsággal, és gördülékeny folyósággal kínálkozik. Prosaicussaink közül nevezetesbek: Kazinczy Ferencz, Guzmics,

Helmeccy, Somogyi Károly, Toldy, Csató, Bajza, Czuczor.

A szépirodalmi jelesb művekről már főnebb emlékeztünk; czélszerűnek véljük e helyen szakonként fölhozni azon derék írókat is, kik munkáikkal diszére vannak irodalmunknak.

A) Bölcsészeti k:

Balogh Pál, 'A philosophiai mivelttség állapota Magyarorszáiban.' (Pest.)

Beké Kristóf, 'A lélektudomány viszonya a neveléshez.' (Pest, 1847.)

Csete István, 'A bölcselkedő magyar polgár.' (Kassa, 1838.)

Endrődy János, 'Embernek boldogsága fejtegetve a józan bölcselkedésnek segítségével.' (Pest, 1806.)

Erdélyi Ferencz, 'A nyilvános oktatásnak igaz elvei.' (Veszprém, 1847.)

Fejér György, 'Anthropologia, vagyis az ember esmértetése.' (Buda, 1807.) 'Az ember kimiveltetése.' (Pest, 1809.) 'Az ember kiformáltatása gondolkodó erejére nézve, vagyis közhasznu Logica.' (U. o., 1810.) 'A tudományok Encyclopoediája rövid rajzolatban.' (U. o. 1818. 2. k.) 'Az ember kiformáltatása esmérő erejére nézve, vagyis közhasznu Metaphysica.' (Buda, 1835.) 'Bevezetés a philosophiába, vagyis a Propedeutica.' (U. o. 1836.) 'A szép mesterségek alapvonatokban, philosophiai tekintetben; azaz Aesthetica.' (U. o. 1838.) 'Embernemesítés, vagyis a természeti erkölcs-tudomány.' (U. o. 1842.)

Hetényi János, 'A lélektudomány nevelési fontossága.' (Pest, 1844.)

Imre János, 'Bölcselkedés.' (Pest, 1829.) 'Az ifju magyar bölcselkedő.' (U. o. 1830.)

Köteles Sámuel, 'Az erkölcsi philosophiának elei.' (Marosvásárhely, 1817.) 'A philosophia encyclopoediája.' (Nagy-Enyed, 1829.)

Mészáros Károly, 'Az emberismeret elemei bölcsészeti tekintetben' (Pest, 1845.).

Mocsy Mihály, 'Elmélkedések a philosophia és psychologia köréből' (Buda, 1839.).

Palotay (Purgstaller) József, 'A bölcsészet elemei'. (Buda, 1843. 2 k.), 'A szépműtan vázlata'. (U. o. 1844.)

Péterfi Károly, 'A filosofusok és filozofia története' (Marosvásárhely, 1831.).

Rónay Jácint, 'Tapasztalati lélektan' (Győr, 1846.); 'Jellemisme'. (U. o. 1847.)

Ruszek József, 'A philosophia előljáró értekezései' (Veszprém, 1812.).

Sárvári Pál, 'Filosofusi ethika'. (Nagyvárad, 1804.)

Somogyi Károly, 'A törvények iránti engedelmességről'. (Buda, 1841.)

Szontagh Gusztáv, 'Propylaeumok a magyar philosophiához'. (Buda, 1839.), 'Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira'. (Pest, 1843.)

Takács József, 'Erkölcsei oktatások' (Bécs, 1799.).

Taubner Károly, 'A lélek eszme' (Pest, 1839.).

Vandrák András, 'Elemi Logika. Lelkileges ember-tan. A philosophiai ethika elemei'. (Eperjes, 1844.), 'Lélektan' (u. o. 1847.).

Warga István, 'A lélektudomány hatása a nevelésre'. (Pest, 1847.)

Zsoldos Ignác, 'Életpálya'. (Pápa, 1838.)

B) Nevelésiek.

Ángyán János, 'Nevelés és tanítás tudomány'. (Pest, 1822—33. 2. k.)

B. Barkóczy László, 'Nőnevelés. Fenelon után'. (Pest, 1842.)

Beély Fidél, 'Alapnézetek a nevelésről'. (Pozsony, 1848.)

Béke Kristóf, 'A népnevelés ügyében'. (Veszprém, 1833.)

F á b i á n G á b o r, 'Házi neveléstan kézi könyve. Heinius után.' (Buda, 1846.)

F á y A n d r á s, 'Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban.' (Pest, 1841.)

F r i e b e i s z I s t v á n, 'Népjegyzői hivatal.' (U. o. 1845.)

H u n y a d y K á r o l y, 'A ker. jó nevelés utmutatója a nép vallási és erkölcsi nemesbítésére. Galura után.' (U. o. 1847.)

K a r s a i S á n d o r, 'Általános és részletes tanmód.' (U. o. 1845.)

K o v á c s P á l, 'A nőnem nevelése.' (U. o. 1833.)

L e s n y á n s z k y E n d r e, 'Didaktika és Methodika.' (Nagyvárad, 1832.)

M a j e r I s t v á n, 'Népneveléstan.' (Pest, 1845.)

R e n d e k J ó z s e f, 'Tanmódszer.' (U. o. 1847.)

S a s k ú K á r o l y, 'Tanítás alaptudománya.' (U. o. 1837—8. 3. r.)

S z é c h y Á g o s t o n, 'A nevelés és oktatás vázlata.' (U. o., 1845.)

S z e r e m l e i G á b o r, 'Neveléstan.' (S. Patak, 1844.)

S z i l a s s y J á n o s, 'A nevelés tudománya.' (Buda, 1827. 2. k.) 'A lelkipásztorság tudománya.' (Pest, 1847. 3. k.)

V a r g a J á n o s, 'Neveléstan.' (U. o. 1844.)

Z s o l d o s I g n á c z, 'Nevelésünk hiányai' (u. o. 1841.) stb.

C) T ö r t é n e t i e k.

B a j z a J ó z s e f, 'Világtörténet.' (Pest, 1846.)

B á s t h y J á n o s, 'Magyarok emléke.' (Buda, 1836.)

B é c s i p a z m a n i t á k, 'Világtörténet. Annegarn szerint.' (Bécs, 1846.)

B r e z n a i P á l, 'A keresztyén Eklesiának historiája.' (Kolosvár, 1836.)

B u d a i E s a i á s, 'Magyarország historiája a mohácsi veszedelmig.' (Pest, 1833.)

B u d a i F e r e n c z, 'Magyarország polgári historiájára való Lexicon.' (Nagyvárad, 1805.)

Cherrier Miklós, 'Közegyház történet'. (Pozsony, 1844.)

Csengeri József, 'Az egyetemes történettudomány vázlata'. (S. Patak, 1843.)

Dankovszky Gergely, 'Magyar nemzet maradéki'. (Pozsony, 1828.)

Décsi Sámuel, 'Osmanographia vagy a török birodalom'. (U. o. 1788.)

Horváth István, 'Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetésök'. (Pest, 1815.) 'Magyarország gyökeres régi nemzetségei'. (U. o. 1820.) 'Rajzolatok a magyar nemzet legrégiebb történetéből'. (U. o. 1825.) 'A Slavinokról, az az kérékedőkről'. (U. o. 1844.)

Horváth Mihály, 'A magyarok története'. (Pápa, 1842—6. 4. k.)

Jászay Pál, 'A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után'. (Bécs, 1846.)

Kopczky Ferencz, 'A világ közönséges historiája'. (Pest, 1837. 2. k.)

Körmöczy Imre, 'Keresztény hit és egyház történet kifejlése'. (Pest, 1845.)

Kováry László, 'Székely honról'. (Kolosvár, 1842.)

Lakatos György, 'A magyar nemzet eredeti hona'. (Pest, 1844.)

Lányi Károly, 'A magyarföld egyháztörténetei'. (Pozsony, 1844. 3. k.) 'Magyar Catholicus clerus érdemeinek történet igazolta emléke'. (U. o., 1848.)

Lonovics József, 'A protestans reformatio historiája Angliában és Írlandban. Cobbet Vilmos után'. (Nagyvárad, 1832.)

Pauer János, 'Az egyházi rend érdemei Magyarországon'. (Székesfehérvár, 1847—8.)

Péczy József, 'Magyarok története'. (Debreczen, 1837. 2. k.)

Perger János, 'A magyar és hazája régenten'. (Pest, 1831.)

Schultz testvérek, 'Világtörténeti elbeszélések.' (U. o. 1846.)

Somogyi Cs. Sándor, 'Dentumogerek, vagy a magyaroknak őselei.' (Budán, 1826.)

Spányik Glycér, 'Magyarország oknyomozó története.' (Pest, 1846.)

Székelly Sándor, 'Unitária vallás története Erdélyben.' (Kolosvár, 1840.) 'Erdélyország története hiteles kútfőkből.' (U. o. 1845.)

Szekér Joachim, 'Magyarország eredete; a régi és mostani magyaroknak nevezeteseb cselekedeteivel.' (Pozsony, 1791.)

Szilágyi Ferencz, 'Klió, historiai zsebkönyv.' (Kolosvár, 1832—6. 3. k.)

Svastics Ignác, 'Magyarok esmérete.' (Pest, 1833.)

Tóth Ferencz, 'A magyar- és erdélyországi protestans eklésiák historiája.' (Komárom, 1808.)

Udvardy Ignác, 'A protestantismus köztörténeti fejleménye.' (Veszprém, 1847.)

Velencei Gábor (Bajza), 'Az északamerikai egyesült statusok története.' (Pest, 1836. 2. k.)

Virág Benedek, 'Magyar századok.' (Buda, 1808—6. 2. k.)

Gr. Majláth János, 'Vallásmozgalmak Magyarorszáiban.' (Pozsony, 1844. 2. k.)

D) Utazásra vonatkozó k:

Gr. Csáky Antalné, 'Utazási vázlatok Olaszországról.' (Pest, 1843.)

Császár Ferencz, 'Utazás Olaszországban.' (U. o. 1844.)

Bölöni Farkas Sándor, 'Utazás Északamerikában.' (Kolosvár, 1834.)

Farkas Sándor, 'Anténor utazása. Francziából.' (Nyenyed, 1831—3. 3. k.)

Deáki Fülöp Sámuel, 'Az ifju Anacharsis utazása Görögországban. Barthelemy után francziából.' (Kolosvár, 1820.)

G e g ő Elek, 'Moldvai magyar telepek.' (Pest, 1838.)

G o r o v e István, 'Nyugot. Utazás külföldön.' (U. o. 1844.)

H a r a s z t y Ágoston, 'Utazás Éjszakamerikában.' (U. o. 1844.)

H r a b o v s z k y Dávid, 'Utazási rajzok.' (Kassa, 1837.)

I r i n y i József, 'Német-, francia- és angolországi utijegyzetek.' (Hála, 1846.)

K i s János, 'Nevezetes utazások tárháza.' (Pest, 1816—9. 8. k.)

L u d v i g h Sámuel, 'Utazás Görögországban.' (Pozsony, 1836.)

M é h e s Sámuel, 'Uti jegyzetek Némethon, Holland, Belgium, Schweiz és Tyrolban.' (Kolosvár, 1847.)

P a g e t Jánosné (Wesselényi Polyxena), 'Olaszhoni és schweizi utazása.' (U. o., 1842.)

P o n g r á c z Lajos, 'Magyar uti képek.' (Pest, 1845.)

S z e m e r e Bertalan, 'Utazás külföldön.' (Pest, 1845.)

T e s s e d i k Ferencz, 'Utazás Franciaország déli részeiben.' (U. o. 1831.)

T o t h Lőrincz, 'Uti tárcza.' (U. o. 1844.)

E) Földirást tartalmazók:

D ó c z y Fer. József, 'Europa tekintete jelenvaló... állapotában.' (Bécs, 1829.)

F á b i á n Gábor, 'Arad vármegye leírása.' (Buda, 1835.)

F é n y e s Elek, 'Magyarország statistikája.' (Pest, 1843. 3. k.), 'Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben.' (U. o. 1836—9. 6. k.), 'Magyarország leírása.' (U. o. 1847.), 'A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben.' (U. o. 1848.), 'Nemzeti iparunk.' (U. o. 1843. és 1846.)

H a a s Mihály, 'Baranya földirati, statisztikai és történeti tekintetben.' (Pécs, 1845.)

K o n e k Sándor, 'Statistika elmélete.' (Győr, 1847.)

Korponai János, 'Hadi földleírás.' (Pest, 1845.)

Kövényi László, 'Erdély statisztikája.' (Kolosvár, 1847.)

Kozma Pál, 'Zaránd vármegyének földirati, statisztikai és történeti leírata.' (U. o. 1848.)

Lassú István, 'A svecziai, norvégiai és dániai királyságoknak statisztikai leírása.' (Buda, 1820.)

Michnai Endre, 'Statistika.' (Pozsony, 1844.)

Mocsáry Antal, 'Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statisztikai esmertetése.' (Pest, 1826. 4. k.)

Rajcsányi János, 'Világegyetem, vagyis az egész földnek képe, különös tekintettel az országok és népek miveltségi állapotjára, és történetére.' (U. o. 1846.)

Ramóczy Valerián, 'Álladalomtan.' (Pozsony, 1847.)

Vállas Antal, 'Egyetemi világismeret.' (Pest, 1844.) 'Nemzeti encyclopaedia.' (U. o. 1848.)

Vályi András, 'Magyarország leírása.' (Buda, 1796—9. 3. k.)

F) Természettaniak:

Berde Áron, 'Légtünemény.' (Kolosvár, 1847.)

Bugát Pál, 'Tapasztalati természettudomány. Tscharnier után.' (Buda, 1836.)

Fuchs Albert, 'Természettan elemei.' (Kassa, 1845.)

Hanák János, 'Természetrész.' (Pest, 1846.)

Nendvich Károly, 'Az életműtlen műipari vegytanok alapismeretei.' (Pest, 1844.)

Peregriny Elek, 'Természettörténet az ifjúság tanítására.' (Pest 1847.)

Schirckhuber Mór, 'Az elméleti és tapasztalati természettan alaprajza.' (Pest, 1844, 2. k.)

Tarczy Lajos, 'Természettan.' (Pápa, 1844.)

G) Matematikaiak:

Árenstein János, 'A képzetes mennyiségek tulajdonságai' (Pest, 1847.)

De la Casse Benjamin, 'Elemi mennyiségtan.' (Pozsony, 1842. 2. k.)

Győri Sándor, 'A felsőbb analysis elemei.' (Buda, 1836—9.)

Nagy Károly, 'Arithmetika, számítás különös jegyekkel.' (Bécs, 1835.) 'Elemi Algebra, számítás különös jegyekkel.' (U. o. 1837.) 'Kis számító, magyar gyermekek kézi könyve.' (U. o. 1837.) 'A kis Geometra, a terjedtség tudomány alapelvei.' (U. o. 1838.)

Tarczy Lajos, 'Tiszta mértan elemei.' (Pápa, 1841.)

Tatai András, 'Elemi mértan.' (Pest, 1845.)

Taubner Károly, 'Tiszta mennyiségtan.' (U. o. 1843.)

Vállas Antal, 'Egyetemes számtudomány.' (U. o. 1836.) 'Felsőbb egyenletek.' (Buda, 1842.) 'Számvetés elemei, négyjegyű logaritmusi táblával.' (Pesten, 1846.)

Varga János, 'Mértan tan módszerüleg előadva.' (U. o. 1843.)

H) Törvény-, jog- és statusnialak:

Acsádi Sándor, 'Magyar törvény.' (Pest, 1844.)

Balásházy János, 'Politikai és statusgazdasági nézetek.' (Debreczen, 1847.)

Beöthy Zsigmond, 'Elemi magyar közjog.' (Pest, 1846.)

Blásy Lajos, 'Egyházi törvény.' (U. o. 1844.)

Cherrier Miklós, 'Egyházi jog idegen felekezetek iránti figyelemmel.' (Nagyszombat, 1843.)

Császár Ferencz, 'Beccaria a bűnökről és büntetésekről. Olaszból.' (Zágráb, 1834.) 'Váltó óvások.' Buda, 1840.) 'A magyar váltójog.' (U. o. 1840. 2. k.) 'A fiumei kikötő.' U. o. 1842.) 'A magyar csódtörvénykezés rendszere.' (Pest, 1846.)

Csacskó Imre, 'Bevezetés a természeti jogba.' (Győr, 1839.) 'Büntetésjogi elméletek tekintettel a büntetés fájára, különösen a halálbüntetésre.' (Bécs, 1843. 2. k.)

Gr. Dessewffy Aurél, 'X. Y. Z. könyve,' (Pest, 1842.)

Gr. Dessewffy Emil, 'Alföldi levelek.' (U. o.) 'A magyar vám és kereskedés ügye és annak vég eligazítási módja.' (U. o. 1847.) 'Fizessünk mennyit becsülettel elbírunk, magunknak, magunkért.' (U. o. 1847.)

Gr. Dessewffy József, 'A Hitel czimű munka taglalatja.' (Kassa, 1831.)

B. Eötvös József, 'Vélemény a fogházjavítás ügyében.' (Pest, 1838.)

Fábián Gábor, 'A democratia Amerikában.'

Fáy András, 'Kelet népe nyugoton.' (Pest, 1841.)

Fogarassy János, 'Magyar közpolgári törvényutdomány elemei.' (U. o. 1839.) 'Magyar kereskedési és váltójog.' (Buda, 1840.) 'Magyar váltó és kereskedési jogtan.' (Pest, 1846.)

Fogarassy Mihály, 'Emlékirat az 1847—8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról.' (U. o. 1848.)

Frank Ignác, 'A közigazság törvénye Magyarországon.' (U. o. 1845—6. 2.k.)

Gorove István, 'Nemzetiség.' (U. o. 1841.)

Gózon György, 'Egyházi törvénykezés Magyarországon.' (Pest, 1841.)

Jászai Pál, 'Hiteltörvények.' (U. o. 1840.)

B. Jósika Miklós, 'Irány.' (Kolosvár, 1835.)

Kállay Ferencz, 'A magyar nemzetiségről.' (Pest 1836.)

Karvassy Ágoston, 'A politikai tudományok rendszeresen előadva.' (Győr, 1843.)

Gr. Kemény Zsigmond, 'Korteskedés és ellenszerei.' (Kolosvár, 1843.)

Komjáthi Anselm, 'Magyar jogtan.' (Pest, 1846.)

Gr. Lambert Fülöp, 'Még egy terra incognita.' (Pozsony, 1841.) 'Elfogulatlan nézetek különféle politikai viszonyaink fölött.' (U. o. 1843.)

Lónyai Menyhért, 'Hazánk anyagi érdekeiről.' (Pest, 1847.)

Madarassy János, 'A magyar polgári törvénytudomány vázlata.' (Eger, 1845.)

Mester István, 'Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazatjogáról.' (Pest, 1847.)

Miskolczi Károly, 'Magyarország közjoga.' (Eger, 1846.)

Mráz (Déry) Mihály, 'Országos nemes-e a magyar alrendű pap?' (Pest, 1842.)

Palugyai Imre, 'A magyar alkotmány.' (U. o.) 'Megyerendszer hajdan és most.' (Pozsony, 1847.)

Sárvári Antal, 'A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere. List után.' (Köszeg, 1843.)

Sárvári Jakab, 'A büntetésről, különösen a halálbüntetésekről.' (Pest, 1844.)

Sz. I. 'Szláv törekvések és a magyar elem.' (Pest, 1850. Eléadatnak benne a szláv-muszka hódítási s terjeszkedési törekvések, mint mellyek összesen egész Europa kifejlődése ellen vannak intézve: a magyar elem ellenben úgy rajzoltatik, mint olyan, mellynek kiválólág hivatása, Europa délkeleti részén a szláv-muszka hódításoknak útját állani, s a népek anyagi és szellemi fejlődésének előharczosa lenni)

Szabó Béla, 'A magyar korona országainak statusjogi és monarchiai állása a pragmatica sanctio szerint.' (U. o. 1848.)

Szalay László, 'Statusférfiak és szónokok könyve.' (U. o. 1846.) 'Publicistai dolgozatok.' (U. o. 1847.) 'A büntető eljárásról különös tekintettel az eskütszékekre.' (U. o. 1841.)

Gr. Széchenyi István, 'Világ.' (U. o., 1831.) 'Hitel.' (U. o.) 'Stadium.' (Lipce, 1833.) 'Kelet népe.' (Pozsony, 1841.)

Szemere Bertalan, 'A büntetésről, különösen a halálbüntetésekről.' (Buda, 1841.)

Szlemenics Pál, 'Fenyítő magyar törvény.' (Pest, 1847.) 'Magyar polgári törvény.' (Pozsony, 1845. 4. k.)

Szeremlei Gábor, 'Politika.' (S. Patak, 1845.)

Szokolai István, 'Büntető jogtan.'

Szűcs István, 'Magyar polgári törvénytudományi kalauz.' (Debreczen, 1846.) 'Elemi magyar magánjog.' (U. o. 1845.)

Udvardy Ignác, 'Római ker. kath. egyházi jogtan.' (Buda, 1843. Veszprém, 1846.)

Vajda László, 'Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretiségek.' (Kolosvár, 1830. 4. k.)

B. Wesselényi Miklós, 'Balitéletek.' (Bukarest, 1834.) 'Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.' (Lipscse, 1843.)

Zsoldos Ignác, 'Szolgabirói hivatal.' (Pápa, 1844.)

64. §.

Szónoklatot kétfélet különböztetünk meg: polgárit t. i., és egyházi t. Hallgatással mellőzván az árpádi korszakot, melly minden ellenséges elem daczára is derék magyar ajku polgári szónokokat nevelt, csak a vegyes házakból származott királyok korszakát említjük. E korszakban, mint láttuk, jobbra magyarul folytak az ügyek; a közigazgatás, csakély kivétellel, honi nyelven intéztetett: mi őseink közül többeknek alkalmul szolgált, magukat a polgári szónoklatban kitüntetni. Szilágyi Mihály, Vitéz János. sőt maga Mátyás király is, nem egyszer mutatá meg szónoki ügyességét.

A gyászemlékü mohácsi vész derűnket borúra változtatá; nyelvünk egén sűrű fellegek kezdettek barangolni: s így történt, hogy az lassankint a vitatkozás és közigazgatás teréről leszorittatván, csakhamar kénytelen volt egy holt nyelv uralmát tűrni, sőt elismerni. Innen van, hogy a XVII. és XVIII. században valami kitűnő magyar polgári szónoklat nyomára nem akadhatunk. Azonban az újabb kor föltüntével az idők és körülmények változtak: a nemzeti nyelv hön pártoló keblekre talált. Megyei s hongyűlési tanácskozásaink, lerázván a holt latinnak nehéz bilincseit, ma-

gyar nyelven folytak; lelkesebb véreink érzelmeiket e nyelven áraszták: mi által polgári szónoklatunk is ragyogó fényben kezdett eléltünni.

Szónokaink, noha többnyire készületlenül, de mivelt lelkök erejéből szólaltak föl, mégis párvonalba állíthatók a külföld híres szónokaival. E kitünést az irigység sem tagadhatja. Jelesebbek: Deák, Lonovics püspök, báró Vay Miklós, ifj. Pázmándy Dénes, Sárkány apát, Somsich Pál, Körmöczy kanonok, gr. Cziráky János, Rohonczy Ignác, Besze János, stb. Többen vannak, kik mint művészi készületű írók, léptek föl az irodalmi pályára, s beszédeik a görög és római ékes-szólás remekei mellett büszkén megállhatnak. Illyenek: Toldy Ferencz, kinek 'Irodalmi beszédei' Pozsonyban. 1847. jelentek meg; és ezekhez teljes joggal sorozhatók azon, 'Emlékbeszéd', melyek a magyar t. társaság 'Évkönyveiben' láttak világot: nevezetesen Kölcsény Ferencz Kazinczy (I. köt. 148. l.), Szalay Imre János (II. köt. 15. l.), Guzmics Horváth János (III. 185. l.), Kölcsény Berzsenyi Dániel (III. köt. 202 l.), Bitnicz Szepessy Ignác (IV. köt. 117. l.), Czuczoré Guzmics Izidor (V. köt. 196. l.), Császár Ferencz gr. Dessewffy (VI. köt. 119. l.) fölött stb.

65. §.

Mi az egyházi szónoklatot illeti, annak már a legregibb időkben is akadunk nyomára; azonban nagyobb kiterjedtséget csak a XVI. században nyert, a mindenütt tüzesen folyt vitatkozás által; de minthogy az akkori hitszónokok megelégedvén hiveik alapos oktatásával, az előadás ékességére nem igen ügyeltek, szónoklati tökélyt náluk hasztalan keresünk; mégis a jelesbek közé Telegdi Miklós, Draskovich György pécsi püspökök, Monoszlói András pozsonyi prépost, Szegedy Gábor sz. Ferencz rendü hitszónok, Landovich István, Gyalogi János, Szabó István jezuíták, Bornemisza Péter, Kulcsár György, Juhász Péter, Huszár Gál protestans lelkészek méltán sorozhatók.

A XVII. század P á z m á n Pétert, K á l d i Györgyöt, Illy és Andrást, L é p e s Bálintot, V e r e s m a r t y Mihályt, M o l n á r Albertet, Z v o n a r i c s Mihályt, M e d g y e s i P á l t stb. szülte; kik már erővel, tömörséggel és méltósággal diszes, néha azonban heves előadásuknál fogva, bármely nemzet akkori szónokaival bátran mérkőzhetnek. Ez időtt jöttek főkép szokásba a halotti beszédek; de mellyeknek haszontalan okoskodásai, izetlen és üres szópompája között Pázmán hathatós nyelvét nem találhatjuk. Károlyi Susanna-, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hitvesének hamvai fölött három hónap alatt, 12 híres prédikátor szónokolt; kiknek beszédei, *„Exequiae principales, az az halotti pompa“* czim alatt nyomtatásban is megjelentek Gyulafejérvárt, 1622.

A XVIII. században nagy részt lecsillapodván a vallási vitatkozás hevessege, gyérült egyházi szónokaink száma is; de mind e mellett derék egyházi szónokokkal dicsekedhetünk. Illyenek: Illy és András erdélyi püspök, ki *„Sertum sanctorum“* czim alatt, a szentek dicséretéről szóló beszédeit Nagyszombatban, 1708. (2. k.), egyéb beszédeit pedig Bécsben, 1710. adta ki; Cs ú z i Zsigmond paulinus, ki egyházi beszédeit *„Zengedező sipszó“* (Pozsony, 1723.), és *„Evangeliomi trombita“* (Nagyszombat, 1724.) czim alatt nyomatta ki; B a n i c s Domonkos sz. Ben. r. jeles egyházi szónok (1727.); P é n z e s Vincze, T o t h F á b i á n, C s á k Gellért, T a k á c s Antal, S á r v á r i István, O z o l y i Flórián sz. Ferencz rendűek; S z a b ó István jezuita, ki egyházi beszédeket böjti vasárnapokra, (Sopron, 1743.) és *„Három esztendőre való vasárnapi prédikációkat“* irt (Nagyszombat, 1746. 3. k.); T e l e k József sz. Ferencz rendű éves nyelvű hitszónok, kinek egyházi beszédei *„Hathatós erejű mágneskö“* és *„Hálaadó dicséret“* czim alatt jöttek világra, Pesten, 1759. De főleg figyelmet érdemel a *„Tizenkét csillagú korona“* (Buda, 1769. 2. k.), melly boldog Anyánk 12 ünnepére alkalmazott egyházi beszédeit tartalmazza; C s e t e István jezuita; B i r ó Márton veszprémi püspök; D e z s ő Bernárd sz. Ben. r. endrődi lelkész; T ö r ö k Mihály paulinus, ki a *„Magyar koronának őrzője“* (Pest, 1768.), és a *„Magyarok legnevezeteseb-*

sátoros ünnepe' (Buda, 1771.) czim alatt nyomatta ki sz. beszédeit; Hollósy Egyed sz. Ben. rendü ékes szónok; Somogyi Dániel pannonhegyi főapát; Molnár János szepesi kanonok, kinek 'Egész esztendőnek vasárnapjaira alkalmazott beszédei' 1780. jelentek meg Pozsonyban; Somogyi Leopold győri kanonok, utóbb szombathelyi püspök, kitől az egész esztendőnek vasárnapjaira szolgáló egyházi beszédek birunk (Győr, 1786. 2. k.); Szankovácsi Leopold sz. Ferencz rendü hitszónok, kinek számos szent beszédei 'Ünnepnapokra' (Győr, 1788.), 'Vasárnapokra' (u. o. és Komáromban, 1789—99. 6. k.) valók; bőjti beszédei pedig 'Áruló Judás' és 'Macula nélkül való tükör' czim alatt jelentek meg. Simon Máé paulinus kárászi lelkész; Alexovich Vazul szinte paulinus, ki a pesti főegyházban mondott beszédeit 1789. Pesten, a többi pedig 1791., ugyanott adá ki; Kovács Ferencz; Jambresich György; Patai András jezsuiták. Pausz Ámánd sz. Ben. r. kisczelli lelkész; Hajas Ist. án, kinek beszédei, Egyházi Pásztor' czim alatt, Zsolnai Dávid veszprémi püspök költségén adattak ki Győrött, 1790.; Kosztolányi Sándor sz. Ferencz rendü körösladányi káplán, 'Egész esztendőbeli vasárnapokra alkalmazott sz. beszédei' 1794. Pozsonyban (2. k.); majd 1798. Bőjti beszédeit nyomatá ki. Bosnyák Benedek, Szentmihályi Timotheus Poor Sándor, Barbarics Bálint. mind jeles magyar hitszónokok sz. Benedek rendjéből. Egyed Joakim paulinus: számos beszédei 1798. Váczon jöttek világra. Gr. Batthyányi Ignác erdélyi püspök, Vajda Sámuel sz. Benedek rendü tihanyi apát, Noszkó Alajos, Füsi Pius jeles hiszónokok stb.

A XIX. századnak jutott a szerencse, hogy e mezőn is nyelvünket kitüntesse. E korszaki egyházi szónokaink beszédeit világos és határozott okoskodás, tiszta vallásos érzelem, a hitágazatok és erkölcsi oktatás czélszerű összekapcsolása, válogatott, nemes, és virágzó nyelv ékesítik. Kiadott munkáikról nevezetesbek: Kovács Ágoston, 'Predikációk.' (Pest, 1802.) Negyedes Pál, 'Lelki kalászat.' (Győr, 1801.) Apostoli kalászat.' (U. o. 1802.) Bogyai

Mihály, ,Vasárnapi predikációk.' (Vác, 1809.) Fejér György, ,Pest sz. kir. város főtemplomában tartott beszédek.' (Budapest, 1806—9.) ,A mostani idők szükségéhez alkalmaztatott vasárnapi, innepi, és más alkalmatosságbeli beszédek.' (Pest, 1818.) B. Szepessy Ignác, ,Vasárnapi, ünnepi és bőjti beszédek.' (Miskolcz, 1828.) ,Homiliák.' (Kassa, 1840. 2. k.) ,Egyházi beszédek.' (Pécs, 1846. 4. k.) Szepessy Alojz apát, tarczali plebános, ,Vasárnapi és ünnepi predikációk.' (Kassa, 1831. 4. k.) Gódin József, Dombi Mihály, Kapfer Fer. ájtatos r. hitszónokok. Scitovszky János, ,Egyházi beszédek.' (Pécs, 1844.) Majer József, ,Vasárnapi és ünnepi homiliák.' (Pest, 1823.) Kolosváry Sándor, ,Egyházi beszédek.' (Pozsony, 1843—4. 2. k.) Pap Ferencz, ,Predikációk.' (Esztergom, 1830. 5. k.) Zsombori József, ,Egyházi beszédek.' Gegő Elek, ,Egyházi beszédek.' (Pest, 1834.) Kis Ádám, ,Egyházi beszédek.' (U. o. 1838. 4. k.) Spécz József, ,Bőjti sz. beszédek a ker. kath. hit főigazságairól.' (U. o. 1844.) Orsz Ádám, ,Egyházi beszédek vasárnapokra.' (U. o. 1845. 2. k.) Beke Sámuel, ,Vasárnapi beszédek.' (Kolosvár, 1843. 2. k.) Horváth Endre, ,A jó pásztor, nagy bőjti beszédekben.' (Buda, 1844.) Bahunek János, ,A vasárnapi és ünnepi evangeliomoknak értelmezése.' (Pest, 2. k.) Sujánszky Antal, ,Kalászat a legjelesebb német catholicus hitszónokok egyházi beszédeiből.' (Pest, 1843.) Véghe István, Fitzjames Fer. soissoni püspök oktató beszédei.' (Esztergom, 1841. 3. k.) Majer István, ,Népszerű egyházi beszédek minden vásár- és ünnepnapra.' (Pest, 1848. 2. k.) Vincze Sándor, Szombathely egyházmegyei pap, ,Egyházi beszédek.' (Szombathely, 1848. 1. k.) Török Pál, ,Egyházi beszédek' czim alatt: Pap István, Baksai Dániel, Tóth Mihály, Székács József, és saját beszédeit adta ki. (Pest, 1845. 2. k.) Horváth János, Hoványi Ferencz, Körmöczy Imre, Gasparich Kilit, Magyar Ferencz, Szabó János, Kolmár József, Pados János, Taubner Károly, és kiknek beszédeit ,Egyházi beszédek gyűjteménye' czim alatt Szalay Imre adta ki.

Tagadhatlan, hogy az ugynevezett tudományos és szépirodalmi folyóiratok nyelvünk csinosodását, tisztaságát és aesthetikai művelését, a mellett, hogy tudományos ismereteket terjesztenek, nagyon elésegítik. Illyen volt például Szacsvai Sándor „Muzsá”-ja; melly mellett a Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferencz és Bacsányi János szerkesztette „Magyar Muzeum” 1788. megindulván, 1792-ig, és így négy évig virágzott; Széphalmi Vincze (Kazinczy), Orpheusá’-val, mell, 1790. keletkezett, s ugyanezen évben két kötet kijötte után elakadt, nemesen versenyezvén. A „Mindenes gyűjtemény” 1789. indult meg, mellyben Péczely József, Mindszenti Sámuel, és Perlaky Dávid közlötték a magyar tudományosságot előmozdító munkáikat. Négy év multával megszűnt. Belőle 6. kötetet birunk. Sándor István 1792—1808 közt adta ki Győrött „Sokfélejét,” 12. kötetben. Takács József „Magyar Minervá”-ja leginkább a magyar jeles írók dolgozatainak kiadásával foglalkozott. Az „Új holmi” tudományos folyóirat 1810., s így keletkezése évében halt el. Ekkép lelkesb íróink vas szorgalma a részvétlenség és háboruk által megtöretvén, folyóirataink egy időre megakadtak, hogy jobb körülmények közt annál fényesebben föltünhessenek. A folyóiratok utáni vágy mindinkább erősödék; a közönség várva várta megindulásukat; íróink szövetkezni kezdettek; a közbizodalom Döbrentei Gábor-, gr. Gyulai Lajos nevelőjében összpontosult, ki számosaktól támogatattván, 1814. indítá meg az „Erdélyi Muzeum”-ot, mellynek tárgyai voltak: a honi s külföldi híres személyek életrajza; nemzetek jellemét ismertető utazások kivonata; honunk történetét és nyelvünk régibb állapotját világosítható megjegyzések; a költészet némelly nemeinek elmélete; idegen irodalom ismertetése; erkölcsi elbeszélések; bennünket érdeklő munkák kritikai bírálata; nevelést tárgyazó gondolatok és észrevételek, stb. E folyóirat sok jónak, szépnek és érdekesnek tárháza lévén, az olvasó közönség nem csekély részétől sajnálattal kísértetve szűnt meg, 10 kötet kijötte után, 1818.

Ezt követte 1817. a 'Tudományos Gyűjtemény', melynek időnkinti szerkesztői voltak: Fejér György, Thaisz Endre, Vörösmarty Mihály, Horváth István, végre maga a kiadó (Trattner-) Károlyi István. A tudományos becsét sok kötettől eltagadni nem lehet; ilyenek főképp azok, melyeket a széles tudományu Horváth István szerkesztett. Egy folyóiratunk sem tudta magát annyi ideig föntartani, mint ez. Megszűnt 1841., miután 25 éves pályáját kifutotta. A magyar irodalom élesztése s terjesztése körül érdemei el nem vitázhatók. Az irodalmi vállalatokkal annyira szerencsétlen Kovacsóczy Mihály szerkesztése mellett támadott 1824. az 'Aspasia' és 'Laura'; de alig hogy születtek, tartalmuk silánysága miatt nyomban várta őket az enyészet. Gr. Dessewffy József buzgalma következtében, 1825. Dulházy Mihály szerkesztése mellett indult meg Kassán a 'Felső Magyarországi Minerva', egykori tudományos folyóirataink valódi gyöngye. Tartalma meghaladá a 'Tudományos Gyűjteményét. Szemere Pál és Kölcsey Ferencz fölüggyelése alatt jelent meg 1826. az 'Élet és Literatura', mely két kötet kijöttével, 1828. czimét 'Muzáron'-ra változtatta; ebből is két kötet forog kézen. Folyóirataink legalaposhja volt, s épen azért kora halálát, illik, hogy fájlaljuk. Wigand Otto könyvárusnak 'Sas' czimű folyóirata 1831. kezdett röpülni, Thaisz Endre ápolása alatt; de szárnyaszegetten 3 év mulva földre hullott. Kovacsóczy Mihály 1833. adá ki az 'Árpádiát', honi történetek zsebkönyvét, jó és válogatott tartalommal; Bajza József pedig 1834. a 'Kritikai lapok'-at. 1834-ben indította meg a magyar t. társaság, Schedel Ferencz szerkesztése mellett a 'Tudománytár'-t, melynek uj folyama 1837. Luczenbacher (Érdi) által lön szerkesztve; megszűnt részvétlenség miatt 1844 végével, roppant veszteséggel. E sorsra jutott egyetlen-egy tudományos folyóiratunknak enyésztét, főleg a közlött értekezések érdekelküliségének kell azonban fölrónunk. 1837. Bajza, Schedel és Vörösmarty egyesült erővel alapították az irodalmunk történetében időszakot alkotó, 'Athenaeum' czimű tudományos és szép művészeti folyóiratot, 'Figyelmező' kritikai lap-

társával, hova a haza legjobb írói rakták le a mivelt közönség többségének, élvezhető alakban, népszerűen szerkesztett tudományos munkálataikat, s válogatott költői és szónoki műveiket. Az első évi folyamnak főérdeme, hogy a külföldi irodalmak jó izléssel válogatott, legillatosb virágait correct fordításokban ülteté át nyelvünkre. Legbecsesb gyöngye azonban ezen évfolyamnak Kőlcsey 'Parainesis-e.' 1838-ban kezdődött a keserű irodalmi harc a 'Hirnök'-kel és Csató Pállal, Munkácsyval, a 'Rajzolatok' szerkesztőjével, Kunossal, a 'Természet' szerkesztőjével, 'Hazuchával, Csaplovics-csal, és a színház ügyében Szentkirályi Móricz igazgatóval. Bármily diadalmasan vitta is az Athenaeum e küzdelmeket, a közönség nagy része mégis kezdé e polemiát sokalni; s főleg ennek tulajdonítandó, hogy 1839. a mérges polemia némileg szelidültebb alakot öltött. 1841-től kezdve a 'Figyelmező' mint önálló független lap meg lőn szüntetve, s helyette az 'Athenaeum' hetenkint háromszor jelent meg, és külön tért nyitott a literatura mozgásainak. A polemia ismét föléledt a 'Közlemények' ellen. Az 1842-dik év második felében már soványabb alakban látjuk a csökkenő, és belbecsében is némileg alábbszálló folyóiratot. Egy ív helyett csak fél íven jelenék meg. 1843-ban új folyam kezdődött, szűkebb, de egyébkint hasonló tárgyú és becsü tartalommal, mint az elébbi években. A tollharcz főleg a 'Honderű' ellen irányoztaték. Ez év végével megszűnt az alakját már több ízben változtatott, és fokunkint elsilányodott jeles folyóirat. A tudományos értekezések, melyek az Athenaeumban napvilágot láttak, lehető legjobbak, mert mindenkor szem előtt tartották a kor szükségait, a napi kérdéseket; a szép-irodalmi izlés, nyelvbeli tisztaság és szabályosság terjesztésére egy irodalmi vállalat sem tett annyit, mint az Athenaeum. Sokat korholtatott a szerkesztő, hogy lapjain sok helyt engedett a polemiának. — Az 'Irodalmi Arcopág'-ból 1844. két füzetke jött ki. Birálatokkal foglalkozott. — Frankenburg Adolf azon panaszt, hogy nincs lapunk, melly föladataul tűzte volna ki: irodalmunk fejlődését, elhaladását őrszemekkel kísérni, s annak új termékeit a kö-

zönséggel megismertetni, megszüntetendő, 1845-ben Julius elejével határozá el magát, az 'Életképek' mellett egy külön rovatnak, 'Irodalmi Őr' czim alatti megnyitására; czélul tűzvé ki: irodalmunknak mindennemű termékeit, különösen pedig a szépirodalom köréhez tartozókat szigorral, a hol kell, de mindenkor méltányosan, és minél alaposabban bírálni, s megismertetni. Kevés kivétellel meg is felelt föladatának. Megszűnt 1846. végével.

67. §.

Szépirodalmi folyóirataink közt Mátray Gábor, 'Regélő'-jén, és 'Honművész'-én (1833—1841.), Munkácsy János, 'Rajzolatai' ('Budapesti Rajzolatok' politikai, tudományos, művészeti, mulattató hirlap'), és Kovácsóczy Mihály, 'Közleményein' ('Közlemények az élet és tudományok köréből. Literaturai lapok. Pest, 1841.) kívül, említendő Garay Jánosnak 1842. megindult, új irányu 'Regélője'; mellynek nem kis érdeme, hogy eltérve a nagy részt fölületes külföldi divatlapok példájától, helyt adott hasábjaiiban a társaséleti és szépirodalmi kérdések komolyabb, mélyebb megvitatásának; azért noha benne kitűnően jeles eredeti novella és beszély kevés jelent meg, mégis érdekességben nyert az előbbi fölött. E lap 1844. Jul. elején Erdélyi János birtokába jutván, 'Vahot' Imre szerkesztése mellett, 'Pesti divatlap'-ra változott; majd Erdélyinek külföldre történt utazásával, szerződésileg 'Vahot' Imre tulajdonává lett. Kiadója czélul tűzte ki, a két magyar haza mindennemű olvasó közönségének egy, minden tekintetben jó és nemes irányu, tisztán magyar szellemű szépirodalmi lappal kedveskedni, s ez által a magyar társasélet-, irodalom- és művészetnek nemzeti irányban leendő diszes, üdvös kifejlődését, és általában a műveltség terjesztését hathatósan előmozdítani; s ez irány mellett megjelenése óta folytonosan küzd erélylyel. Az 1848. év második felével tárczája 'Nemzet-őr' czimet öltött: és szerkesztő-társul Obernyik Károlyt nyerte. — 1843-ban Petrichevich Horváth Lázár szerkeszt-

tése alatt jelent meg, a magasb műveltséget igénylő hölgyek számára szentelt divatlap, a 'Honderű'; melynek fő célja volt: az édes magyar nyelvet fölsőbb, de nagyobb részt idegen elemű köreinkkel is megkedveltetni, azoknál nemzeti érzelmeket ébresztetni, s ez által a honi nyelv és nemzetiség iránti szeretetet ültetni a keblekbe. E végre megindulásakor benne mindaz öszpontosított, mit értelmiség, szellem és áldozatkészség adni bír; s épen ezért nem volt minden befolyás nélkül a magasb körökre. Csak az kár, hogy e befolyás az által lón megvesztegetve, mert hizelgett. Sajnálni lehet, hogy nem találkozott szilárdabb elvekkel a bizalom, mellyel a magasabb körök megtisztelni kezdték a magyar divatirodalmat. Megszűnt 1848. Jul. végével, és hamvaiból a 'Reform' politikai lap emelkedett. — Frankenburg Adolf, 1844. nyiltával megindított, 'Életképek' czimű szépirodalmi divatlapjának fő, sőt egyetlen célja, a nemzetiség belsőlegesen ébresztése és terjesztése; e végre külső csin- és izléssel is igyekezett hatni, hogy illy módon utat nyisson azokhoz, kik a nemzetiség és irodalom iránt idegenek maradni tudának. E divatlapnak minden sora, távol az alacsony hizelgéstől, magyaroknak van írva. Frankenburg 1847. Jul. elejével Bécsben nyervén hivatalt, a szerkesztést Jókai Móriczra bizta. — Noisser Richárd, 'Vaterland'-jából keletkezett Győrött, 1847. elején, Kovács Pál szerkesztése mellett, a 'Hazánk' szépirodalmi és kereskedelmi lap. Sajnálni lehet, hogy a martiusi események után politikai alakot öltött magára. 1848. Aug. elenyészett. — A 'Képes ujság'-ot, melynek föladata, a művészet és tudományok jelenkori állapotát, rövid leírásban ábrák által fölvilágosítva, az utókorra átszállítani, Werfer Károly 1848. kezdetével Kassán indította meg. — A 'Szépirodalmi szemlét,' Erdélyi János szerkesztése alatt, 1847. a Kisfaludy-Társaság adá ki; célul tűzvé egy nemesebb izlés terjesztését az irodalomban. E végre figyelmét irodalmunknak a szóló művészetek köréhez tartozó széptani, műelméleti, s műtörténeti úgy, mint költői és szónoki szerzeményeire fordítá; s azokról majd áttekintő történeti, inajd jelentő

vagy részletesebb bírálati cikkeiben értekezett; közlötté végre a társaság munkálódásait is. Megszűnt keletkezésének évében. — 1847-ben 'Honleányok könyve' czim alatt R ö s z l e r Ágnes pesti leánynevelőnő, és O r o s z h e g y i Józsa indítottak meg egy közhasznú ismeretek-gyűjteményét, különösen honunk növendék leányai számára; melly a női hivatás körét illető mindennemű természettani, népismereti, történeti, gazdasági, nevezetesen a női munkákra utmutató, s az életbeli vezérelveket eléterjesztő értekezéseket, életnevesítő költeményeket, regéket, beszélyeket stb. foglal magában.

68. §.

Az első egyházi folyóírást magyar nyelven H o r v á t h János veszprémi kanonok, utóbb fejevári püspök 1820. indította meg, s folytatta öt évig. Czime: 'Egyházi értekezések.' — 1832-ben kettő támadott; az egyik K o v á c s Mátyás egyetemi hittanár szerkesztése mellett, 'Egyházi folyóírás' czim alatt, mellyet következő évben O s v á l d Ferencz szinte egyetemi hittanár folytatott. Belőle öt kötetet birunk. A másikat G u z m i c s Isidor pannonhegyi hittanár, utóbb bakonybéli apát, 'Egyházi tár' név alatt bocsátotta ki, mellyel új kort derített hittudományi irodalmunkra. Mennyire terjedett általa a vallási magyar tudományosság, azt a magyar egyház történetírója fogja egykor illő kiterjedésében méltányolni. E folyóírás becsülettől megfutott 8 éves pályáját tudós szerkesztője holtával zárá be. — Az 1840-ki év meddő vala egyházi irodalmunkra nézve; a hiányt betöltendő, S z a n i s z l ó Ferencz 1841 elején lépett föl a 'Religio és Nevelés' czimű lappal; melly 1843. Julius elsejével S o m o g y i Károly kezére került: 'a religiót és nevelést, u. m. a polgári jólétnek is legbiztosb és legerősb támaszait, Üdvöztőnk igaz tanítmánya szerint az emberek szíveibe s lelkeibe csöpögtetni, s a religio és nevelés legüdvösb gyümölcsei által a haza polgárainak boldogságukra munkálásában és elnyerésében segítségül lenni' teljes erővel

igyekezhén. Az 1848-dik év második felében a szerkesztői gondok és bajok vitelét az ügyes tollu derék Danielik vette át. — F á b i á n Dánielnek a protestansok számára 1818. kiadta ,Lelkipásztori tárházán;’ és a Székács József szerkesztette ,Protestans egyházi és iskolai lap’-on kívül, említendő S a l a m o n Józsefnek Kolosvárt megjelenő ,Erdélyi prédikátori tára.’ — Dicséretes említést érdemelnek a ,Pesti növendék papság magyar iskolájának Munkálatai’ is, mellyek 1833. jelentek meg először. E munkálatok a szentebb tudományok iránt buzgóságot, édes nemzeti nyelvünk mívelése iránt pedig forró szeretetet tanusítanak. Ugyanazon szent érzelem, és arra, mi közhasznu, üdvösséges, hajló készség, melly ezen munkálatoknak kezdetet adott, lelkesíti azok folytatásában az említett magyar iskolának derék tagjait.

Gazdasági első folyóiratunk P e t h e Ferencz által Bécsben 1796. hozatott létre ,Magyar Ujság, melly Magyar- és Erdélyországban a mezei gazdaságot és szorgalmatosságot erányozza,’ czim alatt, melly azonban az 52-dik számmal már elakadt. Uj életre hozta ismét 1814-ben ,Nemzeti Gazda’ név alatt, de legnagyobb áldozattal sem tarthatá fön 1818-on tul. — 1826-ban a gazdák és természetkedvelők számára inditá meg A n g y a l f y Mátyás a ,Mezei gazdák barátját,’ mellyet 1829. és 1831. ujra folytatott; L e n e s és pedig a rövid életű ,Természeti, gazdasági, s mesterségi ismeretek tárát.’ Azonban a magyar gazdasági egyesület pártfogása, és T ö r ö k János szerkesztése alatt megjelenő ,Magyar Gazdá’-nak a külföld legjobb gazdasági folyóiratai mellett sincs oka pirulnia. Némileg ide sorozható a ,Természet barátja,’ s az iparegyesület által kiadatni kezdett ,Hetilap’ is.

69. §.

Lelkesb íróink mindent elkövettek, hogy nemzeti nyelvünket a hölgyekkel is megismertessék, megkedveltessék; mit leginkább cainos alaku zsebkönyvek kiadásával vélték

elérhetőnek. E szempontból indult ki Kármán József és Pajor Gáspár, midőn a szépnem mulattatására s képzésére 1794. az 'Urániát' meginditák. Három kötetig folyt a sokat ígérő vállalat; tovább vinni a pártolás hiánya nem engedte! Ugyanezen sorsra jutott Petrózai Trattner Mátyás 'Magyar zseb-almanáchja' (Pest, 1795—6.), és Kis János 'Zseb-bevaló könyve' (1798.). Azonban ennek 'Magyar Flórája' már 1810-ig föntarthatta magát. Landerer Ferencz kassai könyvárusnak 'Rózsaszin gyűjteménye' 1798. fogva 1804. virágzott, s ez évben 'Téli és nyári könyvtár'-ra változott. A bekövetkezett zavaros idők zsebkönyveink megjelenését is akadályozták; mellyek csillapultával, 'Hébe' című zsebkönyvét 1820. inditá meg Bécsben Igaz Sámuel: mellynek külső csinoságán kívül, a beltartalom is állandó értéket látszék biztosítani. Azonban e században a magyar szépirodalom egén alig mutatkozott nevezetesebb tünemény, a Kisfaludy Károly által 1822. megindított 'Aurora' című zsebkönyvnél; melly mint a rózsás korány képviselője, valódi hajnalfény-nyel árasztá el nemzeti irodalmunknak azelőtt sűrű fellegekkel borított láthatárát. Kisfaludy e vállalatát akkor inditá meg, midőn nemzeti nyelvünk távol állott a miveltség és kifejletség azon fokától, melly jelenleg sajátja; midőn még a való hivatással bíró írók száma igen csekély volt, s külső kiállítás tekintetében is sok akadálylyal kellett küzdeni. Azonban Kisfaludy egyike volt a legtevékenyebb magyar íróknak, ki a nehézségekkel férfiasan megküzdött, s az akkori mostoha körülményeket tekintve, erélylyel tudá a szellemi erőket fölébresztteni s egyesíteni, mint ezt az Aurora első kötete által is bebizonyítá. Az akkori almanachokkal minden tekintetben kiállá a versenyt. Igaz ugyan, mikép az első kötet nyelve még darabos és áradozó volt: de miután az akkori legjelesebb írók kiállításában őszpontosultak, beltartalmát olly érdekessé tették, hogy e nemből illy jeles mű ezelőtt még soha sem tűnt föl nálunk. Ez volt oka, hogy mindjárt kezdetben meleg részvéttel fogadtatott: mi Kisfaludyt vállalata folytatására s fokkonkinti javítására buzdítá; úgy hogy évről évre tökélyesbülvén, sok ideig föntartá magát, s a magyar vi-

lágnak, különösen a szép nemnek legkedvesb olvasmányává lett, magának az alapítónak nevére is örök fényt derítvén. Az 1831-ki folyam volt az utolsó, mely Kisfaludy K. által szerkesztetett; de ez sem egészen: mert közbejött betegsége, majd halála miatt Bajza szerkeszté azt. Ezen kötetet Schedel-niek végszava zárá be, melyben figyelmeztetnek az olvasók, miszerint az elhunyt költő barátjai, Bajza szerkesztése mellett, egybevetett vállakkal folytatandják az Aurorát. És Bajza 1832. és 1833. csakugyan folytató is a Kisfaludy K. által alapított Aurorát, ugyanazon írók közremunkálásával, kik az előbbi években legjobb dolgozatokkal gyámolíták azt. Azonban az 1834. év nevezetes fordulati pont vala az Aurorára nézve. Ez évben két Aurora tűnt föl, egyik Bajza, másik Szemere Pál szerkesztése mellett; mire okot Bajzának Károlyi István nyomdászszali összekocczánya adott. Bajza ugyanis elhagyván Károlyit, ifj. Kilián György segélyével adá ki az Aurorát. Emiatt Károlyi István ügyénekvédője, Horváth István zajt ütött, s megtámadá Bajzát: kétségbe vonva ennek jogát az Aurora kiadásához. A két Aurora megjelenése csak jótékony versenyt idézett elé; mind e mellett Szemerée még sem állhatott föl; és Károlyinak végre is vissza kellett lépni a versenytérről, s az Aurora helyett egy pár évig a 'Hajnalt' adá ki. Az Aurora utolsó évi folyama 1837. jelent meg, jobbnál jobb dolgozatokkal; s ezzel be volt fejezve a magyar szépirodalomra hajnalfényt derített Aurora pályafutása. Valóban el lehet mondani, mikép a Kisfaludy K. által alapított, s tíz évig föntartott Aurora, a magyar szépirodalom szebb csarnokának alapját veté meg, sőt ezt félig föl is építé. Nem mellőzhetjük itt Bajzának azon érdemét, miszerint a munkák megválasztásában kellőkép szigorú volt, s a csinos és szabatos nyelvet ő hozá be főkép az Aurorába. — Szed er Fábian munkássága tünteté föl 1828. Esztergomban az 'Urániát', mely öt évi viritás után 1833. részvétlenség miatt elakadt. — A 'Nefelejcs'-et Kovacsóczy Mihály adta ki Kassán, melynek kivált első kötetei képek és elbeszélések tekintetében jelesek. — 1837. Frankenburg Adolf által szerkesztve jelent meg Heckenast 'Emlény'-e,

melly a közönség részéről türethőleg pártoltatván, csak 1845. szünt meg. — Szentiványi Mihály hozta létre 1839. a 'Remény'-t. — Az 1839. alakult részvényes társaság, egy 'Nemzeti Almanach' kiadására, már 1842., előttünk ismeretlen okból föloszlott. 1843. Pap Ignác, 'Sebészi Almanachot'; 1844. Halász József 'Szivárványt'; Vahot Imre 'Országgyűlési Almanachot', majd 1848. 'Országgyűlési emlék'-et indítottak meg. Ezeken kívül volt: 'Hajnal', 'Unio' (szerkesztője Urházy), 'Tavas' (a pápai képző társulattól), 'Bérczvirágok' (a kolosvári kir. lyceum ifjaitól,) czimű zsebkönyvünk; úgy 'Pécsi Auroránk' is. — Az 'Ajándok' magyar almanachot 1846-ra Heckenast adta ki. — Az 'Aradi vészlapok'-at Császár Ferencz, 'A magyar föld és népei't, Vahot Imre; az 'Ellenőr' politikai zsebkönyvet Bajza szerkesztették.

Eddigi zsebkönyveink nem úgy voltak kiállitva, hogy azokat válogatás nélkül a hölgyek, s az ifju nemzedék kezébe is lehetett volna olvasmányul adni. E bajt orvoslandó Szabó Imre, 1843. Beker Kristóffal egyesülve, inditá meg az 'Örangyal'-t. Ezen, honunk gyengéd hölgyeinek szentelt vallási almanachnak célja: a költészet ihletével vallásos érzéseket ápolni, s magát a költészetet vallásos érzéssel megtermekenyíteni; 1845 óta szerkeszti Sujánszky Antal pesti segédlelkész.

70. §.

Az úgy nevezett, 'Ujságok' az ismeretek, tudományosság, tisztább és csinosabb nyelv terjesztésére, s a világ nevezetesebb eseményeinek megismertetésére hatalmas eszközökül szolgálnak. Ezen tapasztalás szentesítette igazságot kétségbe vonni nem lehet. Nagy befolyással vannak tovább a nemzeti művelődés eszközzésére, mennyire új eszméket keltenek, és azokat megérlelik, megvitatják a napi kérdéseket, főlemlitik a kor küzdségeit, kiemelik a polgári erényt, sujtják a vétkeket, osztorozzák és irtják a visszaéléseket, s illyképen közszellemet ébresztvén, közvéleményt alapítanak. Szép és tágas tér nyi-

lik ez által a jeles tehetségek kitünésére; s az e pályán nemes föláldozással működő férfiak a haza hálájára érdemesítik magukat. Nemzetünk nagy része e magasztos eszmét sokáig nem karolá föl kellőleg, mert miveltség-hiány miatt fölkarolni képes nem vala. Még a jelen század első három tizedében is csak holmi haszontalan ujdonságokon kapkodánk; a hirlapi való élet ismeretlen vala előttünk. De lássuk ujság-irodalunk történetét. A németeknek már a XVII. században, jelesen 1612. volt ujságuk; az angolok 1665. indították meg az elsőt; nálunk 1721. Pozsonyban egy latin, 1731 körül pedig Budán egy német keletkezett. E korszakban, mint tudjuk, nemzeti nyelvünk kevés lelkestől ápolva, nyomasztó elhagyatottságban sinlődvén, álmodni is merészség volt magyar ujságról; míg végre a XVIII. században, az ezen állapotot túrni nem tudó, s akaró honfiak kebelében fölmelegedvén a honi miveltség lángoló szeretete, azt, mit a nemzet nagy és tekintélyes része vétkeesen elmulasztani nem irtózott, habár későn is, helyre hozni ügyekvének. Így jött létre 1780. Pozsonyban R á t h Mátyás közremunkálásával a „Magyar Hirmondó“, mellynek szerkesztését 1783. B a r c z a f a l v i S z a b ó Dávid és R é v a i Miklós vállalták el, kiket 1787. S z a c s v a i Sándor váltott föl, s az ujságot, „Magyar Kurir“-ra változtatván czimét, Pozsonyból Bécsbe vitte át, s itt adá ki a „Magyar Muzsa“-val együtt 1793-ig; ez évtől kezdve D é c s i Sámuel, a „Magyar Almanach“ alapítója lön szerkesztőjévé, s e minőségben lapját 1797-ig járatta. Décsi különben is nagy elémozdítója volt a magyar irodalomnak. Tőle birjuk Törökország statistikáját, „Osmanographia“ név alatt. A „Pannoniai Feniksz“ czimű munkájában honfiui hévvel buzog a nemzeti nyelv mellett; ő irta a „Magyar koronának históriáját“ is. (1792.)

A „Magyar Merkurius“-t, szinte Bécsből, 1793-ban eresztette utnak P á n c z é l Dániel; de látván, hogy a magyarul olvasó közönség nem képes eléggé méltányolni fáradozását, azt 1797. megszüntetvén, Décsivel szövetkezett a „Magyar Kurir“ írására, mellyet 1815-ig közösen folytattak is. Ez évben a szerkesztői bajok egyedül Pánczél vállaira nehezültek,

s dolgozótársak hiányában sok keserű percei voltak; mig-nem 1822., Igaz Sámuel a jó ügynek megnyervén, borus napjai derülni kezdettek. 1828-tól kezdve Márton József kitűnő szorgalma s buzgósága tartotta fön e lapot, mely az akkori körülményekhez képest elég élvezetet látszott nyújtani.

A török háboru alkalmával, 1789. Görög Demeter, a ,Magyar Átlás' kiadója, és Kerekes Sámuel, ,Hadi és más nevezetes történetek' czim alatt bocsátottak ki egy ujságot, melyet 1792. ,Magyar Hirmondónak' neveztek. Kerekesnek 1800. történt halála után, Márton József és Császár József folytatták; míg végre 1803. ez is elnémult.

Folyamatban levén már a ,Magyar Kurir', és a ,Hadi és más nevezetes történetek' czimű ujság, Erdélyben támadott a ,Magyar Hirvivő', Fábrián Dániel és Cserei Elek munkásságának következtében. Kevés idő mulva azonban megszűnt.

A magyar nemzetiség- és nyelvért minden áldozatra kész lelkes Kulcsár Istvánunk fájlalván, hogy az egy magyar ujság is Magyarországon kívül jelenik meg, mi a nemzetnek épen nem válik dicséretére, 1806. Jul. elsején Pest-ről inditá meg a ,Hazai Tudósítások'-at; mely ujság 1812. czimét ,Hazai s külföldi tudósítások'-ra változtatva, ,Hasznos mulatságok' nevű mellékklappal bővítettet. Kezdetben csak áldozattal tarthatá fön Kulcsár ujságát, és csak utóbb szaporodott az előfizetők száma; kiket az ünnepélyek, lakomák, megtiszteltetések hosszú s eleven leírásával gyakran föl is vidított. Ez idétt politikai vitatkozások ujságok tárgyai nem lehetének. Czimét 1840-ben, ,Nemzeti Ujság'-ra változtatta, s a conservatív párt organuma lett: elvül tűzvén ki az izgatás nélküli haladást, vallással és törvénynyel egyesültet. Nagy Pál lelépvn a szerkesztői pályáról, azt 1844. Kovacsóczy Mihály foglala el, s gr. Majláth János vezérlete alatt jelenék meg. Főleg az egyházi rend által támogatott; mellynek azonban érdekeit úgy, mint kellett volna, soha sem képviselte, soha sem védte. 1845-ben Lipthay Sándor vezetése, s Ilucz Oláh János szerkesztése mellett mint con-

servatív lap kezdett működni, de kevés sikerrel. 1848-ban Ilucz Oláh János vette át a felelős szerkesztést; a lap címét „Nemzeti politikai hirlap”-ra változtatván.

Kisfaludy Károly kevés napokkal holta előtt nyervén meg az engedélyt a „Jelenkor” és „Társalkodó” kiadhatására, ezt végrendeletileg Helme cz y Mihályra ruházta át; ki azt 1830-ban meg is indította; főcélja lévén: ujsága által a csinosb és tisztább magyar nyelvet terjeszteni; mi végre részint helyesen alkotott új szavakat hozott divatba, részint az elavultakat halottaikból föltámasztván, új életre varázsolt. Megjelenése óta nyelvtanilag hibátlan nyelvet használt, s ebben állt főérdeme: mert semmi határozott politikai színezete nem volt. Helme cz y volt első, ki gr. Széchenyi István indítványára, nagyrétben adá ki ujságát. 1843 óta a nagy hazafinak politikai nézetei a Jelenkorban, melyet „Független”-nek szeretett volna neveztetni, láttak világot. Az 1848. második felében Helme cz y, szemei gyöngélkedése miatt, a szerkesztést Keresztury Józsefekre bízta; de előfizetők hiányában nem jelenhetett meg.

Orosz József 1837. Julius elején indítá meg „Hirnök”-ét, melyhez következő évben „Századunk” melléklap járult, főleg a terjedelmesb politikai vitatkozásokat magában foglaló. Jelszava volt: „thron, oltár, törvényes szabadság”, és lépcsőnkinti, a honi statusjogra, nemzeti jellemre, s a magyar történetre alapított éléhaladás. Orosz volt első, ki a megyei mozgalmakat ujságában közölhetette; ő, ki velin papírral első kedveskedett előfizetőinek. Izléssel lévén elrendezve rovatai, nyomdai eleganciára nézve egyik politikai vetélytársa sem mérkőzhetett vele. Külföldre több gondot fordított, mint egyéb lapjaink: mi dicséretére vált. Itt csatázott a korán elhunyt Csató Pál az Athenaeum szerkesztője s kiadói ellen. Megszűnt 1845 végével.

Munkácsy János a megbukott szépirodalmi „Rajzolatok”-at 1840-ben „Sürgöny” politikai, s „Csarnok” egyveleges lapra változtatá; de szerkesztői ügyetlenségét ismervén olvasó közönségünk, nagy részvétre nem méltatta: miért is önkényt Borsos Mártonra, s Vajda Péterre ruházta tulaj-

donát, kik czimét, Világ'-ra változtatván, 1841-ik elején szabadalmúleg meg is indították. Fél év lefolytával többen ragadták meg szerkesztői kormányát, míg végre Julius elején Jablanczy kezére kerülván, politikai irányát megváltoztatá, s a 'Pesti Hirlap' éles ellenfelévé lett. Gr. Dessewffy Aurél, míg élt, kölcsönze neki életadó fényt; ennek elhunytával Jablanczy is odahagyván azt, Szenvey József kezére került: ki azt 1844-dik év közepeig kormányzá; midőn 'Budapesti Híradó' nevet vévén föl, közvetlen és folytonos vezetését gr. Dessewffy Emil vállalta magára. Elve volt: függetlenül a kormánytól, rendithetlenül támogatni annak alkotmányos és törvényszerű intézkedéseit; pártolni mindazon haladási eszméket, melyek valódi szükségü változásokhoz vezetnek; szilárdítani a magyar nemzetiséget, hatni nemesbülé-ére, kimivelődésére; köz és politikai erényességet mozdtatni elé, s ekkép jövőndöt készíteni a hazának, diszest, békést és biztost.

Megnyilván az 1847/8-diki, örökre nevezetes hongyűlés, a szerkesztőség Pozsonyba jött. Gr. Dessewffy Emil a vezérséget letette. Martius közepén az elvek, melyek mellett küzdött, megbuktak, s maga Szenvey is jónak látta a felelős szerkesztést Vida Károly dolgozótársra átruházni; ki Pestre visszatérte után, Julius 19-én 1848. indította meg a 'Figyelmezt.' Igérete szerint késznek nyilatkozván vinni mindaz ellen, mi a nép vallássosságát, a tulajdon és család szentségét, csak távolról is fenyegeti. Olvasói többnyire békes falusi emberek. A magyar ministerium- és annak embereivel folytonosan harczolt. Pestről April 21-én vonult vala ki, s Pozsonyban Julius 2-ától folyt Augustus 1-ső napjáig.

(E lap többször megszakadt életét 1850. Januárban fejezte be 1849. November 15-én Kozma Vazul költségén indult meg a 'Magyar Hirlap' Szilágyi Ferencz felelős szerkesztése alatt; és a 'Hölgyfutár' Nagy Ignác szerkesztése mellett. 1850-diki Martius 9-én pedig a 'Pesti Napló' lépett föl, Császár Ferencz által

alapítva. — Szerkesztői voltak: Szenvey, Récsi Emil és Bánfay Simon. Jelenleg szerkeszti Török János.)

Landerer ujsága, a 'Pesti Hirlap', 1841-ben jött létre. Annak szerkesztőségét 1844. közepén Szalay László, báró Eötvös József és Trefort Ágoston foglalták el; kik a 'Pesti Hirlap' eddigi irányát megváltoztatván, a centralisatio mellett működtek. 1845-ben Csengeri Antal kezére kerülén, e lap általa szinte a főnebbi szellemben szerkesztetett.

Szilágyi Ferencz 1841-ben inditá meg Erdélyben a 'Mult és Jelen' politikai, meg, 'Hon és Külföld' egyveleges lapját; mellyhez 1843-ban a 'Gyermekbarát' járult. Első a napi renden lévő fontosabb hazai s külföldi tudósításokat közli, s címének megfelelőleg, a jelent a multtal szokta fölvilágosítani. Terjedelmesb czikkek a 'Hon és Külföld'-ben kapnak helyet, a haza és külföld történeti, statistikai, földleirási ismertetését illető tárgyakkal együtt. Az 'Erdélyi Hiradót, Kolosvárt, Méhes Sámuel szerkesztés adta ki. Szinte ott jelent meg az 'Ellenőr'. A 'Közlöny', a magyar ministerium hivatalos lapja, a belügy-ministerium megbízásából, Gyurmán Adolf által szerkesztetett.

A megbukott, Honderű hamvaiból keletkezett 1848 év közepén, Nádaszkai és Zerfi szerkesztése mellett a 'Reform'; melly csakhamar Rosti Zsigmond és Mérei Móríc, 'Radical lapja'-val összeolvadván, alkotta a 'Népelemt'. Az 'Alföldi hirlap' Kovács László szerkesztése mellett Debreczenben jelenék meg. A 'Népbarátját' Radákovics (Vas Gereben), a 'Katholikus Néplapot' Szabó Imre, (később Zalka János, Sujánszky Antal, Majer István, Blümelhuber Ferencz) szerkesztették.

71. §.

Celtis Konrád volt Magyarhonban első, ki Mátyás és Ulászló idejében egy tudós társaság föllállításában fáradozott; hét tartományt akarván irodalmi egyesületbe vonni latin nyelven: a magyar ág ifjabb Vitéz János veszprémi püspököt választotta fejének. Az egyesület minden tudományra ki akara terjedni; de valamint másutt, úgy nálunk sem találkozott ápolója: mert a latin nyelvet kevesen értették, az egyesület célját tehát kéllőkép elé nem mozdíthatták, és a kevés résztvevő is hamar eloszlott, kihalt.

A francziák és olaszok voltak első, s utánuk mások is, kik lerázván az idegen nyelv uralmát, saját nyelvöket kezdték művelni: s csakhamar meggyőződének, hogy a tudományok is csak ott virágoznak, hol azokat nemzeti nyelven művelik ¹⁾. A nemzeti nyelv kifejtésére, s ennek segédelmével a tudományok művelésére tehát akademiákat alapítottak; ezeknek eléhaladása fölnyitotta honosaink szeméit, és fájdalommal pillantának vissza elmaradásunkra: a nemzetet álmából fölrázni siettek; mi nem olly hamar sikerült; mert a főbbeket sok ideig magyar irodalmunk iránti kárhozatos hidegség lepte meg; s a tudósok most is csak majdnem kizárólag a latin irodalmat pártfogolták.

Bod Péter szólalt föl első nyiltan, és ohajtá egy tudós társaság föllállítását ²⁾; de szavai elhangzottak eredmény nélkül. Bessenyei György, mint egészen a francia irodalom tanítványa, ennek akademiáján csügghén, a magyar tudós társaságról már bővebb érzékű képzett 1781-ben a haza rendeihez; csakhogy kézirata akkor, egy ígéretét nem teljesítő miatt, nyomtatatlanul maradt. Révai ez ügy körül folyvást izgatott, és II. József császárnak 1784-ben egy előrajzot nyújtott be; de szinte sikeretlenül.

¹⁾ Mit Herder ekképen fejez ki: „Nur durch die Cultur der vaterländischen Sprache kann sich ein Volk aus der Barbarei heben.“ (Ideen z. Phil. d. Gesch. d. M.)

²⁾ „Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának historiája.“ Basileában, 1760. Előbeszéd. 8. l.

Ismeretes Józsefnek a magyar nyelvet mellőző rendelménye. De ebben ő végre engedni kénytelenítettén, a fölébredt magyar írók egyesületbe szövetkeztek. Bessenyei északpárt 1790-ben *Görög Demeter és Kerek es Sámuel*, *„Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék”* czim alatt, Bécsben saját költségekön kinyomatták; és szép jutalmat tűztek ki egy magyar grammatika írására, valamint a nyelv oltalmát tárgyazó kérdések mefejtésére. Révai 1790-ben főherczeg Sándorhoz benyújtott előrajzát újra kidolgozván, *„Planum erigendae eruditae societatis hungaricae alterum elaboratius”* czim alatt Bécsben szintén kinyomatta; 1791-ben pedig Győrött, *„Candidati erigendae eruditae societatis hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus”* czim alatt kijött munkájában megnevezi azon írókat, kik közül tagok választhatók volnának. Décsi Sámuel, *„Pannoniai Feniksz”* czimű művében a magyar tudós társaságnak Budán föllállítását áradozva, s keserűen vagdalódzva sürgetvén ohajtá. hogy azt bár a gazdagok hoznák létre. Révai előrajza az országgyűlésen is szónyegre került: de azért a k a d e m i á n k még sem lön; mert minden tudományos ügyet literariai küldöttségre bízván ez országgyűlés 67. t. cikke, erről is annak kelle még elébb a következő gyűlésre véleményt adni; mit 1792-ben teljesített is, de sikerét II. Leopold halála fölfüggeszté.

E közben Erdélyben A r a n k a György a magyar nyelv-mivelő társaság felőli rajzolatát az országgyűlés elé terjesztette. melly róla külön törvényczikket is alkotott ugyan, de ez II. Leopold halála után nem szentesített. Mind a mellett több tanult honfi egy kis egyesületet alakított, *„Erdélyi magyar nyelv-mivelő társaság”* czimmal, s munkáik első darabját 1796-ban Szebenben adták ki. E társaság 1810-ben eloszlott

Nem kis idő telt erre el a két magyar hazában nyomósb szó nélkül a magyar tudós társaságról. Kis János és Pánczél Pál érintették meg jutalomfeleleteikben Kulcsár Istvánnak e kérdésére 1804-ből: „Mennyire ment már a magyar nyelv kimiveltetése? Micsoda módok s eszközések által kell azt nagyobbra vinni?” Gr. Teleki László pedig

buzgó esdekléseiben ¹⁾, a magyar nyelv kimívelésének nagy akadályaul vallotta egyebek közt ²⁾ a tudós társaságnak nem létét.

Bekövetkezett az 1807. országgyűlés, mellyen eléfordult a társaságról azon alaprajz, mellyet R é v a i mozgatásai következtében, az 1790-diki országos literariai választottság a rendek elé terjesztett; de a jött háborúk, és költség hiánya, az intézetet még mindig függőben tartották. Így hagyta azt az 1808-diki 8. t. cikk is a következő hongyülésre. — Az 1811. országgyűlésen sok lelkes követ, jelesen V a y József, gr. D e s s e w f f y József, S z e n t k i r á l y i László, P é c s y Imre, H a l a s y Márton, hatalmas beszédekkel hozta emlékezetbe, a nyelvről kelt régibb és újabb törvényczikkek teljesítését: de azért a magyar tudós társaságot létrehozandó lépés foganatosítva nem lön.

Az 1810. Erdélyben szétozlott magyar nyelvmmivelő társaság 1818-ban újra neki melegedett a megszakadt fonál fölfogásához. C s e r e y Miklós, majd S z é k e l y Mihály buzditotta D ö b r e n t e i Gábort előrajz írására; melly elkészülvén, gr. T e l e k i Mihály előlülése alatt intézkedő ülés tartatott, és a munkálódás megnyílt. A cancellaria, hová a kormánysszék által ezen történet följelentetett, 1819. Sept. 10-ről kívánta, hogy az előrajz, és az eddigi jegyzőkönyv Bécsbe küldessék: több ülés, k. helybenhagyás jötteig, nem tartathatván. De a helybenhagyás elmaradt.

72. §.

Jött az 1825-iki országgyűlés, mellyre gr. S z é c h e n y i István azon szándékkal ment, hogy a közjóra áldozni fog. Az ülések kezdetével a nyelvre fordult főfigyelme, s várt időt és alkalmat szándéka nyilvánítására. November 3-án a nemzeti nyelv mellett több követ szólalt föl. Tudósan szólott e tárgyhoz B a r t a l György, Pozsony megye követe,

¹⁾ „A magyar nyelv elmozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak.” Pest, 1806. 14—15. l. — ²⁾ U. o. 126. l. 65. §.

ékesen b. P e r é n y i Zsigmond, Beregé. N a g y Pál, Sopron vármegye követe, fölhordta az előitéleteket, melyek a magyar nyelv védői által leküzdendőek. Nagy mozdulat következett erre; majd siri csendben fölszólalt gr. S z é c h e n y i István: „Nekem itt szavam, monda, nincs; az országnak nagyja nem vagyok: de birtokos vagyok; és ha föláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyarokká neveltetését, jószágaim egy évi jövedelmét (60,000 p.fr.) föláldozom. Érett meggondolással teszem ezt, folytatá; azért célra vezető fölvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott összeg haszontalanul el ne pazaroltassék.” Éljen harsant. Majd csend lön, mély és tartós. A nagy hazafi példájára V a y Ábrahám Borsod követe 8,000; gr. A n d r á s s y György (tornai követ) 10,000, és gr. K á r o l y i György 40,000 ftot ajánlottak. Ezek hallatára hazafi érzés könye-indult meg a szemekben, s a nemzet követői köszönetet fejeztek ki az áldozónak és követőinek a nemzet nevében. E négy lelkesnek rögtöni áldozata több halhatlan nevű honfiakban dicső követőkre talált. Így J ó z s e f főhg, Magyarország n á d o r a, adott 10,000, gr. B a t t h y á n y i János, gr. E s z t e r h á z y Mihály, ifj. gr. E s z t e r h á z y Károly, gr. S z é c h e n y i Pál, gr. F e s t e t i c s László, mindegyike külön 10,000 p.frt, hg B a t t h y á n y i Fülöp 40,000 p.frt, és mások többet-kevesebbet.

Az 1825-ki országgyűlés 11. t. cikkénél fogva, koronás királyunk beleegyeztével, az önkényt és szabad adakozásból összeszedett tőke vagyonból föl lévén állitva a magyar akademia, az ország nádorának fölügyelése és gr. T e l e k i József vezetése alatt Pesten, 1828. Mart. 14-én a nádor nevében meghívott 27 tagból álló tanácskozmány hozzáfogott a társaság alaprajzának szerkesztéséhez, és rendszabásainak kidolgozásához. Munkálódását az akademia 1830. kezdette meg. Az igazgató tanács első ülését, melyben a 25 megerősített igazgató neve, a helybenhagyott rendszabásokkal együtt fölolvastatott, Nov. 17-én gr. C z i r á k y Antal, akkori országbíró elnöklete alatt Pozsonyban tartotta. A rendszabások értelmében gr. T e l e k i József és gr. S z é -

chenyi István választottak előlülökül. — Ez alkalommal 23 író tiszteletetett meg rendes tagsággal, a többi helyek betöltése utóbbra hagyatván; 1831 elején megerősítettén az előlülő, Febr. 14-ére a már mult évben kinevezett rendes tagokat Pestre hívá, s titkos szavazattal 16 tiszteletbeli, és 22 levelező tag választatott. Első munka, melly a magyar tudós társaságtól 200 darab arany jutalomra érdemesítették, volt Horváth Endrének, „Árpád” czimű hőskölteménye.

73. §.

A magyar tudós társaságnak czélja, hogy munkálódása által hazánkban a tudományok és szép művészetek honi nyelven miveltessenek; és viszont ezek által a nyelv magacsinosulást, fönséget és bővülést nyerjen: ekképen pedig a nemzeti elme s lélekerő, szép és hasznos tudományok által időről-időre kifejtve, saját fényében és méltóságában örök időig fönálljon. E végből szoros gondját fordítja a magyar nyelv hajdani nyomai- s régi emlékeinek, bárhol rejtezkedjenek, fölkerestetésére; hogy annak formáit mind az egyes szavakban, mind azok összekötésében, az emberi nyelv főtörvényeiből ugyan közönségesen, de különösen magának a magyar nyelvnek kebeléből, a honi szokásokból, valamint más rokon nyelvek összehasonlításából kifejttesse, fölvilágossítsa, megalapíttassa. A társaságnak innen folyó foglalatosságai elég fontosak, és messze terjedők, különösen mégis e következők felé vagyon kitűzve irányja

I. A honi nyelv miveltetése. Mindenek előtt föladata, a honi nyelvet mivelní és gyarapítani. Ennélfogva az elavult, de alkalmas szavakat és szólásokat föltámasztja; az ország különféle vidékein szokásban lévő szólásmódokat összegyűjti s hasonlítja; a netán szükséges új szavakat és szóköteket a józan szónyomozás világánál a nyelv természetével megegyezőleg eléteremti, megítéli és meghatározza. Legelőször is egyes értekezések, szorgos vizsgálatok és tudós észrevételek által törekedvén e czélra, azután pedig e tekintetből az ország különböző részeiben utazásokat tétet-

vén. Ezek után gondoskodni fog egy tökélyes magyar grammatika, és egy, a lehetőségig teljes szótár készítéséről, s kiadásáról.

Jegyzés. Minekelőtte tökélyesen megvizsgált nagy grammatikát bocsátana ki a magyar t. társaság, a helyesírássra nézve kívánt bizonyos főbb szabályok fölött megegyezni; hogy a neve alatt kijöendő munkák írásmódja tétovázó és tarka ne legyen. E végből adá ki a „Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályait” 1832-ben, és „A magyar nyelv rendszerét” 1846. „A magyar tájszótár” 1838. jelent meg. A nagy szótáron Czuczor Gergely r. t. erélyesen dolgozik; s míg az elkészülne, jónak látta az akademia, egy kisebb szótár megindítását, mely „Magyar és német zsebszótár” czim alatt két részben meg is jelent; a „német-magyar rész” 1835-ben, a „magyar-német rész” pedig 1838.

II. Munkák kiadása. Hogy a tudós társaság a tudományokat, művészeteket foganattal terjeszthesse, magyar nyelven írt különféle munkák közrebocsátása szükséges; e végre tagjait eredeti munkák kidolgozására ösztönzi, nem felejtetvén el azonban velök e mellett a mivelt nemzetek, u. m. a régi görög és romai, az újabb olasz, francia, angol, német remek tollú írók fordítását: mert nyelvünket ez által is több rövidség, hajlékonyság, tömörttség és kerekdedség kellemesítheti. Gondot fordít arra, hogy a nemzeti játékszin, egyik segéde a hazai nyelv kimíveltetésének, jó darabokban szükségét ne szenvedjen. Végre, hogy elemeneteile közönségesen tudva legyen, tulajdon évkönyveit időről-időre kiadja, mellyek a társaság történetén kívül a tagok által kidolgozott tudós értekezéseket foglalják magukban.

III. Munkák megbirálása. A munka becsének közhirül adása, a jó s rossz kimutatása, mind az olvasó közönségnek, mind az írói pályára indult ifjúságnak hasznos utmutatásul szolgálván, a t. társaság elhatározza: hogy bármely nyelven írott munkák, értekezések tulajdonságai, tudományos és erkölcsi hasznai, valamint fogyatkozásai és tévedései szorgos gondnal, de mégis tiszta, szelid, lélekkel ítéltesse meg. Ezen megbirálásokat folyóiratában, melly

egyszersmind különféle tudományos jelentéseket is veszen föl, ígérkezett kiadni. Folyóirata 'Tudománytár' czim alatt megjelent ugyan, de az ígért bírálatok elmaradtak.

IV. J u t a l o m k é r d é s e k. Az intézet célját különösen előmozdítja a nemzet mostani állapotjához alkalmazott kérdések föltétele és megfejtése; ez által mind a hazai nyelv, mind a tudományok és művészetek fölött sokat nyernek, s új fölfedezésekre tétetik lépés. Illy kérdéseket a társaság támasztván, megfejtésöket nyilván hirdetendő jutalmakkal éleszti, és a legtökélyesbet megjutalmazza.

A hazai nyelv természete-, s különbözőségének bővebb megismerése végett, s egyéb tudományos tekintetekre nézve is, ben és a külföldön utazásokat tétet.

A társaságnak gondja és munkálódása minden tudományra (a vallást mégis kivévén) kiterjed ugyan, mindazonáltal a következő hat osztály van megállapítva; úgy mint: Nyelvtudomány; Philosophia; Történetírás; Mathesis; Törvény- és Természettudomány.

74. §.

A társaság tagjai négy rendűek: igazgatók, tiszteletbeliek, rendesek, és levelezők.

Az igazgató tagok száma az előlülövel együtt 25: kik az ország négy rendéből választatnak, s a társaság tőkepenzeire s jövedelmeire ügyelnek. Üresség támadván közöttük, szabad vokssal vesznek föl új tagot. Ők választják évenként kebelökből az előlülöket, kiket minden egyes esetben megerősítés végett a Főlség előterjesztenek. Az igazgató tagok rendszerint minden évben egyszer összejönnek; a helybenhagyott írásoknak jutalmat szabnak, a legjobbnak ítelt két magyar munkát megkoszorúzzák, a kiadandó kéziratok és utazások iránt végeznek stb. Végzés sikerére legalább kilencz tag részvéte kívántatik.

A tiszteletbeli tagok száma fölül nem haladhatja a 24-et, s választásuk a nagy-gyűlésben történik, azon nagy tekintetű honfiak közül, kik vagy magyar nyelven kia-

dott derék munkáik által hiresek, vagy a honi nyelv szeretete, védelmezése, s terjesztése által magukat érdekesíték. Gyűléseken székkal és szavazattal bírnak. Az igazgatók közül azonban csak 8 lehet tiszteletbeli. Választatnak a tiszteletbeli és rendes tagok által általános szavazattal.

A társaság rendes tagjai, a titoknokon kívül 42; minden tudományos osztályra hét-hét számláltatván. Ezek a tiszteletbeli és rendes tagok által, általános szavazati többséggel azon derék férfiak közül választatnak, kik szélyel a hazában nem csak a magyar nyelvnek belső és gyökeres, hanem egyéb tudományok és művészetek velős ismeretéről is nevezetesek, főképp pedig kiadott munkáik által maguknak hirt, nevet szereztek. Főkötelességök, a magyar irodalom előmozdításán dolgozni, s a jutalomkérdésekre bejött feleleteket szorosán megbírálni. Közülök 18-an Budapesten, vagy a közel vidéken tartozván lakni, helybelieknek, a többi 24 az ország bármely részében lakhatván, vidékieknek neveztetnek.

A levelező tagok száma határozatlan; választatnak a társaság nagy-gyűlésébe a tiszteletbeli, és rendes tagok által, s kétfélék: honiak, és külföldiek. Honi csak az lehet, ki hazai nyelven közrebocsátott dolgozatai által a tudományokban már nem csekély jártasságot mutatott; külföldi pedig, ki a magyar nemzetet akármi módon érdeklő munkájával méltán elhíresedett. Csak levelező tag választható rendes taggá.

A helybeli rendes tag fizetése lenne 500, a vidékié 300 p. fr. évenként; de ezen jótéteményben csak az első részesülnek minden osztályban: kivéven a philosophiait, mellyben mind a három, és a természettudományit, mellyben a két első helybeli megkapja illetőségét. A titoknok huz 800, a segédjegyző 400 p. fit.

Mint láttuk a t. társaság hat tudomány-osztályból áll, mindenik osztály pedig határozatlan számú tiszteletbeli, hét-hét rendes, és ismét határozatlan számú levelező tagokból. 1846 óta a tiszteletbeli, rendes és levelező tagok az illető osztályok által ajánltatnak az akademiának elválasztás vé-

gett. Minden ujon elválasztott tag, egy év leforgása alatt, tartozik szakját illető ugy nevezett székfoglaló értekezést tartani: ellenkező esetben az oklevél neki ki nem adatván; választása megsemmisül; mint akkor is, ha egy év alatt egyenesen és határozottan ki nem nyilatkoztatja, hogy a választást elfogadván, a reá eső munkarészben is eljárand. Ezen kül a rendes tagok kötelezvék, minden második évben egy, az illető tudomány elébbvitelére szolgáló értekezést adni be az 'Évkönyvek' számára, hacsak a társaság, szokott rendes tagi foglalkozásaikon fölül, még külön más munkák kidolgozását is nem bizná rájuk.

A levelező tagok a társaság minden nemű üléseiben székkal és értesítő szavazattal birnak; az illető osztály által velők véleményadás végett közlött tárgyakról irott jelentést adnak; az illető osztálynak mind azt, mi a hazában a tudományt, nemzeti nyelvet, s művészetet illetőleg, figyelemre méltó magát eléadja, bejelentik, végre irodalmi munkásságuk által a hazai tudományosság előmozdítására törekcszenek.

A társaság, elhunyt tagjai emlékezetét háromféle módon tiszteli: a) rövid gyászbeszéddel; b) életrajzzal; és c) emlékbeszéddel.

75. §.

A gyűlések helye Pest városa. Kis gyűlés hetenkint egyszer tartatik, u. m. hétfőn, délutáni 5 órakor. 1846 óta minden másod héten összegyűl az összes akademia, s minden helybeli rendes tag tartozik megjelenni. Tárgyai ezen kis-gyűlésnek: tudományos és szépművészeti előadások; az uj helybeli tagok székfoglaló értekezéseik olvasása; érdekes szónoki és költészeti dolgozatok; gyászbeszédék a társaság elhunyt tagjairól. Ide tartoznak: a jegyzőkönyv olvasása, a küldemények bemutatása, a nyomtatandó kéziratok tárgyalása, hivatalos levelezés elintézése, a társaság munkálódásaira, belső intézkedéseire, s mindennemű ügyeire vonatkozó kérdések tárgyalása.

Azon kis-gyűlések tárgyai, melyek külön osztályokrai-

tekintettel tartatnak, s melyekre az illető osztály tagjai köteleztetnek megjelenni, következők: szorosan szakkbeli előadások és közlések, mik az illető tudomány előmozdítását eszközölhetik. Különösen tehát értekezések és emlékiratok az illető osztály köréből, és azok fölött szóbeli értekezések; nagyobb kézirati munkákból egyes szakaszok közlése az egésznek ismertetésével; mindennemű érdekes közlemények, melyek a tudományok haladását tárgyazzák; bármily találmányok bemutatása, és fölfedezések bejelentése; nagy figyelmet érdeklő bel- és külföldi munkákról tudósítás; a szótári munkálódások; végre mindennemű osztálybeli munkálatok tárgyalása és elintézése; hozzájuk utasított vizsgálatok ellátása; az „Évkönyvek”-be szánt munkálatok fölolvassása, és sorsuk eldöntése. Határozat hozatalára legalább kilencz társ jelenléte kívántatik.

Az előlülő által legalább három héttel előbb kihirdetendő, s 14 napnál tovább nem tartandó esztendei nagygyűlésen minden rendes tag tartozik megjelenni, kivéven az előlülőtől fontos okoknál fogva engedelmet nyerteket. Itt választatnak a tiszteletbeli, rendes és levelező tagok; itt ítéltetik jutalom a kiadott munkák, kéziratok, és megfajtott kérdések által irodalmunkban jeleseké váló tudósainknak; itt fordul elé a következő évre kitűzendő kérdések föltétele; itt szavaltatnak, vagy olvastatnak föl a vidéki rendes tagok székfoglaló értekezéseik, valamint az emlékbeszédek is.

Jegyzés. Nagygyűlés alatt a vidéki rendes tagokkal kiegészített osztályok szavazó tagjai összeülnek, s mind a megkoszoruzandó nyomtatott munkák, mind a megállapítandó jutalomkérdések, úgy a választandó tagok iránt is, a nagygyűlés elé terjesztendő jelentéseiket készítik el.

A nagygyűlés után évenként tartandó közgyűlésen az igazgatók és minden rendű társak jelenlétében, az előlülő és minden rendbeli új tag választása közzé tétetik; a nevezetesebb értekezések, s a szépirodalom művei, a hazai nyelv s tudományok évi gyarapodása előmutattatnak; az elhunyt tagok emlékezte megtiszteltetést nyer; a társak vok-

sai által megkoronázott legjobb munka, s a kitüzött kérdésekre bejött két legjobb felelet szerzőinek, a pályajutalom ünnepélyesen átnyújtatik.

J e g y z é s. 1) A nagy-jutalomra 1846 óta minden évben más-más osztály ajánl köréhez tartozó munkát, olly módon, hogy mindig a legközelebb lefolyt hat évi időközben megjelent, illető szakkbeli munkák vétetnek figyelembe.

2) Minden évben négy osztály terjeszt az akademia elé egy-egy jutalomkérdést, mellyet ez a nagy-gyűlésben forma tekintetében megvitatván, azt szótöbbséggel vagy magáévá teszi, vagy elveti; s ez utóbbi esetben az illető osztály új javaslatot terjeszt a gyűlés elé.

3) Jutalmat ugyan csak a legjobbnak vallott felelet kaphat: azonban igen becses másod, sőt harmad rangbeli munka is kijöhet tiszteletdíj mellett.

76. §.

A magyar tudós társaság pénztára, valamint hazafiúi áldozatokból keletkezett, úgy ezután is főleg illy adakozásokból várja öregbedését; mellyet az előlülő gyakran és véletlenül megvizsgálván, épségben föntartani tartozik. A jövedelem hatodrésze évenként a tőke növelésére fordittatik; mellyet az ajánlók maguknál megtarthatnak ugyan: de a törvények értelmében bátorságba helyezettvén, hatos kamatját pontosan köteleztetnek lefizetni. Igazgató tag a pénztárból nem vehet kamatra.

Az *Évkönyvek*, a társaság történetén kívül, magukban foglalják az elhunyt tagok fölött mondott emlékezésedeket, a rendes tagok székfoglaló értekezéseit, úgy ollyanokat is, mellyek vagy új tárgyat adnak elé, vagy (bár ismeretes alapon) új vizsgálatokba bocsátkoznak, új nézeteket, következtetéseket foglalnak magukban, s e mellett tárgyes nyelvbeli előadásra, a jelenkor haladási fokának teljesen megfelelnek; a pénz- és régiség-gyűjtemény jelességeinek az illető őr által szerkesztett hí leírását.

Folyóirata 'Tudománytár' czimet viselt; megszűnt 1844 végével: rajta a társaság több mint 13,000 p. frt vesztett.

A magyar tudós társaság kezelése alatt állnak: a Marczibányi-, Vitéz-, és Gorove-alapítványok.

A Marczibányi-, 50 aranyból álló évi jutalom, 1846 óta azon munkának adatik, mely az akadémiai nagy jutalmat nyert munkához legközelebb állónak ismertetik az illető osztály által. — Továbbá ezen alapítványból 1846-tól kezdve minden második évben, 30 aranyból álló jutalomra egy, a magyar nyelvtudomány köréből választandó kérdés tüzetik ki; s a viszonylagos legjobb felelet, ha kiadásra is érdemesnek találtatik, mindig megnyeri a jutalmat.

A Vitézféle jutalomra, 1845 óta minden második évben 30 aranyból álló díj mellett, egy jutalomkérdés hirdettetik, mely a történeti, vagy a természettudományi szakból vétetik; amannak köre különösen a magyar irodalmi, egyházi és polgári történet, statistika, pénz- és régiségtudomány; ezé különösen az ásvány-, növény-, állat-, gazdaság- és műtan.

A Gorove-alapítványból 1839. Maj. 1. kezdve minden negyedik évben 200 p. fr. adatik ki irodalmi munkákért; és pedig az első évkörben a legjobb erkölcsjavító munkát illeti: illyennek nem létében olyat, mely a magyar történettudományt, kivált a régiség és oklevél ismeretét mozditja elé, s illyennek is hiányában a magyar gazdaság elemeztelére ható legjobb könyvet; a második négy évben ezen 200 p. fr. jutalomért bármelly, de különösen mégis physikai, természettörténeti, ethikai, vagy aesthetikai tárgyú, s az ifjúság képzésére ható pályamunkák vihatnak. Ezen jutalmak kiosztása, az akademiánál bevett szokás szerint a nagy gyűlésben történik; mellyből a Marczibányi-jutalmak körül történetekről Pest vármegye, melly jó ideig ezeket kezelé, is tudósítandó.

77. §.

Kisfaludy Károlyt 1830. Nov. 21-én veszté el irodalmunk. Barátjai közül tizen, u. m. Bajza, Bártfai László,

Bugát Pál, Forgó György, Helmeczy, Schedel (Toldy), Stettner, Szalai Imre, Walther László és Vörösmarty egyesültek annak eszközzésére, mit érdemeinek méltánylói annyira ohajtottak, t. i. emléket állítani. E végre aláírási iveket bocsátottak ki, munkáira pedig előfizetés hirdettetett. Mindkét uton igyekezett a köztisztelet adózni a dicsőített nevének. Egy év alatt munkái X. kötetben megjelentek; a márvány emlék Ferenczy szobrász által elkészítettetett. A művész díjának (10,500 v. fr.) kifizetése, és a munkák kiadási költségeinek levonása után fönmaradt 4475 forintnyi összeg évenkénti kamatja, széptani és költészeti dolgozatok jutalmazására határozottatott fordíttatni; és az e jutalmazások kezelésére 1836. Nov. 12-én alakult társulat „Kisfaludy-Társaság” nevet vévén föl, csekély erejéhez képest hatásosan működik.

Célja eredetileg volt: „a hazának kivált fiatalabb íróit évenkénti jutalmak által a szépirodalmi pálya gondosabb megfutására ösztönözni, s így az irodalmat széptani és költészeti, eredeti vagy fordított jeles dolgozatokkal gazdagítani;“ 1844-ben azonban magasztosb szempontból indulván ki, föladatául tűzé: „mind széptani elmélet és bírálat, mind szépművek előállítás, kiadása, jutalmak kitétele által, az izlés nemesbítésére, a szóló művészeti formák tökélyesbítésére, és szépirodalmunk terjesztésére hatni;“ miért is tagjai (kiknek száma kezdetben huszra vala határozva; de utóbb ezen határozat módosíttatván, jelenleg számuk megállapítva nincs) hivatvák: a) a szépműtan köréből vett tárgyak philosophiai és történeti kidolgozására; b) a szóló művészetek főleg olly nemei- és formáinak művelésére, mellyek irodalmunkban elhanyagoltatni tapasztaltatnak; c) az elmélet és gyakorlat folytonos közvetítésére, s az olly károsan nélkülözött szépműtani bírálat élesztésére és megállapítására; d) a kitüzött jutalmakért vivott munkák jobbainak bíráló megismertetésére. A jutalmak tárgyai pedig következők: 1. A szóló művészetnek elméletét, történetét, s azzal összeköttetésben lévő kérdéseket illető érdekes föladások. 2. Bármelly nemei a szépirodalmi műveknek. 3. A szépirodalmi művek művészi fordításai. A jutalom, mellyért azonban tagja az

intézetnek nem pályázhat; évenként a többi közt legjobb munkának mindig kiadatik; sőt néha a másod rangu mű is megkoszoroztatik.

Áll a társaság, melly legujabban „Magyar szépirodalmi intézet” czim alatt is jelentkezik: α) pártfogóból, ki az intézet javát és disztét közbenjárása által élémozditja; β) a szépirodalom művelői közül választott, határozatlan számu tagokból; γ) egy elnökből, kinek helyét távolléte alatt a helytartó elnök pótolja; δ) egy igazgató-titoknok-, segéd-titoknok-, pénztárnok- és ellenőrből; kik közül a tagok egyszer mindenkorra, a többi hivatalnokok pedig három évre választatnak titkosan történő általános szavazat-többséggel.

Ülései kétfélék; u. m. az évenként egyszer, és pedig a mennyire lehet, Febr. 6-án, mint Kisfaludy Károly születése napján, tartandó köz-ülés; mellynek tárgyai: az alkalomhoz szabott beszéden kívül, valamelly, a társaság kebelében készült szépirodalmi mű előadása; Kisfaludy Károly és más jeles költők méltatása; a társaság elhunyt tagjai emlékezetének megülése; a kiadott, és ujra kitett jutalmak hirdetése; az intézet munkálódásai-, s pénzügyéről szóló jelentés stb.; és a havonként egyszer tartandó rendes ülés; mellynek tárgyai: a szépirodalom köréből vett bármelly tárgynak philosophiai, történeti vagy bírálati fejtegetése; a társaság elé terjesztett szépirodalmi művek, vagy fordítások, valamelly tag által elméletileg és bírálatilag bevezetve; könyvkiadások; jutalom-főladások kitüzése, és az ezekre érkezett munkák megvizsgálása; választások, és a gazdasági ügyek igazgatása. Ülés tartására legalább hét tag jelenléte kívánatik. — „Évlapjai” a társaság történetét, és a nyomatásra érdemesített pályamunkákat foglalják magukban. Folyóirata, melly 1847 kezdetével indult meg, s ugyanazon év végével már elakadt, „Magyar szépirodalmi szemle” czimet viselt. Ekkorig a Kisfaludy-Társaság pártfogása alatt megjelentek: „Kisfaludy Károly minden munkái.” Pest, 1843. „Csokonai Vitéz Mihály minden munkái.” Pest, 1844. „Vörösmarty Mihály minden munkái.” Pest, 1845—1847. „Kármán József írásai;” „Fanni hagyományai;” és „Kis János

poetai munkái'. Pest, 1843–1849. A ,külföldi regénytár' I. és II. folyama. ,Széptani remekírók'. 2. k. ,Hellen könyvtár'. 2. k. stb.

78. §.

A nemzeti csinosodásnak ama gyönyörködtetve tanító intézetét, melyet színháznak hívunk, a magyar sokáig nélkülözte. A XVII. században, és a XVIII. első felében nemmelly nevelő-intézetek mellé csatolt szinteremekben, a tanuló ifjuság által adattak ugyan elé szindarabok; de ezek a nagy közönségre hatást nem gyakorolhattak. Legjelesebbszinterme volt a jezuíták nagyszombati nevelő-intézetének, melyet 1692. hg Eszterházy Pál emelt, és 1696. Velenczéből nagy költséggel hozatott szép diszitményekkel föl is ékesített. Ilyen volt Győrött, Kassán, Egerben, s egyebütt is. Főpapjaink voltak alapítói s ápolói ez intézeteknek.

Azonban a virágzásnak indult német irodalom hatalmas terjedésével lábra kapott, főleg nagyobb városainkban, a német színészet is; jelesül Pozsonyban már 1730.; Budán, Pesten, Eszterházán, Szebenben, Temesvárott, Kassán, Győrött pedig a XVIII. század utolsó négy tizedében keletkeztek német színházak. Még ekkor magyar színészetről álmodni is alig lehetett; mivel a magyar nemesség falusi élethez szokván, csak néhány napra rándult a városba: hol mulatni huzamosb ideig kedvesem volt. 1779-ben penditette meg a magyar színészet ügyét hatalmas német beszédben Trendel kapitány; utána lelkesb íróink kezdének mellette buzogni: s a süker nem maradt el. 1790-ben a Budán megnyitott hongyülés alkalmával, Petheő Ádám, Soos Márton, Baranyi Balás és Horváth János, majd utóbb többen is egyesültek, gr. Rádai Pál és Kazinczy Ferencz igazgatása alatt, magyar színművek előadására; kik b. Orczy Lőrincz hathatós közbenjárására először Budán, majd Pesten is, a német színház az idétti bérlojének, Unwerth grófnak kegyéből adhaták mutatványaikat. Az első mű, melyben Nov. 25-én Budán, 28-án pedig Pesten fölléptek, Simai Kristóf ,Igazházi' című vigjátéka volt. Budáról Nov. végével az országgyűlés Pozsonyba költözvén,

a társaság is megkezdett munkáját folytatandó, oda szándékozott; de a pozsonyi bérlő által visszautasították. Most Pest megyéhez fordult a társaság, mellynek lelkes ajánlására a helytartó-tanács elrendelte, hogy Unwerth gróf a játszásra való engedelmet „a városi játékszínen kívül egy évig akár hol bizonyos taksa, azaz minden mutatványért két arany bér mellett“ megadni köteleztették. Budán a dunaparti nyári játékszín lőn kibérelve, mellynek főszerelésére, adakozás útján szép összeg gyűlt össze, mellyet hg Batthyányi József primás évenként 600 frt. nevelt. Ámbár minden módot elkövettek Pest megye rendei, s más lelkes hazafiak, a nemzeti színésztársaság megállapítására, s Budapesteni föntartására, mégis sükeretlen volt fáradozásuk. Hanyatlani kezdvén tehát ügyök a fővárosban, a vidékre, jelesül Kecskemétre rándultak Kelemen László vezérlete alatt. De három év lefolyta után így sem boldogulhatván, 1795-ben a játékszíntől többnyire bucsút vettek; mások pedig Erdélybe költöztek, az ottani színésztársasággal egyesülendők.

Erdélyben 1792. keletkezett egy színésztársaság, melly Nov. 11-én, 'Titkos ellenkezés' című darabbal kezdte meg működését, s több pártfogóra találván, folytatta az 1795. országgyűlésig; melly azt oltalmába vévén, szabad ajánlás útján egy illendő színház építését is elhatározá: addig is azonban, míg ez létesülhetne, b. Wesselényi Miklós-, ifj. gr. Bethlen Farkas- és Fekete Ferenczre bízott a szükségesek elintézése. Majd b. Wesselényi Miklós vállalta el a társaság kormányzását, s hathatós közremunkálásával sükerült neki azt virágzásra emelni; 1806. azonban látván, mikép a harmincz tagra szaporodott társaságot Kolosvár illően eltartani nem képes, annak majdnem felét Ernyi Mihály vezérlete alatt Magyarországra hocsátotta. 1809-ben meghalt Wesselényi, az igazgató, épen akkor, midőn a társaságnak leginkább volt volna ápolóra szüksége. Következő évben a német színészet foglalta el a magyarok által eddig használt szinteremet, és Vandza Mihálynak ujról kelle gondoskodnia. Fölkereste b. Wesselényi Miklós özvegyét Zsibón, s tőle a kolosvári házban készen álló teremmet 100 ftért kinyerte: mellyet kicsino-

sitván, 1811. Maj. 19-én meg is nyitott; de 1814. az épület lovardává alakittatván, a színészeknek pusztulniok kelle belőle. Néhány tag Magyarhonnak vette útját; míg mások Marosvásárhelyt telepedének le: hol dolguk meglehetősen folyt 1819-ig, midőn ismét visszakerülvén Kolosvárra, gr. Rhédei László szinteremében, a németekkel napot váltva működni kezdének. A közönség, 1810 óta a némethez inkább, mint a nemzetihez szokván, őket hidegen fogadta; miért ők másod izben távoznak Kolosvárról. Elkészült idő folytával az 1795-iki országgyűlésen megpendített pompás színház, és Thalia magyar papjai 1821. Mart. 12-én, „Korvinus Mátyás”-sal kezdék meg előadásait. 1822-ben Nagy Lázár vállalta el 2000 ft. fizetés mellett a színésztársaság fõntartását és kormányzását, s több jeles tagot hitt meg Magyarhonnól: kiknek közremunkálásával az ügyet nagyon emelte. Adatott 6 daljátékokat is. Nyaratszaka játszatott Enyeden, Károlyfejérvárt, Marosvásárhelyt, sőt Szebenben és Brassóban is; mindenütt tapssal fogadtatván. 1823. Hollaki Antal vette át a színházat, a társaság nem csekély kárára. Igazgatása alatt egyik rendetlenség a másikat érte; a színházi közönség fogyni kezdett: mi a jövedelmet nagyon csökkenté; e miatt a tagok sem kapván meg fizetésöket, elkedvetlenedtek, s unalmasan játszottak. A bajon segitendõ, Nagy Lázár 1834. ismét átvette ugyan egy évre a színház kormányát, de a jövedelem hasznát a társaságnak engedte. Erre a magyar színészet ismét éledni kezdett, s azt a közönség annyira megkedvelte, hogy a német társaság Kolosvártól végkép bucsút venni kénytelenítették. Most b. Naláczy József, gr. Vass Imre és Petrichevich Horváth Dániel vették át a színházat négy évre: mellyek alatt ugy szólván aranykort élt a társaság; a tagok pontosan megkapták járandóságukat, s így egy szebb jövőnek néztek elé. 1829. Keszy József társasága, a Marosvásárhelyről Kolosvárra vetõdött Székely József- és Pergõ Coelestinével egyesült ugyan; de a nagy számu tagokat fizetni nem birván, 1831. eloszlaní és szerencsét másutt keresni kénytelenítettének. Ez idő óta Magyarhonnól többféle társa-

ság fordult meg Kolosvárt, de ott állandóságra egyik sem tudott vergődni.

A kellettén túl szaporodott erdélyi színésztársaság egy részét, annak igazgatója b. Wesselényi Miklós, mint főnebb mondva volt, 1806. Ernyi Mihály vezérlete alatt Magyarországra küldé. A kised társaság Debreczenben telepedett le; s miután itt négy hónapig dioséretesen működött, Oct. elején, Wesselényi akarata következtében Szegedre vonult. Kedvesen lőnek itt fogadva a színészek, s a lelkes szegediek-től mindennel elláttattak annyira, hogy sokan havijárandóságuk fölvételéről is megfélekedezének. Érett megfontolás után valóban bajosan határozta volna magát, e némelly tekintetben még gyenge társaság arra, hogy Pesten (hol ezelőtt 11 évvel egy más, hatalmas pártfogók ápolása mellett is hajótörést szenvedett; az idegen vetélkedők huzamos gyakorlottságát nem is tekintve) megjelenni bátorkodjék: de a fiatalság vakmerő; megvált tehát Szegedtől; 1807. Maj. 1-ső napján Pestre érkezett, ott elenyészendő, ha Cibula és Jandel, a német színterem (Rundella) bérlői, különféle kedvezményekkel, jelesen a színház és öltönyök igen mérsékelt ároni átengedésével, őt nem gyámolítják. A színészek, az ügyet s magukat a közönséggel megkedveltetendők, erejeket megfeszítvén, összevágó előadásaiikkal megmutatták, mikép a magyar e téren is képes más európai nemzetekkel, csak kellőleg buzditva pártoltassék, a versenyt kiállani. Magasztos honfiúi kötelességei egyikének tett tehát eleget Pest megye, midőn 1809. a színészet ügyét fölkarolván, igazgatását Vida Lászlóra bizta; ez azonban nagy áldozattal sem tarthatván föl a társaságot, 1812. elején az igazgatói hivatalról lemondott, s helyébe Mérey Sándor nevezteték. Annyira el volt már ekkor a társaság gyengülve, s adóssággal terhelve, hogy saját léte föntartására sem kereshetett elegendőt. Egy év lefolyta után, a szélvészeknek közepette, a lelkes Kulcsár István ragadá meg a kormányt; kinek ernyedetlen szorgalma, s fáradhatlan munkássága mellett sikerült (noha nem csekély áldozattal) a társaságot Budapesten négy évig az enyészettől megóva föntartani. Ezalatt elkészült Pesten a pompás szín-

ház, s a német Thalia kitüzte benne lobogóját. Az üresen maradt színteremet, az úgy nevezett Rundellát, Pest város nemes tanácsa nagylelkűleg a magyar társaságnak ingyen átengedni kegyeskedett. Az új színház naponként telve volt, a magyarok üres padok előtt játszottak kedvetlenül. Végre 1815. az épület, melyben az előadások történtek, eladatván, Pest megye a társaságot, melyet nyolcz évig ápolt, Borsod megyének ajánlva, Miskolczra bocsátani kénytelenítették; itt a korona-vendégfogadó kocsiszinében, 600 frt. díj mellett, adta mutatványait. Borsod nem pártfogolta az ügyet úgy, mikép váratott; azért napról-napra ingatagabb lón a társaság állapota; sokat türt, nélkülözött, szenvedett: és sorsán javítandó, megfordult Egerben, Kassán, majd Tokajban is, míg hideg részvétlenség miatt széteszlott.

Az 1815. széteszlott pesti társaság néhány tagja „Köz-társaság” czim alatt újra társulatba állván, Nagy-Károlyban, Szathmárt és Nagy-Kállóban folytatta játékát; de sok bajjal küzdvén, már-már föloszló félben volt, midőn Balogh István a tagok fizetését és kormányzását magára vállalván, a társaságot az enyészettől megmentette. Következő évben Komárom megyének érdemlette ki tetszését; s ha a tagok közt meg hasonlítás nem történik, jövője biztosítva van. E társaság, miután Tatán, Győrött és Pápán megfordult, 1818. Székesfejérvárra ment: hol ügyes előadásával a közönség részvétét annyira megnyerte, mikép a megye rendei elhatározzák, hogy annak állandó föntartásaért költségöket nem sajnálандják. Miután a szerződés megkötöttet, Balogh István társaságával Pécsre utazott, onnan Nov. első napjára visszatérendő. Főigazgatóvá a megye részéről Kolosvári Pál lón megválasztva; kinek elegendő oka volt, a vezérletet Eder Györgyre átruházni. Hét év mulva (1824.) Fejér megye bizonyos segély ajánlása mellett, az igazgatást Horváth József- és Komlóssy Ferencznek engedé át, kik minden módon igyekeztek a társaság virágzását előmozdítani. Játszottak ez évben Pesten, Veszprémbe, Zomborban, Szabadkán, s mindenütt kívánt pártozásban részesültek. Majd megnyílt az 1825. országgyűlés, s Fejér megye fölkarolván a színészet ügyét, költséget nem ki-

mélve, egy jeles társaságot, „Nemzeti színjátszó társaság” czim alatt alakított, s azt, hogy magát a hon képviselőinek bemutassa, Pozsonyba indította. Reményekkel tele ment e társaság Pozsonyba; azon vidító jövő dobogtatván kebelét, hogy az intézet czélszerűsége, sőt szüksége megismertetvén, rá is fog derülni azon boldog nap, mely a nemzeti nyelv lehető fényrehozására derülni kezd, s azzal együtt megnyeri a törvények párfogását; s mint a nyelv és irodalom elemene telének egyik eszköze, azzal együtt tenyészni, boldogulni fog minden igaz honfi gyönyörűségére. Sok előadás riadó tapssal fogadtatott; s a társaság serkentve buzdittaték újabb meg újabb ösztönrel sietni a tökélyesedésre. Eltelvén azonban a pozsonyi színház német bérlijével kötött szerződésben kitett határidő, s látván a pártfogó megye buzgalmának hiúsultát, három hónap elteltével a tagokat saját szárnyaikra bizta, felelet terhe alatt nálok hagyván a könyvtárt és öltözeteket. Szomoruan vettek búcsút Pozsonytól, s midőn Győrön keresztül, hol néhány előadást adtak, Fejérvárra megérkeztek, keservők tetőpontra hágott, látván, hogy a több évig birt színházat mások foglalták el. 1827-ben Komárom fogadá be őket: hol Horváth József megbukván, Komlóssy Ferencz igazgatása alá állottak. Komlóssy társasága jó s bal szerencse közt, egyik városból másikba vándorolva, a legújabb időkgig magát föntartá.

Pesten 1815. óta több magyar színész-társaság fordult meg; így 1819. Éder György vezérlete alatt a székesfejérvári: mely a pestbudai színbérlő gr. Brunszvik Ferenczczel szerződésre lépven, 18 előadással meglelgedésig mulatta a közönséget. Megjelent még néhányszor a következő években is, jelesül 1824. és 1827. Kilényi Dávid Erdélyből: mely daljátékot is adván, három hónapig nyujta élvezetet a városi színházban. E társaságnak Borsod megye 3300 ftot ígért segélyül a téli hónapokra, ha Miskolczon megszékel; Kassa pedig 6 évre ingyen ajánlá neki színházát: de a társaság nem akarván Erdély iránt hálátlan lenni, s naponkint várván Kolosvárról a visszahívást, az ajánlatot el nem fogadta. Alig hogy visszautasítá azonban e két rendbeli meghívást,

értessítették, mikép Erdély főurai a színházat részvények útján továbbra nem tartják meg, és a könyv- és zenetárt visszakívánták. Ekkép kötelezettségétől föl lévén mentve a társaság, b. Berzeviczy Vincze pártfogásaért esedezett, ki hathatós közbenjárásával kieszközlé, hogy Kassa őt befogadná. Látván egy év leforgása alatt Abauj megye lelkes fiai, mikép illy intézetnek föntartása egyes egyénnek fölötte terhes, azt gondviselésök alá helyezték, s három következő évre biztosították: Soos Istvánt igazgatónak, Semsei Lajos kir. tanácsost pedig főfelügyelőnek nevezvén ki; kiknek lankadni nem tudó buzgalmauk következtében, a „Kassai énekes nemzeti színjátszó-társaság” illő fényben kezdett tündökleni. 1833-ban, míg a dalszínészek Kolosvárt látogatók meg, addig a drámai személyzet Rozsnyón és Vácson adá mutatványait. A vezértagok itt értették meg, hogy a budai színház üresen áll, és annak átengedéseért folyamodtak, s miután a város részéről ez megajánlatott, Pest megye pártfogásaért esedeztek. Az esedező levélnek ugyanazon évi Aug. 28-án tartott közgyűlésen történt fölolvását Földvári Gábornak lelkes beszéde s a rendek meleg pártfogása követvén, a nemzeti ügy másfél évre biztosított. Döbrentei Gábor és Fáy András kijelenték, mikép ők aesthetikai tekintetben a társaságot tanácsaik által elésegíteni készek; miért is Pest megye részéről teljes hatalmu igazgatókká neveztettek: kiknek buzgó ügyszeretete mellett a próbára kitüzött másfél év kecsegtető eredményt mutatván, Pest megye elhatározá a budai színháznak ismétli kibérlesztését, és Pesten egy önálló magyarnak részvények utjání építését, mely 1837. el is készülvén, benne a magyar előadások Aug. 22-én megkezdettek. Bajza hívatott meg igazgatónak; ki fölött azonban egy választmánya állott a részvényeseknek, mely az igazgató irányában ellenzéket képezett, a helyett, hogy támogatta volna. Bajzának mégis sikerült az intézetet rendes kerekvágásba hozni; s midőn a művészi szempontra fordíthatott volna több figyelmet, a közbejött pesti árviz a gépezetet megzavará; mire az operai párt erősödni kezdett, s Bajza Májusban lelépett. Ez ügy birta őt a szózat írására 1839-ben. Rövid idő alatt azonban

a színház tetemes adóssággal lön terhelve, s fönmaradhatása csak az 1839. országgyűléstől függött. Ez nagyszerűen pártolá az ügyet, s 450,000 p.ftot szavazott föntartására ; különösen 400,000-et a tőke gyarapítására, 50,000-et pedig az adósságok tisztázására. Vannak azonban megyék, vannak k.városok, mellyek ekkorig mit sem fizettek le járandóságukból. A színház és tőkéje, 1842. végeig, az országgyűlés által kinevezett küldöttség által kezelteték. 1843-ban Bartay Endre lön igazgatójává ; ki csőd alá kerülván, az országgyűlés gr. Ráday Gedeont kiáltá ki teljes hatalmu kormányzóvá ; 1847—8. Bajza ismét igazgató lett, s vitte az ügyet mintegy 8 hónapig.

A pestin kívül több helyen van állandó színház, de a társaságok nem állandók. Egyebek közt Győr a magyar színiéletnek évenként szépen áldozik.

79. §.

A három első korszak tudományos intézeteiről maga helyén már szólottunk : nem lesz tehát érdek nélküli, néhány lapot az eddig fönállott fensőbb tanodák történetének is áldozni. Lássuk azért jelen korszaki a) akademiáinkat ; b) lyceumainkat.

A győri iskolák és k. akademia.

Győrött legrégibb idő óta virágzó iskola volt, mellyet a törökök, miután 1594. az erősséget bevették, laktanyává változtattak ; azonban Győrnek a török iga alul Schwarzenberg hg, és Pálffy gr. vitézsége által négy év mulva történt kiszabadítása után, Dallos Miklós győri püspök nyitott ujában a tanuló ifjuság számára alsóbb iskolákat, s azok kormányzását a jezsuitákra bizta. Midőn a háborus időkben hanyatlásnak indultak, Pázmán Péter lön ápolójok ; kinek közremunkálásával 1630., II. Ferdinand királytól az ifjuság oktatásával foglalkozott jezsuiták megnyerték Baxai István halálával megürült, sz. Jakab lébenyi apátságát. Sennyei István, és idősb Draskovich György győri püspökök 33,000 frt.

alapítványt tettek le, melyet Széchenyi Pál nagyprépost több ezerrel öregbitett; gr. Zichy Ferencz püspök pedig az épületet egy emelettel magasította. A sz. benedekiek általalakított collegium alapját Dallos vetette meg, Széchenyi pedig a győri kanonoktól 11,449 ftal segítettén, bevégezte. A convictus föntartására szinte Széchenyi 33,000 frt áldozott. A templomot Acsádi Ádám győri kanonok emelte mostani fényére. A jezsuiták már 1630-ban tanítottak a győri tanodákban. Igazgatók ez évtől kezdve, 1773-ig mintegy 90-en voltak; közöttük több magyar író: ilyen p. Sámbar Mátyás, Kecskeméti János, Kászonyi István, Taxoni János, Adámi János stb. Idővel a felsőbb tanok is kezdték előadatni; így az erkölcsi hittan 1715-ben, a logica 1719., az egyházi törvény, polemica és dogmatica 1745., a természettan 1747., a természeti jog és ethica 1754., a mathesis 1762., végre az egyházi történet és hermenevtica 1767. A jezsuiták eltörltetése után Mária-Therezia által a győri főiskola is új szerkezetet kapván, akadémiai rangra emeltetett; a helyét 1785., II. József császár parancsára, Péccsel váltotta föl. Győr város kérelmére I. Ferencz király 1702. Sept. 1. az akademiát ősi helyére visszahelyezte; mellynek bölcsészeti karát 1813 óta a pannonhegyi sz.-Benedekrend főapátja látja el tanárokkal. Fejér György, Deáky Zsigmond főigazgatók; Beke Farkas, Szibenlist Mihály, Csacskó Imre, Karvassy Ágoston, Konek Sándor törvénykari, Bresztyenszky Adalbert, Molnár Titus, Stanke Leander, Ramóczy Valerián, Simon Zsigmond bölcsészeti tanárok, kiadott műveikről eléggé ismeretesek.

A kassai főiskola.

Kassán a jezsuiták kezdetben csak székházat birtak, melyet sz. Miklós mislyei prépostságával együtt 1633. II. Ferdinand azon föltétel alatt adott nekik, hogy iskolákat nyitván, vallásban és tudományokban oktassák a honi ifjúságot. Megerősíté ezen alapítványt III. Ferdinand király is. 1654-ben b. Wesselényi Ferencz, majd következő évben Dienes

János, némelly földekkel gazdagíták az intézetet: mely azonban főiskolai rangra Kisdi Benedek egri püspök, 60,000 frtnyi alapítmányával emeltetett 1657 körül; s miután I. Leopold azt 1660-ban Aug. 7-én kelt oklevelében megerősíté, ünnepélyesen megnyittaték. Ez intézet ápolói közé tartoznak: Andrássy József, Jósza Mihály, gr. Szapáry Pál özvegye, született Károlyi grófnő, ki 1760. mintegy 90,000 frtnyi összeggel járult annak főtartásához. A jezsuiták elszéledése után, Mária-Therezia alatt újra rendeztetvén, az intézet akadémiai nevet nyert.

A nagyváradi tanintézet.

Nagyváradon a régiebb időkben is volt már iskola, mellynek ügyében 1374. Benedek püspök alatt nem megvetendő intézkedések tétettek; mint tanusítja ezt azon oklevél, mellyet Pauer János (Az egyházi rend érdeme Magyarországnak történetében. 205. l.) idéz; mellyből egyszersmind kiviláglik, hogy benne már akkorban a felsőbb tudományok is taníttatának. A tanulók számára 1446-ban Péterkanonok házat emelt. Vitéz, kinek az intézet fénye sokat köszönhet, sajtót és könyvtárt állított; ezen sajtó még 1560. is működött. Ez intézetben nagy volt a tanulók száma: kiknek egy része 1660. a várnak a török elleni védelmezésében, a hazáért dicsősen elvérzett; a másik pedig Martonfalvai György tanárral együtt Debreczenbe vonult. Mig a bihari tartomány török iga alatt nyögött, mélyen hallgattak a nagyváradi iskolák. Benkovics Ágoston püspök 1669. egy nagyobb szerü tanintézet alapját 6000 frttal vetette meg. Okolicsányi János pedig azt virágzóbbá tenni igyekezvén, 1735. alkalmas épülettel látta el; azonban a bölcsészeti tanok előadására b. Patachich Ádám alapította tanszékeket, egyszersmind 1759. tetemes költséggel szép négyszegű emeletes házat emelt. Gr. Csáky Miklós és gr. Forgách Pál püspökök e tanintézetet áldozataikkal szépen gyarapították. Az ifjuság oktatásával keletkezése óta a jezsuiták voltak megbízva; kiknek elszéledése után Mária-Therezia alatt e tanintézet akadémia nevet

nyert, melyben azonban a törvénykar csak II. József császárnak köszöni létét. E tudományos intézetnek is magánosok vetették meg alapját, s föntartatik a status terheltetése nélkül. A bölcsészeti tanszékeket a premontreiek járszói prépostja, rendjének egyéneivel tölti be.

A pozsonyi akadémia.

Hogy Pozsonyban már az első korszakban főpapi gondoskodás emelte iskola létezett, kételkednünk nem lehet; s az 1467-ben, Vitéz János esztergomi érsek közremunkálásával, 'Studium generale Istropolitanum' czim alatt, Mátyás király által nagyobb fényre emeltetvén, szép virágzásnak indult: de nemes keblü pártfogójának elhunytával a jeles intézet is hanyatlani, majd II. Ulászló alatt végkép enyészni aietett. A mohácsi gyász után főpásztoraink mindent elkövetni látszottak e városban is a tudományok terjesztésére; annak azonban, hogy fáradozásaikat és áldozataikat reménylett süker nem koszoruzá, nem ők valának okai. Sokáig dult az azelőtt békés polgárok kebelében a pártviszály dühe; s e miatt a tanintézetnek is el kellett némulnia. Fájlalta ezt a nagy Pázmán; s ereje megfeszítésével kivitte, miben eldődei hajótörést szenvedének: 1626-ban egy új tanintézetnek alapját 50,000 frttal vetette meg. Losy Imre, Lippai György, Szelepcsényi, és a nagy Széchenyi primások ápolták. Kollonics Leopold pedig saját költségén a sz. János piaczn, az úgy nevezett 'Salvator' egyház mellett új három emeletes tanodát emelt. Az épület most is fönáll, s a cs. k. kincstárnak jövedelmez. Ő alapított a felsőbb tanok előadására tanszékeket. Ez intézet vezetői s oktatói, Pázmán ideje óta, jezuiták voltak, kiknek elszéledése után Mária-Therezia parancsára Nagyszombatból az egyetem Budára vitetvén, a pozsonyi főiskolának Nagyszombatba kelle vándorolnia: honnan 1785. II. József császár szavára, eredeti helyére visszavitetvén, a már ekkor eltörlött clarissák kolostorába helyezették. Királyi meghagyásnál fogva a bölcsészeti karban 1813 óta pannonhegyi benedekiek tanárokodtak. Cherrier Miklós fő-

igazgató; Fáber Antal, Szlemenics Pál, Brezanóczy Ádám, Virozsil Antal, Kolbay Mátyás törvény-, Belnay György, Hadaly Károly, Csepesányi Gábor, Tomcsányi Ádám, Pankl Mátyás, Rosenics Lukács, Körmendy Kamill, Mann Emilián, de la Casse Benjamin bölcsészettanárok; Sárkány Miklós, Fojtényi C. János hitszónokok; Gubernáth Antal, Georch Illés magyar, és Dankovszky Gergely görög nyelv- és irodalomtanárok, kiadott részint latin, részint magyar műveikről eléggé ismeretesek.

80. §.

A z e g r i főiskola.

Eger 1687. szabadult meg a török járomtól, és Széchenyi György esztergomi érsek 1689-ben már gondoskodott az ifjúság oktatásáról; odatelepítvén a jezsuitákat, kiknek számára a cisterciták egykori chavniki apátságát 60,000 frton meg is vásárlá. Fenessy György egri püspök pedig 1690. egy telekkel, mellyen házat építenek, ajándékozta meg őket. Ez évben megnyitlak a nyelvészeti iskolák, mellyekhez 1697. az ugynevezett humaniorák járultak. A törvénytudomány tanszékét 110,000 frttal Foglár György egri kanonok és czimes püspök alapítá; mit az 1741-ki 44. t. cz. szerint az ország halásán elismert: a bölcsészeti s hittani tanszékek pedig gr. Barkóczy Ferencznek köszönik létöket; ki 1761. a jezsuitáknak egy szép kertet szerzett. Eltörültetvén a jezsuiták, ezen főiskolát a pásztói cistercitáknak kelle tanítókkal ellátni: de mivel ezek magyarul nem tudtak, helyettök gr. Eszterházy Károly püspök által megyebeli papok alkalmaztattak. 1778-ban a középtanodák ellátása a cistercitákra bízott; kik ez idő óta, néhány évet kivéve, szinte jelenig dicséretesen működnek. A könyvsajtó gr. Barkóczy műve; az óriási lyceumot pedig és a csillagásztornyot a nagy Eszterházy püspök létesíté; melly mintegy 20 évig készülvén, közel harmadfél millió forintba került. A rajziskola Pyrker Lászlóban tiszteli alapítóját.

A pécsi főiskola.

Pécs 1686. a törököktől megtisztittatván, azonnal nyitott ugyan iskolát: de ez mindaddig csak tengett, míg Széchenyi György esztergomi érsek 1694-ben 50,000 frttal nem állandósítá. Jobban emelkedett Klimó György gondosságából, ki 10,000 válogatott műből álló könyvtárát is neki hagyományozta. Kezdet óta a jezsuiták által viteték kormányzása, kiknek megszűntével 1777. főgymnasium czímet nyert. 1785-ben a győri főiskola Pécsre tétetvén, a város kebelében szépen tenyésztek a tudományok; de a győri polgárok kérelmére, kik az átszállítási költséget magukra vállalák, I. Ferencz apost. királyunk hajolván, 1802-ben eredeti helyére visszahelyezé. A középtanoda 1813. a zirczi cistercitáknak adaték át. Szaporodván a tudományok után sovárgó ifjúság száma, a halhatatlan emlékü b. Szepessy Ignác pécsi püspök, vagyonának legnagyobb részét egy főiskola' létrehozására szentelte, s 1830-ban a remete sz. Pál elhagyatott kolostorát 30,000 frton megvásárolván, annak átalakítására, és a physicali s mathematicai museumok alapítására 75,000 frtot, a lyceum állandó alapjául pedig 252, 250 frtot áldozott; az intézet mellé 30,000 frton nyomdát is állítván. Ekkép a nagy püspök a bölcsészeti s törvénytudományi kart megalapítván, intézete nyilvánossá lön, és számos ifju nyer benne évenként kiképzést.

A temesvári főiskola.

A temesvári iskolák alapját Bibics Jakab k. tanácsos 1750. tette le, Arad megyei Sz.-Annán; honnan amoda 1788. hozattak át. Bennök a piaristák tanárkodnak. A bölcsészeti s törvény-kart a nagytudományu csanádi püspök Lonovics állítá föl. Ő alapított 1846. egy könyvtárt is. A bölcsészeti tanokat egyháziak, a törvényeket világiak adják elé.

A szombathelyi lyceum.

Már 1597. Draskovich György győri püspök alapított

e városban iskolát, mely azonban Bocskai István mozgalmai közt megszűnt. A maig is virágzó középtanodát 1773. gr. Zichy Ferencz szinte győri püspök emelé; mely Mária-Theresia által jóváhagyatván, a kőszegi iskolák közelsége miatt többféle változásokat szenvedett. 1802-ben a csornai premonstreiek I. Ferencz által birtokaikba visszahelyeztetvén, ez intézet ápolásukra bízott. A lyceum azonban Vas megye rendének köszöni keletkezését. Miután t. i. az 1790°/₁ országgyűlésen a pécsi, jelenleg győri akademiának Szombathelyre áttételét süker nélkül szorgalmazták, a tudományok előmozdítására saját költségekön állítandó lyceumról kezdettek gondolkozni. Elésegítette a szent ügyet főleg Reuter M. sz.-kereszti (Austriában) és sz.-gothardi (Magyarhonban) apát; ki értesülvén a megye rendének ohajtásáról, azonnal évenként 2000 frtot ajánlott négy tanár fizetésére. Az apát nagyielkü áldozatának emlékét az által akarta I. Ferencz király örökíteni, hogy az ajánlási jogot neki engedé. Somogyi Leopold püspök, ugy szólván mindenét ez intézetnek hogyományozá, mely 1793. Oct. 11-én nyitatták meg. Az igazgató, hitszónok, és magyar nyelv tanára díját Vas megye rendei ajánlák meg. Jelenleg világi papok végzik az oktatást; de a sz.-kereszti apát, rendjének egyéneit is alkalmazhatná.

A n a g y s z o m b a t i l y c e u m.

A kezdet óta jezsuiták által vezetett nagyszombati főiskola egyetemmé alakittatván, 1777. Budára átvitetett. Érzékeny seb ejtetett ez által a városon; melyet Mária-Theresia meggyógyítandó, a pozsonyi k. akademiát telepíté kebelébe, mellynek azonban már 1785. II. József császár parancsszavára, eredeti helyére ismét vissza kelle mennie. A jelenleg főnálló érseki lyceum egyedül egyházi alapitványokon nyugszik, s állandón az esztergomi érsekek pártoló kegyeiben részesül. Tanárok a főmegye papjai közül neveztetnek. Mészáros Imre, Lányi Károly, Szuppan Zsigmond az irodalmi téren is szép tünemények.

A székesfejérvári lyceum.

Midőn 1688. a jezsuiták Székesfejérvárott letelepedtek, csak a nép oktatásával bízták meg; utóbb Vánossy Antal buzgalmából 1727. iskolát is nyitottak, melyben a humaniorákat 1737. kezdék tanítani. A rend föloszlatása után egy ideig, a polgárok kérelmére, még tanították az ifjúságot; s 1777. adatott át székházuk remete sz. Pál szerzeteseinek, a tanodával együtt, melyben a szerzetnek 1785. történt eltörltetése után is, a tanítást megtartották. Ezek kihaltával, különféle állapotú egyének lőnek alkalmazva; míg végre 1813. a zirczi cisterciák gondjára bízott. A jezsuiták ingatlansága az ujonnan alapított püspökségre fordított. A bölcsészeti kart 1847. Farkas Ferencz nagyprépost alapította, ki erre 125,000 frtnál többet áldozott.

Szathmárban a bölcsészeti tanszéket Hám János; Rozsnyón Scitovszky János; Vácson gr. Migazzi hibornok; Szegeden a város közönsége alapíták.

Helyén lesz megérteni, habár csak rövid vázlatban is, az ugy nevezett 'Convictus'-okat' és 'Ösztöndíj'-akat.

Királyaink, országnagyaink, de leginkább főpapjaink bőkezűségéből több szegény, árva, főképen nemes ifju, rendesfőlvigyzó és tanítók vezérlete alatt nyert időszakonként a hittan- és más tudományokban oktatást. Ezen intézetek, melyekben a haza diszére neveltettek az ifjak, kik többnyire egyforma ruhát viseltek, convictusoknak nevezettek; ezeknek alapítványai a jezsuiták és piaristák házaikhoz voltak csatolva. Illy intézetet nálunk először II. Ferdinand emelt Nagyszombatban. Püspökeink e célra több mint 380,000 frtot áldoztak; s ez okozá, hogy a convictusok száma csakhamar 17-re ruggott, s a főbb iskolákkal voltak összekapcsolva. A convictusok 1784. II. József császár rendeletéből az egész országban megszűntek. Az intézmény szavai ezek: „In ordine ad Academias et Convictus resolvit sua Majestas SS.: eiusmodi Instituta et Domus, ubi Juventus hucusque educabatur, deinceps simpliciter supprimantur, verum obtingens pro Juvenum intertentione, emensum, in stipendia permutetur, ac illi

universim Posonium contrahantur, — de victu et hospitio prospicere sibi ipsis debeant.“ Ezen intézmény következtében, 1784. a convictusok eltörültetvén, a növendékek Pozsonyba szállítottak, illetőségöket készpénzben kapván ki; a szükségeseiről maguknak kelle gondoskodniok. Az illy díjakkal ellátottak Pozsonyban tartoztak hallgatni tanulmányaikat a bölcsészetiig bezárólag; s ha ezután egyházi pályára szánták magukat, a pozsonyi köz-papnöveldebe, ha világra, a pesti egyetembe kelle vonulniok: de nem sokára ez utóbbiaknak tetszésökre hagyatott, ott végezhetni, hol akarják, tanulmányaikat. — A kassai és nagyváradí convictusok, melyeket e században állított vissza I. Ferencz király, 1848. ujra meg lőnek szüntetve. Legujabb időkben a magyar kath. clerus ösztöndíjakra másfél millio forintnál többet áldozott. (L. Pauer Jánost, „Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében.“ Székesfejérvár, 1847. 384 és köv. l.)

Midőn a Szent-István-Társulat a magyar irodalom és tudományosság történelét az ezen évre kiadandó munkái közé sorolla, azt főleg azon dicső elhunytak iránti hálás kegyeletből tette, kik a nemzeti művelődés egyik fő eszközét, az irodalmat, honunkban ápoltá, csaknem egyedüli fentartóivá lettek a csupán könyvekben élő multnak; s kik a nemzetek legfőbb érdemét, azt tudnillik, melly a szellemi, s erkölcsi élet kifejtése körüli munkásságra vonatkozik, a végképeni feledékenységbe süllyedéstől lehetőleg megmentették. Különben is, ha egy mohos és porladozó kődarab, egy kiásott régi pénz, egy ősi segyter maradványa, és minden, mi amaz őskorra emlékeztet, olly nagy kincs gyanánt őriztetik a nem egészen elfásult és érzéketlen utódok által: lehetne-e a valódi, s tulajdonképeni élet legműbb kinyomatát magukon viselő, szellemibb emléket részvétlenül elveszni engednünk; mellyek a multat

olly oktatólag tüntetik a tanulni vágyó utódok elé? Minél kevesebb az, mit ekkép őseinktől örököltünk, annál féltékenyebb gonddal illik e keveset az enyésszet- és feledékenységtől megóvnunk. Csak ezen érzület általánossága mellett remélhetni, hogy sikerülend még több illy kincset is fölfedeznünk.

Szerző munkája ugyan már több évek előtt készült, s így az irodalmi téren legujabb időben továbbfejlett tudományos élet rajzát nem nyújtja: de azért az, mit magában foglal, több mint elegendő, e becses admánynak is legnagyobb érdek- és köszönettel fogadására. Az itt elhagyottat kiki könnyebben utánapótolhatja. — Az 1848-dik év óta megjelent irodalmi művek csupán egy pár (többnyire zárjelek közé foglalt) helyen lőnek mintegy kiegészítőleg fölemlítve.

Itt-ott kihagyásokat is kellett tenni; de a szerző által e, vagy amaz elmeszüleményről hozott ítélet, vagy nyitvánított nézetek változtatására nem vehettem magamnak szabadságot. Szintugy nem tarthatám feladatommak, a helyenkint észrevett hiányok betöltését is: mivel erre nagyobb előkészület, és hosszabb idő kívántalott volna, mint mennyivel egy sajtó alá bocsátott könyrnek javítása közben rendelkezhetni; az e célra multhatlanul szükséges összehasonlításhoz megkívántató könyrek sem lévén mind kéznél, hogy minden egyes idézetbeli levedést, például a czimek- és évszámokban, kijavíthattam volna. Miért a netalán benmaradt pontatlanságok tudatását, és az észrevételek köz-

lését, valamint alulírt, úgy bizonyosan a t. szerző is csak köszönettel fogja az irodalom és történettudomány érdekében venni. Kik az e nembeli munkák készítése körül fölhalmozott nehézségek felől csak némi képzetten is bírnak, azok méltányolni tudandják szerzőnk fáradozását; s munkájában minden esetre egy ohajtva várt újabb fényt látandnak, melly tetemes segítségül fog a magyar nyelv és irodalom történetét közelebből ismer-
ni akaróknak szolgálni. Ezzel is több lesz egy kalauz-
zal, az azon kétségek közötti eligazodás könnyítésére, mellyek az e téren munkásságot elakasztani szokták, s azt olly fárasztóvá, de épen azért kétszeresen becsülendőre teszik. E szakban tökéletest, vagy csak kielégítőt is nyujtani, úgy hiszszük, csupán egy későbbi, a tapasztalt hiányokat többoldalu nyomozások által kiegészíteni tudó kor feladatául tekintendő.

Szolgáljon az itt nyujtott, ösztönül arra, hogy a tudományos vizsgálati vágyat élesztve, a nemtudott-
nak földerítését, a hibásan úgy véltnek kijavítását, irodalmunk minden hő barátja szeresse honfiai kötelességének hinni. Ugy az e munkának kiadásával eszköz-
lött nyeresemény roppant nagy lesz.

A magyar íróknak a szerző előszavában említett rövid életrajzát, melly ezen érdekes munkának kiegészítő részeül nézendő, csak később fogja a társulat közrebocsáthatni: mivel a szerző által is bepanaszolt házagoknak (ambátor nem mindnyájának; mintán ezt,

VI

*dacsára minden igyekezetnek, lehetetlen elérni,) be-
töltése több időt igényel. A jelen év végén, vagy a jö-
vőnek elején azonban, remélhetőleg az is világot fog
látni.*

Kelt Pesten, augusztus 17-én 1854.

SOMOGYI KÁROLY,

a kiadó társulat igazgatója.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	1
1. §. Bevezetés a magyar nyelv, irodalom és tudományosság történetébe	4
2. §. Kutfői	5
Irodalmunk előkora.	
Hunn irodalom.	
3. §. A magyarok ősei a scythák, a tudományokban nem voltak járatanok	9
4. §. A hunnok már Etele alatt érzék nemzeti nyelvök határtalan becsét	11
5. §. A hunnok Etele holta után számtalan viszontagság közt föntarták nyelvöket	12
6. §. A költészet állapota a hét vezér idejében	13
7. §. A hunnok eredeti betűiket keletiesen használták	15
Nyelvünk I. korszaka.	
8. §. A keresztény hit fölvételével gyarapodott a nemzet tudományossága	19
9. §. Nevezeteseb tanintézetek, és azoknak az értelmiségre befolyása	21
10. §. A kereszténység fölvételével divatba jött romai nyelv nem nyomta el a nemzetit; sőt ez szépen virágzott a maga körében	23
11. §. Mind a mellett e korszakból csak a két halottas beszédet birjuk	27
12. §. A két halottas beszéd megismertetése, és iratása évének meghatározása	30
13. §. Szerzőjük nem tót, hanem magyar ajku pap volt	32
14. §. E beszédek nyelvbeli sajátosságai	34
15. §. Béla király névtelen jegyzőjének magyarsága, és boldog Margit apácza élete fontossággal birnak	35
16. §. E korszakban a könyveknek ritka, és drága volta	38
Nyelvünk II. korszaka.	
17. §. Noha Robert Károly magyarul nem tudott, még-	

	Lap.
is a magyar nyelv, uralkodása alatt teljes virágzásban volt	40
18. §. Nagy-Lajos, Mária, Zsigmond, a magyar nyelvet pártolták, s az udvarban áptolták	45
19. §. Albert, Ulászló, Erzsébet és László királyok előtt sem volt ismeretlen	50
20. §. Albert, vagy I. Ulászló alatt iratott a bécsi és müncheni codex	52
21. §. Bennök több figyelemre méltó nyelvbeli sajátságok tűnnek föl	54
22. §. Hunyadi János országhormányzó magyarságát kétségbe nem vonhatni	57
23. §. Mátyás magyar udvara példányul szolgált egyeseknek	58
24. §. Mátyás éveiből fönmaradt nyelvemlékek és nevezetességek	60
25. §. II. Ulászló és II. Lajos alatt a magyar nyelv, legalább a kir. udvarnál, hanyatlott. Ez idétti nyelvemlékek közül a góri codex, és Kinizsi Pálné imakönyve érdemel említést	65
26. §. E korszak nevezeteseb tanintézetei	70
27. §. Mátyás budai könyvtárának keletkezése, pueztulása	72
28. §. A budai k. könyvtárban magyar könyveknek is kellett lenniök	75
29. §. Gereb László budai prépost, és a sajtó hazánkban	76

Nyelvünk III. korszaka.

30. §. I. Ferdinand, és uralkodása alatt a magyar nyelv divata	78
31. §. Nyelvünk állapota a XVII. és XVIII. században	80
32. §. Nyelvünk virágzásának főbb akadályai	81
33. §. Tanintézeteink hanyatlása. A jezuíták letelepítése; a magyar k. egyetem	83
34. §. A nemzetiség ébredésével terjed a nemzeti nyelv	86
35. §. A magyarságnak nyomai Erdélyben és Horvátországban	87
36. §. A XVI. században többen magyarították a sz. irást	89
37. §. E századból egyéb jeles vallási műveket is birunk	91
38. §. E század nyelvészei, szótár- és történetirói	93
39. §. A XVII. század kitünőbb irói	97

	Lap.
40. §. E század alaposb nyelvészei, Apáczai Csere János bölcseész	102
41. §. A XVIII. században a tudományok majdnem minden ágában mutathatunk derék írókat	103
42. §. A XVI. század rimes verselői: Tinódi Sebestyén; gr. Balassa Bálint; Rimai János stb.	108
43. §. Erdősy (Silvester) János; Vilmáni Libécz Mihály	112
44. §. A XVII. század költői közül kitűntek; gr. Zrinyi Miklós; b. Liszti László; Beniczky Péter; gr. Koháry István; Gyöngyösi István; b. Amade László stb.	114

Nyelvünk IV. korszaka.

45. §. A XVIII. század közepén fogyni kezdett a nemzeti nyelv szeretete, s becsülése	118
46. §. II. József császár intézkedései fölébreszték a nemzetet legdrágább kincse védelmére	119
47. §. 1790 óta nemzeti nyelvünk emelkedni kezdett; fejlődését azonban a háborus idők akadályozták	125
48. §. Az 1830-diki országgyűlés törvényes határozatai	124
49. §. 1839-ben az országgyűlés magyarul üdvözli föls. királyunkat	125
50. §. Az 1843-diki országgyűlés lelkesedése szép eredményt szül	126
51. §. 1847-ben Nov. 12-én V. Ferdinand királyi trónjáról magyarul szól a magyarokhoz	128
52. §. E korszak jelesb nyelvtudósai: Révai Miklós, Versegghy Ferencz, Kazinczy, Guzmics, Bereszászi Nagy Pál, gr. Teleki László, Sajnovics, Baróti Szabó Dávid, Szeder stb.	129
53. §. Nyelvtan- és szótár-szerzők	132
54. §. Nevezetesb költői e korszaknak: Faludi, gr. Haller László, b. Orczy Lőrincz, Barcsay, gr. Rádai, gr. Teleki Ádám, Bessenyei, Báróczy	135
55. §. Anyos, Dugonics, Horváth Ádám, Baróti Szabó Dávid, Révai, Virág Benedek	138
56. §. Kazinczy, Versegghy, Dayka, Csokonai Vitéz Mihály, Kis János, Szemere Pál, Bacsfányi, Tóth L., gr. Teleki Ferencz	140
57. §. Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kisfaludy Károly, Kölcsei, Bajza, Guzmics	142

	Lap.
58. §. Garay, Császár, Erdélyi, Sujánszky, Kunoss, Tompa, Petőfi, Kerényi stb.	144
59. §. Fáy, Vitkovics meséivel, Szentmiklóssy epigrammaival, és gr. Gvadányi vig költeményeivel tünt ki	146
60. §. Horváth Endre, Czuczor és Vörösmarty hős-költők	147
61. §. Regény-, novella- és beszélyíróink	148
62. §. Színköltészet a XVI. századtól legujabb időkig	153
63. §. E korszak jelesb művei	158
A) Bölcsészettiek	159
B) Nevelésiek	160
C) Történetiek	161
D) Utazásra vonatkozók	163
E) Földirást tartalmazók	164
F) Természettaniak	165
G) Matematikaiak	—
H) Törvény-, jog- és statustaniak	166
64. §. Polgári szónoklat	169
65. §. Egyházi szónoklat, s erre vonatkozó jelesb művek	170
66. §. Tudományos folyóiratok	174
67. §. Szépirodalmi lapok	177
68. §. Egyházi és gazdasági folyóiratok	179
69. §. Zsebkönyvek	180
70. §. Az úgy nevezett ujságok	183
71. §. A magyar t. társaság előkészületei	189
72. §. Az 1825-diki országgyűlés, és gr. Széchenyi István	191
73. §. A magyar t. társaság célja és foglalatossági	193
74. §. A magyar t. társaság négyféle tagjai	195
75. §. Gyűlései	197
76. §. Pénztára; évkönyvei; különféle jutalmak	199
77. §. A Kisfaludy-Társaság állapota	200
78. §. Színészet története	203
79. §. E korszakban önálló főbb tanintézetek, u. m. a győri, kassai, nagyváradai és pozsonyi k. akademiák	210
80. §. Az egri, pécsi, temesvári, szombathelyi, nagyszombati, székesfejérvári stb. nyilvános lyceumok; s néhány szó a convictusokról	214

